

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**KUTADGU BİLİĞ'DE HÜKÜMDAR, VEZİR, ORDU
KOMUTANI VE SUFİ TİPLERİ**

AYŞENUR KALAYCI

**TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

HAZİRAN 2020

**KUTADGU BİLİĞ’DE HÜKÜMDAR, VEZİR, ORDU KOMUTANI VE SUFİ
TİPLERİ**

Ayşenur KALAYCI

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

HAZİRAN 2020

Ayşenur KALAYCI tarafından hazırlanan “Kutadgu Bilig’de Hükümdar, Vezir, Ordu Komutanı ve Sufi Tipleri” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ Gazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında Ortaçağ Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Bülent KOC

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Başkan : Prof. Dr. İlhan ERDEM

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Prof. Dr. Süleyman ÖZBEK SİĞİRCİ

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

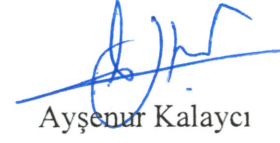
Tez Savunma Tarihi: 18/06/2020

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Figen ZAİF
Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Ayşenur Kalaycı

22/06/2020

KUTADGU BİLİG’DE HÜKÜMDAR, VEZİR, ORDU KOMUTANI VE SUFİ
TİPLERİ
(Yüksek Lisans)

Ayşenur KALAYCI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Haziran 2020

ÖZET

Türklerin İslamiyet ile birlikte girdikleri yeni kültür ve uygarlık çevresinin ilk Türkçe mahsulü olan Kutadgu Bilig, konu itibariyle pek çok türü bünyesinde barındıran Türk tarihinin en önemli eserlerinden biridir. Devlet idaresine ilişkin verdiği bilgiler ile siyasetname türündeki eserlere örnek teşkil edebilecek olan eser, uhrevi hayatı düzenleyici nasihatleriyle bir ahlak kitabı, bilginin kutsallığı, işlevi, önemi ve faydasına ilişkin görüşleri ile bilgi felsefesi kitabı olma özelliği gösterir. Milli yaratılış olması itibariyle kıymetlenen Kutadgu Bilig’de verilmek istenen tüm mesajlar dört ana karakter üzerinden verilmiştir. Bu karakterlerden ilki, eşsiz bir güçle devlet mekanizmasının başında bulunan hükümdardır. İkinci karakter vezir; üçüncü karakter, vezirin oğlu olan ve babasının ölümü sebebiyle vezaret makamına getirilen ikinci vezirdir. Son karakter ise münzevi yaşam tarzına sahip olan bir sufidir. Bunun yanı sıra devlet teşkilatında yer alan ve yönetime yardımcı bazı görevlilere de değinilmiştir. Ordu-millet anlayışını benimseyen, askeri karaktere sahip bir millet için en fazla önem atfedilen görevlilerin başında ise ordu komutanı gelmektedir. Bu çalışmada Kutadgu Bilig’de yer verilen hükümdar, vezir, ordu komutanı ve sufi tipleri incelenerek devlet işleyişindeki görev ve sorumlulukları, ifade ettikleri anlamlar ve karakterler üzerinden verilmek istenen mesajlar ortaya konmaya çalışılacaktır.

Bilim Kodu: 112406

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Hükümdar, Vezir, Ordu, Komutan, Sufi

Sayfa Sayısı: 93

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Bilal KOÇ

Orcid Cod: <https://orcid.org/0004-0002-2297-1014>

THE SULTANS, VIZIER, ARMY COMMANDER, AND SUFI TYPES IN
WISDOM OF ROYAL GLORY (KUTADGU BILIG)

(M.S. Thesis)

Ayşenur KALAYCI

GAZİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

June 2020

ABSTRACT

Kutadgu Bilig which is the first Turkish production of the new culture and civilization environment of Islam is one of the most important literary works of Turkish history by including various types in terms of its subject. The work as an example of political treatise with their formation given regarding the administration of the state has the characteristics of being a book of morality with its sad vices for life and a book of philosophy of knowledge with its function, importance, and benefits. In Kutadgu Bilig being valued as a national book, all of the intended messages were given over four main characters. The first of these characters is the sultan, who is the ruler of the state mechanism with his unique power. The second character is vizier; the third character is the second vizier, who is also the first vizier's son and brought to vassal authority with his father's death. The last character is Sufi, who happens to have an ascetic life style. Moreover, some of the officials involved in the state organization and assisted the administration were also addressed. For a nation accepting the understanding of army-nation and having military characteristics, the most important official is the army commander. The aim of the study is to examine the type of sultan, vizier, army commander and Sufi taking place in Kutadgu Bilig and to address their messages to be given through the duties, and responsibilities of them in the ruling of the state, their expressions and the characters.

Science Code: 112406

Key Words: Kutadgu Bilig, Sultan, Vizier, Army, Commander, Sufi

Page Number: 93

Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Bilal KOÇ

Orcid Cod: <https://orcid.org/0004-0002-2297-1014>

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanmasında bilgi, tecrübe, ilgi ve alakasıyla bana yol gösteren çok değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Bilal KOÇ'a, çalışma konumu belirlememde yardım ve katkılarını benden esirgemeyen ve beklemediğimiz bir anda kaybettiğimiz kıymetli hocam Prof. Dr. Salim KOCA'nın değerli hatırasına; maddi ve manevi desteğini benden esirgemeyen sevgili eşim Ömer KALAYCI'ya; uzun ve zorlu yüksek lisans serüvenimde sabır ve hoşgörüsüyle her daim yanımda olan çok değerli arkadaşım Aziz BAŞDİN'e ve sonsuz desteğiyle beni daima çalışmaya teşvik eden aileme teşekkür ederim. Ayrıca çalışma konuma esas teşkil eden Kutadgu Bilig adlı eseri meydana getirerek birçok kafa karışıklığımı ortadan kaldıran, anlamlandıramadığım pek çok hususu açıklığa kavuşturan ve 950 yıl sonra bile yazdıklarıyla bana rehber olan Yusuf Has Hâcib ile öğrencisi olmaktan gurur duyduğum okuluma adını veren, hayatı ve icraatlarıyla yolumu aydınlatan, her daim gururla, minnetle ve hürmetle andığım, Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün aziz hatırasına teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR	viii
1. GİRİŞ	1
2. KUTADGU BİLİĞ’DE HÜKÜMDAR TİPİ.....	7
2.1. Eski Türk Devletlerinde Hükümlanlık	7
2.1.1. Eski Türklerde Hükümdarın Görevleri.....	9
2.2. Kutadgu Bilig’e Göre Hükümdarın Özellikleri	13
2.2.1. Bilgi, Akıl ve Anlayış Sahibi Olmak.....	15
2.2.2. Cesur ve Kahraman Olmak.....	17
2.2.3. Cömert Olmak	19
2.2.4. Erdemli Olmak	20
2.2.5. Hükümdarda Bulunmaması Gereken Özellikler.....	22
2.3. Kutadgu Bilig’e Göre Hükümdarın Görevleri	24
2.3.1. Halkın Refah Düzeyini Yükseltmek.....	24
2.3.2. Adaleti Tesis Etmek.....	29
2.3.3. Ülkenin İç ve Dış Güvenliğini Sağlamak	33
3. KUTADGU BİLİĞ’DE VEZİR TİPİ	41
3.1. Eski Türk Devletlerinde Vezir.....	41

3.2. Kutadgu Bilig’e Göre Vezirlik Makamı ve Vezirin Sahip Olması Gereken Özellikler.....	44
3.3. Kutadgu Bilig’e Göre Vezirin Görevleri	49
4. KUTADGU BİLİĞ’DE ORDU KOMUTANI TİPİ	55
4.1. Eski Türk Devletlerinde Ordu Komutanlığı.....	55
4.2. Kutadgu Bilig’de Ordu Komutanlığı	60
5. KUTADGU BİLİĞ’DE SUFÎ TİPİ.....	69
5.1. Eski Türklerde Dini İnanç	69
5.1.1. Gök Tanrı.....	69
5.1.2. Tabiat Varlıklarına İnanma.....	72
5.1.3. Atalar Kültü	73
5.1.4. Eski Türklerde İbadet	73
5.2. Eski Türklerde Halk Bilgesi Rolüyle “Kam”	74
5.3. Kutadgu Bilig’de Bir Sufî Tipi “Odgurmuş”	76
5.3.1. Sufîlik	76
5.3.2. Odgurmuş	79
6. SONUÇ	85
KAYNAKLAR.....	89
ÖZGEÇMİŞ.....	93

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
TTK	Türk Tarih Kurumu
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
bkz.	Bakınız
haz.	Hazırlayan
s	Sayfa

1. GİRİŞ

X. ve XI. Yüzyıl, Türk-İslâm medeniyeti ve bu medeniyeti yansıtan müesseselerinin olgunluğa erişmesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Zira Kaşgarlı Mahmud'un, *Divan-ı Lügati't-Türk*'ünde de dediği gibi; “*Tanrı, devlet güneşini Türk burçlarından doğurmuş, gökyüzünün bütün dairelerini onların mülkleri üzerinde döndürmüş, zamanın bütün hükümdarlarını onlardan çıkarmış, onlara Türk adını vermiş ve hak üzere kuvvetlendirmiştir.*”¹Bu dönemde Türk gücü, gerek siyasi gerek kültürel bakımdan zirveye ulaşmış ve Türk-İslam medeniyeti içerisinde pek çok ilim adamı yetişmiştir.

XI. yüzyılda İslâmiyet, Türkistan'da iyiden iyiye yer edinmiş, Maverâünnehir ile Türkistan coğrafyasında kurulan Karahanlılar² döneminde ise Türk-İslam sentezi ile oluşan bir medeniyetin temelleri atılmıştır. Bu yüzyılda Farabi ve İbn Sina gibi Türk filozoflarının da etkisiyle, felsefî ve ilmî bir mahiyet alan İslâmî ilimler, önceki dönemlerden farklı olarak artık Türkçenin hâkim olduğu kültür mahsulleriyle ortaya çıkmaya başlamıştır.³ Bu mahsuller içerisinde en başta gelen iki eser, Kaşgarlı Mahmud'un *Divân-ı Lügati't-Türk*⁴ü ile Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*'idir. Bunlardan ilki Türk kültürünün maddi cephesini, ikincisi ise manevi cephesini ele alarak Türk tarihinin, kültürünün, değerlerinin, içtimai hayatının ve tefekkürünün ana hatlarını yansıtmıştır.⁵

Bu cümleden olarak Kutadgu Bilig, çağının sınırlarını aşıp bugünlere ulaşmıştır. Sunduğu nakiller, bugüne bakan yönüyle hala yazıldığı günkü canlılığını korumaktadır. Eserde yer verilen öğeler, üzerinde karar kılınan bu çalışmanın da ana hatlarını oluşturmuştur.

¹Kaşgarlı Mahmud. (2014). *Divanu Lügati't Türk*, (Haz: Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

² 840-1212 yılları arasında Doğu Türkistan'da hüküm süren Karahanlılar Devleti, Karluk, Yağma ve Çiğil boylarından oluşmuştur. Tarihte bilinen ilk Müslüman-Türk Devletidir. Gökalp, Z. (2015). Türk Medeniyeti Tarihi. İstanbul: Ötüken Neşriyat s. 401.

³ Hilmi Ziya Ülken, Türk Tefekkürü Tarihi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s.167.

⁴ 11. Yüzyılda Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılan Divanu Lügati't Türk, Türk tarihi, coğrafyası, edebiyatı, dili ve folkloruyla ilgili kıymetli bilgiler içeren Türkçe-Arapça bir sözlüktür. Araplara Türkçe öğretmek için yazıldığı söylenir. Kaşgarlı, sözlü gelenekten derleme yoluyla elde ettiği halk edebiyatı örneklerini eserine dâhil etmiştir. Bu ürünler dönemin kültürel yapısını ve edebî durumunu yansıtmaları açısından oldukça önemlidir. Gökalp, Z. (2015), s. 396,397.

⁵ Koca, S. (2012). “Kutadgu Bilig’de. Hükümdar, Vezir ve Sûfi Tipleri” nin Tanıtılmasında ve Bu Tiplerin Temsil Ettikleri Fikirlerin Açıklanmasında Metaforların Rolü”, *Gazi Türkiyat*, (10), s. 64.

Eser, 1069-1070 yılları arasında Balasagunlu Yusuf tarafından kaleme alınmıştır. Yusuf, 1018 yılı sıralarında Balasagun'da doğmuştur. İyi bir eğitim alan Yusuf, kendi dili dışında Arapça ve Farsçayı da bilmekte ve geniş bir dil ile yazı bilgisine vakıf bulunmaktadır. Firdevsi'nin Şahname'sini, Farabi ve İbn Sina'nın Arapça felsefe kitaplarını okuduğu bilinmektedir. Bunun dışında yine Kutadgu Bilig okumalarından öğrendiğimiz kadarıyla aruza, belagat sanatına, kelama, İslam bilgilerine, Türk atasözlerine, folkloruna, devlet örgütüne, felsefeye, ahlaka, toplum bilimine, matematiğe, astronomiye, hekimliğe, düş yorumculuğuna merakı vardır. Okçuluk, avcılık, kuşçuluk gibi Türk sporları ile satranç ve çevgen gibi oyunlarla ilgili bilgilere de vakıftır. Eserini Balasagun'da yazmaya başlayan Yusuf, 1068 yılında doğmuş olduğu bu şehirden ayrılarak Karahanlı Devleti merkezi olan Kaşgar şehrine gelmiş ve burada yaklaşık bir buçuk yıllık bir çalışmanın ardından eserini tamamlayarak dönemin Karahanlı hükümdarı Tavgaç⁶ Uluğ Buğra Han'a takdim etmiştir.⁷ Hükümdarın eseri çok beğenmesi hasebiyle Balasagunlu Yusuf'a, *Has Hâciblik*⁸ unvanı verilmiştir.

Yusuf Has Hâcib, eserine "*kişileri her iki dünyada da kut'a (saadete) ulaştırmaya yarayan bilgi*" anlamına gelen *Kutadgu Bilig* adını vermiştir. Kendisi eserinin ulaştığı memleketlerde hep takdirle karşılandığını ve muhtelif adlarla anılır olduğunu ifade etmiştir. Buna göre eseri okuyan Çinliler buna, *Edebü'l-Mülûk*, Maçin mülkünün hakîmleri *Âyînü'l-Memleke*, Maşriklılar *Zînetü'l-Ümerâ*, İranlılar *Şâhnâme-i Türkî* veya *Pendnâme-i Mülûk*, Turanlılar ise *Kutadgu Bilig* adını vermişlerdir.⁹

⁶ Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hâcib, eserini Tavgaç Buğra Han'a sunduğunu iletmiştir. Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig, s.18 Reşat Genç'in Karahanlı Devlet Teşkilatı adlı eserinde aktardığı üzere Karahanlı hükümdarları "Han" unvanının yanında Arslan, Buğra, Tonga gibi hayvan adları veya **Tavgaç (Tamgaç, Tabgaç, Tafgaç)**, Kara, Kılıç gibi unvanları da birlikte kullanmaktaydı. Buna göre "Tavgaç" unvanı Kaşgarlı Mahmud'un aktardığı üzere hem "Maçin" in coğrafi adı olarak kullanılmakta hem de "Maçinli ve genel anlamda Çin'li" anlamlarını ifade etmekteydi. Yine Kaşgarlı'ya göre hükümdarlara "**Tavgaç Han**" unvanı veriliyordu ki bu, "ülkesi büyük ve eski" demek oluyordu. Genç, R. (2002). *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. Ankara: TTK, s. 81-84.

⁷ Dilaçar, A. (1995). *Kutadgu Bilig İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.21-22.

⁸ Sözlükte "araya girmek, mani olmak, birinin bir yere girmesini engellemek; örtmek, gizlemek" manalarına gelen "**hacb**" masdarından türetilmiş olup, bir kişinin bir yere girmesine engel olan kimse, kapıcı demektir. Taneri, A. (1996). Hâciblik. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (s.508-511). TDV Yayınları. İstanbul, s. 510 Hacıplık, mabeyncilik, kapı muhafızlığı, bazen vezirlik, bazen kâhya ve bazen vekil-i harç olma, bazen saray nazırlığı ve muhafızlığı gibi manalarda kullanılmıştır. Umumiyetle bu makam bugünkü özel kalem müdürlüğü, protokol müdürlüğü, devlet başkanı muhafız alayı komutanlığı, yaverlik, sekreter, müşavir ve müsteşar gibi makamlara gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Haldun. (2014). Mukaddime 1, (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergah Yayınları. s.491.

⁹ Yusuf Has Hâcib. (1974). *Kutadgu Bilig*, (Çev: Reşit Rahmeti Arat), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.1.

Eserini, öncelikle hakkında kısa bir bilgi vererek başlatan Yusuf, sonrasında eserini, inşa ettiği dört ana karakter ve onların ihtiva ettikleri unsurlar üzerine açıklamıştır. Buna göre ilk karakter hükümdar Kün Toğdı, ikincisi ilk vezir Ay Toldı, üçüncüsü ikinci vezir Öğdülmiş ve dördüncüsü vezirin akrabası Odgurmış'tır. Bu karakterler metaforlu¹⁰ bir lisan ile¹¹ adaleti, saadeti/devleti, aklı ve kanaati/akıbeti ifade etmektedir. Adaletin, saadetin, aklın ve akıbetin karşılıklı konuşmaları, soru ve cevapları eserin bütününe meydana getirmiştir. Özellikle aklın adalet ile konuşması sırasında ortaya çıkan diyaloglar, o dönemki Türk cemiyetinin kuruluşunda rol oynayan fikrî temelleri anlamak adına önemli ipuçları vermektedir.

Yarattığı karakterler ile Türk tefekkür ve siyaset felsefesinin önemli eserlerinden birini meydana getiren Yusuf Has Hâcib, pek çok mülkî ve içtimaî soruna değinmiş, toplumu oluşturan zümrelere, onların mahiyet ve derecesine, hükümdarın bunlara karşı muamele ve vazifesine ilişkin tespitlerde bulunarak nasihatler vermiştir. Verdiği tüm nasihatler ve benimsediği tüm siyasi fikirleri ise ayrıntılı açıklamalar yaparak aklı prensiplere dayandırmıştır. Bunun yanı sıra kanun, yönetim ile idare alanlarına yoğunlaşırken, eski Türk geleneklerine bağlı kalmış ve eserin başından sonuna kadar Türk atasözleri ile bilgelerin sözlerine yer vermiştir.¹²

İhtiva ettiği konular itibariyle siyasetname özelliği taşıyan eser, Karahanlı Türkçesi¹³ ile aruz vezni kullanılarak yazılmıştır. 85 bap ve 6520 beyitten oluşan esere sonradan iki kez önsöz eklenmiştir. İlk olarak eserin başlangıç kısmına 77 beyitlik bir giriş ve son kısmına 3 baplık 125 beyit eklenmiştir. Sonrasında 88'e yükselen bab başlıkları için, 77 beyitin sonuna bir dizin oluşturulmuştur. İkinci olarak bunların başına getirilen 38 satırlık düzyazı önsözü eklenmiştir. Böylece 6645 beyit ile eser, son halini almıştır. Kutadgu

¹⁰ Metafor, Grekçe kökenli “meta” ve “pherein” kelimelerinin birleştirilmesi sonucunda oluşturulmuş bir kavramdır. Buna göre metafor kavramı; aralarında bazı özellikler bakımından benzerlik kurulabilen iki farklı kelime ve kavramdan birinin anlamını geçici olarak diğerinin üzerine taşıma ve yükleme olarak tanımlanabilen söz sanatıdır. Arapçada “istiare”, Türkçede “eğretileme” olarak anılır. Koca, S. (2012), s.63,65.

¹¹ Koca, S. (2012), s. 68.

¹² Dilaçar, A. (1995). *Kutadgu Bilig İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s.29.

¹³Karahanlı Türkçesi, Türk dil ve lehçeleri sınıflamasında genel olarak “güneydoğu” ya da “Orta Asya” kolundan sayılır. Bu kol da Oğuz koluna en yakın olan koldur. Karahanlı Türkçesi, İslamiyet'in kabulünden sonra Orta Asya'da ard arda sıralanan üç klasik Türk yazı dilinin birincisidir. İkinci olarak Harezmi Türkçesi, üçüncü olarak da Çağatay Türkçesinin klasik öncesi ve klasik çağları gelir. Karahanlı Türkçesi daha çok Arap alfabesiyle yazılı bulunmaktadır. Uygur harflerini Kutadgu Bilig'in Viyana yazması ile Atabetü'l Hakaik'in 1444 tarihli Semerkand ve 1480 tarihli İstanbul yazmalarında buluruz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dilaçar, A. (1995), s.50-51.

Bilig'in şu anda üç nüshası bulunmaktadır. Bunlardan ilki Viyana nüshası, ikincisi Kahire nüshası, üçüncüsü ise Fergana nüshasıdır.¹⁴

Bu çalışmanın esasını ise eserdeki hükümdar, vezir, ordu komutanı ve sufi karakterleri oluşturmaktadır. Her bir karakterin eserde neyi ihtiva ettiği, kendilerine ne gibi önem atfedildiği, sahip olması gereken vasıfların ve görevlerinin neler olduğu incelenmiştir.

Yusuf Has Hâcib'in eserinde yer verdiği ilk karakter, hükümdar Kün Toğdı'dır. Eski Türk hâkimiyet anlayışına göre; devlet mekanizmasının başında bulunan hükümdar, kendisine Tanrı tarafından bahşedilen kut ile yönetme yetkisini tek başına elinde bulundurur. Kutadgu Bilig ise hükümdarın bu eşsiz gücünü bir "fayda" aracı olarak kullanmak ister. Çünkü Kutadgu Bilig'in gerek bireysel olarak kişide gerekse de devlet ricalinde ulaşmak istediği nihai hedef faydadır. Hükümdar ise, elinde bulundurduğu güç ile topluma fayda sağlayabilecek en etkin kişidir. Bu sebeple hükümdar, eserde fazlasıyla önem verilen karakterdir.

Bu özellikleri sebebiyle hükümdar Kün Toğdı, çalışmanın ilk bölümünü teşkil etmiştir. Böylesine bir güce ve kudrete sahip hükümdarda olması ve olmaması gereken vasıflar, sorumlulukları, halka karşı görevleri, dikkat etmesi gereken hususlar ayrıntılı bir biçimde, eski Türk devletlerindeki hükümdar özellikleri ve görevleri ile karşılaştırılarak işlenmiştir.

Yusuf Has Hâcib, "*Memleketi alan onu kılıç ile almıştır, memleketi tutan ise onu kalem ile tutmuştur.*"¹⁵ şeklindeki ifadesiyle devlet adamlarının görev alanlarına açıklık getirmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde kalem ile kılıç ortaklığının iki öznesi olan vezir ve ordu komutanı tipleri ele alınmıştır. Müellifin ifadesi ile memleketin nizamını ve dizginini elinde tutan iki büyük vazife vardır. Bu görevi ifa edenlerden biri vezirdir.¹⁶ Vezir bir memlekette hükümdardan sonra en kudretli ikinci kişidir. Memleket tanzimi ve idaresinden başlıca sorumlu kişidir. Bu sebeple eserde önem atfedilen ikinci karakterdir. Yine bu bölümde, iyi bir vezirin sahip olması gereken nitelikler, görev ve sorumlulukları

¹⁴Dilaçar, A. (1995), s.39.

¹⁵Yusuf Has Hâcib. (1974). *Kutadgu Bilig*. (çev. Reşit Rahmeti Arat). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, b.2425.

¹⁶Yusuf Has Hâcib, (1974), b.2419,2418.

ile bu görevin liyakatsiz kişilere tevdi edilmesi durumunda memlekette meydana gelebilecek muhtemel zararlar incelenmiştir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi adına, öncelikli olarak eski Türk devletlerindeki vezirlik makamına ilişkin genel bilgiler verilmiştir.

Has Hâcib, eserinin ilgili kısmında kumandanlık makamının önemine dair şu kayda yer verir. “*Orduyu kumanda, askeri idare etmek ve düşmanı kırmak çok büyük bir iştir.*”¹⁷ Bu sebeple memleket idaresinde ileri gelen diğer büyük vazife ordu kumandanlığıdır. Türklerin ordu-millet anlayışının bir tezahürü olarak Türk siyasi teşekküllerini meydana getiren unsurların askeri karakterleri daima ön planda olmuştur. Bu sebeple *sü-başı*¹⁸ unvanıyla ordu komutanı tipi eserde üzerinde durulan önemli görevlerden bir diğeridir. Bu itibarla çalışmanın üçüncü bölümünde ele alınan karakter, ordu komutanıdır. Konunun daha iyi anlaşılması açısından, bu bölümün başında eski Türk devletlerinde ordu komutanlarına ilişkin bilgiler verilmiş, sonrasında Kutadgu Bilig’de ifade edildiği şekliyle ordu komutanının sahip olması gereken karakteristik özellikler, komuta edebilme yetisi için gerekli olan vasıflar, harp sanatına ilişkin incelikler ile strateji ve taktiğe ilişkin ipuçları ele alınmıştır.

Çalışmanın son bölümünde ele alınan Sufî Odgurmuş karakteridir. Bölümün başlangıcında tam karşılığı olmamakla birlikte eski Türk devletlerinde “kam” unvanı ile halk bilgeleri hakkında bilgiler verilmiş, sonrasında sufiliğin ortaya çıkışı ve Türkler arasında yayılışına değinilmiştir. Bölümün sonunda ise Sufî Odgurmuş tipinin sahip olduğu özellikler, hayat tarzı ve buna getirilen eleştiriler ile eser içerisinde ihtiva ettiği önem incelenmiştir.

Kutadgu Bilig, ele aldığı konular bakımından, hemen her alanda ayrı ayrı tez çalışması oluşturacak derecede kapsamlı ve değerlidir. Ancak bu çalışmayla birlikte eserde yer verilen hükümdar, vezir, ordu komutanı ve sufî karakterleri üzerinden bir sınırlandırma yapılmıştır. Çalışmada, özellikle ele alınan döneme ait ana kaynaklardan faydalanılmış bununla birlikte araştırma ve inceleme eserlerine de başvurulmuştur. Çalışma, incelemeye alınan konular ile dört bölüm olarak oluşturulmuş ve konuya ilişkin varılan belli başlı sonuçları ihtiva eden sonuç bölümü ile bitirilmiştir.

¹⁷Yusuf Has Hâcib, (1974), b.2272.

¹⁸ Eski Türklerde “sü” ordu, “sü-başı” ise “ordubaşı, ordu komutanı” demektir. Donuk, A. (1988). Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, s.93.

2. KUTADGU BİLİĞ'DE HÜKÜMDAR TİPİ

2.1. Eski Türk Devletlerinde Hükümlanlık

Kut düşüncesi, Türklerin düşünce dünyasının ve günlük hayat tecrübelerinin temelini teşkil etmektedir. Türk tarihinin başlangıcından itibaren bu inanış ve anlayış var olmuş, zamanla bu halk inanışları gelişerek yüksek bir devlet düşüncesi ve felsefesi oluşturmuştur.¹⁹ Kut anlayışı en temel ifadesi ile hükümdarın dünya çapında iktidara sahip olması için ilahî bağış yolu ile almış olduğu idare kabiliyeti ve yetkisidir.²⁰

Tanrı tarafından verildiğine inanılan “kut” ile kişiler devlet, ikbal ve ululuğun sahibi olmuş, devleti yönetme hak ve yetkilerini ellerinde bulundurmışlardır. Fakat Tanrı, kut’u herkese ihsan etmemiştir. Buna sahip olacak kişinin belli özelliklere de sahip olması beklenilmiştir. Bu özelliklerin başında kişinin iyi bir yaratılışa sahip olması gelmiştir. Bunun dışında yine kişinin tavır ve davranışları, onun kut’lu kılınmasında büyük bir etkiye sahip olmuştur. Kut verilecek kişi iyi davranışlar sergilemelidir. Bu iyinin sağlanabilmesi için ise bilgi ve erdem sahibi olmak gerekmektedir.²¹

Kut’un Tanrı tarafından verildiği inancı ile hükümdarın emretme hakkı meşru temeller üzerine inşa edilmiştir. Bu vasfıyla eski Türk hükümlanlık telakkisi “karizmatik hâkimiyet”²² özelliği göstermektedir. Tarihî kaynaklardan anlaşıldığı üzere Asya Hun İmparatorunun unvanı: “*Gök-Tanrı’nın güneşin, ayın tahta çıkardığı Tanrı kut’u Tanhu*”²³dur. 5. Yüzyılda, Asya Hun Devleti Tanhusu kendisini şöyle ifade etmiştir:

¹⁹Ögel, B. (2016). *Türklerde Devlet Anlayışı*. (İkinci Basım). İstanbul: Ötüken Yayınları, s.185

²⁰Kafesoğlu, İ. (2018). Türk İslam Sentezi. (Yedinci Basım). İstanbul: Ötüken Yayınları, s.73-74

²¹ Ögel, B. (2016). s.186.

²²Karizmatik Meşruluk, geleneklerden ve eskiden beri alışılmış davranışlardan değil, doğrudan doğruya hükümdar veya iktidarda olanlarda Tanrı vergisi olarak var olduğu kabul edilen üstün vasıflardan kaynaklanmaktadır. Fevkalade bir siyasi lider, idare ettiği toplulukta, kendisinin Allah tarafından olağanüstü bir niteliğe sahip kılındığına inandırarak, tam bağlılık sağlar. Bu bağlılığın gelenek ve alışkanlıkla ilgisi olmadığı için, karizmatik meşruluk taşıyan kişi, topluluğa kolayca başka uygulamalar getirebilir ve yeni hedefler gösterebilir. Bilgi için bkz. Kafesoğlu, İ. (2004). *Türk Milli Kültürü*(Yirmi beşinci Basım). İstanbul: Ötüken Yayınları, 248

²³Hunlarda Dan yu, Tan hu veya Şhan yu unvanı bozkır milletlerine ait, ülkenin en üst makamının adlandırıldığı Çince kaynaklarda geçen ilk unvandır. Bu unvan milattan sonra üçüncü, dördüncü yüzyıla kadar bozkırda yerleşmiş bir tanımlama olmuş, kağan unvanının yerine kullanılmıştır. Tuba Yalınkılıç, Prof. Dr. Luo XİN’in “Ortaçağ’da Çin’in Kuzeyindeki Milletlerde Unvan” Adlı Kitabı Üzerine, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 1 / 4 2012 s.246-256, Türkiye

“Benim hükümdar olmam Tanrı tarafından kararlaştırıldı.”²⁴ Yine Orhun Abidelerinde Bilge Kağan, “Tanrı irade ettiği için, kut’um olduğu için kağan oldum.”²⁵ diyerek, hâkimiyet kaynağının Tanrı olduğunu belirtmiştir.²⁶ M.Ö 176 yılında Hun hükümdarı Mete Han, *Tengri Kut*’u unvanını taşımış ve Çin imparatoruna gönderdiği mektupta şöyle demiştir. “Ben Tanrı tarafından tahta çıkartılmış büyük Hun Hakanı Tan-Hu.”²⁷

Türkler, zaman zaman farklı dini inanışlar benimsemiş olsalar da asıl dinleri Gök-Tanrı olmuştur. Eski kavimler gök cisimlerini ilah saymış, onlar için kurbanlar sunmuş, onlara benzeyen heykelcikler yapmış ve yine onlara benzeyen tapınaklar inşa etmişlerdir. Fakat Türklerin inanışı bundan farklıdır. Onlar gök cisimlerini aziz kabul etmiş ve gökyüzünü tamamıyla bir ve bütün olarak kutsal saymışlardır.²⁸ Yine onlar yeryüzünü ve burada yaşayan milletleri de bir saymışlardır. Gökte tek bir güneş olmasından yola çıkarak yeryüzünde tek bir hükümdar olması gerektiği fikrini benimsemiş²⁹ ve tahta çıkan hükümdarın sadece kendi milleti üzerinde değil, tüm insanlar üzerinde hâkimiyet yetkisine sahip olduğuna inanmışlardır.³⁰

Nitekim Orhun Abidelerinde³¹ Bilge Kağan bu inanışlarını şöyle ifade etmiştir. “Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış, insanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Yabgu oturmuş.”³² Eski Türklere göre gökteki ve dünyadaki varlıklar yukarıdan aşağıya doğru sıralanmıştır. En üstte Tanrı ve gök, en aşağıda yağız yer yer almaktadır. Bu ikisi arasında ise insanoğlu bulunmaktadır. İnsanın üzerine ise Türk kağanı oturmakta ve inanışa göre Türk Kağanı bütün insanlığın hakanı olarak tanınmaktadır.³³ Oğuz Kağan Destanı’nda ise “gök çadırımız, güneş bayrağımız

²⁴Ögel, B. (1981). *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*. (Birinci Basım). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.459

²⁵Kafesoğlu, İ. (2004), s.248.

²⁶Kafesoğlu, İ. (2004), s.248.

²⁷ Ögel, B. (1981), s.459.

²⁸Kafesoğlu, İ. (2018), s.91.

²⁹Koca, S. (2012), s. 67.

³⁰ Genç, R. (2002), s.36.

³¹Türk dilinin en eski metinlerinin yazılı olduğu taşlardır. Moğolistan’da Orhun ırmağının eski yatağı yakınlarında bulundukları için bu adla anılırlar. 38 harfli Göktürk alfabesi kullanılmıştır. Kültigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtlarından oluşur. Gökalp, Z. (2015), s.415.

³²Ergin, M. (2011). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları. s.9.

³³Ögel, B. (1971). *Türk kültürünün Gelişme Çağları I*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 37.

olsun” sözleri bu inanışa sahip olunduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Eski Türklerde var olan bu anlayış, Türk cihan hâkimiyeti mefkûresinin de temelini oluşturmuştur.³⁴

2.1.1. Eski Türklerde Hükümdarın Görevleri

Gök-Tanrı, Türkler için ehemmiyetlidir. Zira hakanlara kut ihsan ederek tahta çıkartan, onlara zaferler kazandıran o’dur. Buna göre siyasi hâkimiyet yetkisini Tanrı’dan alan hükümdar, icraatlarını Tanrı’nın buyruğu ile yaptığı, ona karşı sorumlu olduğu ve ona hesap vereceği düşüncesini benimsemiştir. Yani hükümdar, kanunlar koyup, bunlara uyarak Tanrı’nın emrini yerine getirdiği şuuru benimsenmiştir.³⁵

Tahta çıkan hükümdar, halka karşı görevlerini yerine getirmeyi yine bir Tanrı buyruğu olarak görmüştür. Bu görevlerden en önemlisi şüphesiz töreyi düzenleyip, tatbik etmektir. Töre, en temel ifadesi ile eski Türk içtimai hayatını düzenleyen uyulması mecburi kurallar bütünüdür. Bozkırda yaşanan hayat ve benimsenen değerler, zamanla sosyal-hukuki bir boyut kazanarak devlet felsefesinin temelini oluşturmuştur.³⁶ Bu kurallar hükümdarın iradesi ile töre halini almakta, hükümdar kendi iradesi ile töreye eklemeler yapmakta ve devlete düzen vermektedir. Töre hükümleri hükümdarı da bağlamakta, bu sebeple eski Türk devlet geleneğinde töre, mutlak surette kut’tan ayrı tutulmamaktadır.³⁷

Hükümdara hükmetme yetkisinin Tanrı tarafından verildiği şüphesiz olmasına karşın kut herkese verilmemektedir. Buna sahip olacak kişinin belli özelliklere sahip olması beklenmektedir. Bunun için öncelikli şart, kişinin iyi bir yaratılışa sahip olmasıdır. Bunun dışında tavır ve davranışlarının da kut’lu kılınmasında büyük etkisi vardır. Kut verilecek kişi iyi davranışlar sergilemelidir. Bu iynin sağlanabilmesi için ise bilgi ve erdeme ihtiyaç vardır.³⁸

Hemen hemen her dönemde ve millette olduğu gibi eski Türklerde de hükümdarın erdem sahibi, bilgili, akıllı ve cesur olması beklenmiştir. Eski Türk hükümdarları hem devletin hem de toplumun lideri konumunda olmuşlardır. Bu sebeple onlar, iyi yetişmiş olmalıdırlar. Daha en başında hükümdardan temiz bir soydan gelmesi ve erdem sahibi

³⁴Koca, S. (2012), s.67.

³⁵Kafesoğlu, İ. (1980). *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yay., s.54.

³⁶Kafesoğlu, İ. (2004), s. 233,246.

³⁷İnalcik, H. (2000). *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*, s. 11-23.

³⁸Ögel, B. (2016), s.186.

olması beklenmiştir. Erdem sözü en az Türk kelimesi kadar eski olup, ahlaki değerlerin ve üstün meziyetlerin bütününe ifade etmektedir. Ayrıca bilgelik, cesaret ve kahramanlık gibi vasıflar da yine devlet başkanında bulunması gereken özellikler arasında olmuştur.³⁹ Orhun Abidelerinde bilgi övülürken, bilgisiz olmak ise yerilmiştir. Bilgisiz bir kağanın tahta oturduğu, böyle bir kağanın ancak kötü olabileceği, bu sebeple buyruğunun da bilgisiz ve kötü olduğu ve bunun sonucunda Türk milletinin il yaptığı ilini elden çıkardığı, kağan yaptığı kağanını da kaybettiği kaydedilmiştir.⁴⁰

Eski Türk devlet telakkisinde kut alarak tahta çıkan ve bilhassa kurucu her hükümdar töreyi düzenlemek ve tatbik etmekle görevli kılınmıştır. Aynı zamanda o Tanrı'ya karşı da sorumlu tutulmuştur. Bu durum ülkeyi şahsi karar ve insaf duygusu ile değil, töre ile yönetme zaruriyetini ortaya çıkarmıştır. Yani hükümdarın yetkileri, töre hükümleri ile kısıtlanmış ve böylece keyfi bir yönetim tarzının önüne geçilmiştir.⁴¹ Hükümdarın töreye uyma mecburiyetinin olması, eski Türk devlet geleneğinin, şahıslara bağlı, keyfilik esasına değil de kanuna dayanan bir idare karakteri taşıdığını da ortaya koymaktadır. Bu özelliği ile Türk idare geleneği, Çin, Hint ve diğer toplulukların yönetim tarzından farklılık içermektedir.⁴²

Örneğin eski İran hükümdarlık telakkisinde her şeyin, hatta kanunun da üzerinde hükümdarın mutlak bir otoritesi vardı. Bu sınırsız otoriteyi yalnızca adalet duygusu sınırlamış, fakat o da yine hükümdarın insafına bırakılmıştır. Adaletin yerine getirilmesinin adeta hükümdarın bir ihsanı olarak tecelli ettiği düşünülmekte ve bu sebeple pendnameleri⁴³ yazarlar, adaletin sağlanması için hükümdarın insafı ve adil olması gibi ahlaki prensiplere sahip olması gerektiğini söylemekten başka bir çare bulamamışlardır.⁴⁴

Türklerde ise hükümdar egemenliği Tanrı'dan alıyor fakat Tanrı adına hükmedemiyor ve mutlak bir iktidara sahip olamıyordu.⁴⁵ Hükümdarın üzerinde adil, eşit,

³⁹Koca, S. (2016). *Türk Kültürünün Temelleri*. Ankara: Berikan Yayınevi, s. 97-98, 103.

⁴⁰Ergin, M. (2011), s. 14-15.

⁴¹Kafesoğlu, İ. (2018), s. 73-74.

⁴²Kafesoğlu, İ. (1980), s.54.

⁴³“Pend” kelimesi Farsça bir kelime olup, öğüt anlamına gelir. Bu çerçevede Pendname bir öğüt kitabıdır. Kur'an ve hadislerin tavsiyesi üzerine, öğüt vermeyi bir görev ve sorumluluk olarak algılayan din bilginleri, yazdıkları eserlerde öğüt yoluyla insanlara yol göstermeye çalışmışlardır. Mustafa Doğan Karacoşkun, Şark-İslam Klasığı Pendnamelere Göre Kişilik Tipleri ve Mutluluk Yolları, Dinbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi, Cilt 12, sayı: 1, 2012, s.7-29.

⁴⁴İnalcik, H. (2000), s. 20.

⁴⁵İnalcik, H. (2000), s. 21.

fayda amacı güden bir kanun düşüncesi bulunmakta ve devlet geleneğinin merkez noktasını bu düşünce oluşturmaktadır.⁴⁶

Eski Türklerde töre hükümleri değişmez maddeler değildir. Zamanın ve mekânın şartlarına göre hükümdar, meclisin de onayını alarak töreye eklemeler yapabilmekte, onu yeniden düzenleyebilmektedir. Fakat bunu yaparken hükümdar, mutlak surette meclisin yani kurultayın onayını almak, aynı zamanda da yeni kanunlar eklerken, selefi olan devlet başkanlarının ananelerini de gözetmek zorundadır.⁴⁷ Bunun yanı sıra törenin değişmeyen prensipleri de bulunmaktadır. Bu prensipler Kutadgu Bilig’de könilik (adalet), uzluk (iyilik, faydalılık), tüzlük (eşitlik) ve kişilik (insanlık, üniversellik) şeklinde yer almaktadır.⁴⁸

Hükümdarın töreyi düzenlemek dışındaki sorumlulukları Orhun Kitabelerinde şu şekilde kendini göstermektedir:

“Türk milletinin ilini töresini tutuvermiş. Dört tarafı hep düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış. Hep tabi kılmış. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş. (...) Varlıklı zengin millet üzerine oturdum. İşte açsız, dışta donsuz (kıyafetsiz), düşkün, perişan milletin üzerine oturdum. (...) Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. (...) Tanrı bağışlasın devletim var olduğu için, kısmetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. (...) Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturdum.”⁴⁹

Buna göre hükümdarın evvela töreyi tatbik etmesi, sonrasında halkın temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesi, açları doyurması, çıplakları giydirmesi, fakir halkı zengin kılarak iktisadi açıdan rahatlatabilmesi, halkın güvenliğini sağlayabilmesi ve ülkede asayişin tesis edebilmesi beklenmiştir.

Türk hükümdarların bir başka önemli görevi ise Türk soyundan olan toplulukları birleştirmesi olmuştur. Buna göre hükümdarlar dört bir tarafa ordular sevk ederek etraftaki devletler ile savaşmış ve kazandıkları zaferler ile toplulukları tek bir devlet altında birleştirerek itaat altında almıştır. Orhun Abideleri’nde bu düşünce; “İlliye ilsizleştirdik, kağanlıyı kağansızlaştırdık. Dizliye diz çöktürdük, başlıya baş eğdirdik” sözleri ile ifade

⁴⁶Kafesoğlu, İ. (1980), s.58.

⁴⁷Arsal, S. M. (2014). *Türk Tarihi ve Hukuk*. Ankara: TTK, s.264.

⁴⁸Kafesoğlu, İ. (2004), s. 247.

⁴⁹Ergin, M. (2015). Orhun Abideleri. (Elli ikinci Baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınları, s.39,41.

edilmiştir.⁵⁰Buna ilişkin bir başka örnek de Büyük Hun İmparatoru Mete'nin, komşu devletler ile girdiği mücadeleleri kazandıktan sonra, gücünü Hun siyasi birliğini sağlama üzerine sarf etmiş olmasıdır. Mete, yirmi beş yıl süren emeğin ardından irili ufaklı pek çok devleti ortadan kaldırarak Hun siyasi birliğini kurmuştur.⁵¹

Ekonomik sıkıntıları gidermek ve halkın refah içerisinde yaşamasını sağlamak, Türk hükümdarlarının görev edindiği bir başka husus olmuştur. Zaman zaman hükümdarlar, bu gaye ile savaşarak halkın ihtiyaçlarını kazandıkları zaferler ile sağlamışlardır. Orhun Abidelerinde; “*Sarı altınını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu, mavi sincabını Türküme, milletime kazanıverdim.*” diyerek halkın ihtiyaçlarının bir zafer sonucunda tedarik edildiği ifade edilmiştir.⁵²

İktisadi problemlerin çözümü ve halkın ihtiyaçlarının karşılanması, zafer kazanılması, içte ve dışta düzenin tesis edilmesini gerektirdiği gibi, Orta Asya'nın iklim ve coğrafi şartlarının elverişsiz olması sebebi ile komşu ülkeler ile ticari anlaşmalar yapılmasını da gerektirmektedir. Bilge Kağan, bu hususu Orhun Abidelerinde şöyle anlatmıştır: “*Bu yerde oturup Çin milleti ile anlaştım. Altını, gümüşü, ipeği, ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor.*”⁵³

Bunları yerine getiremeyen bir hükümdar, gerektiği zaman zor kullanılarak Tanrı'nın kut'unu geri aldığı gerekçesi ile tahttan indirilebilmiştir.⁵⁴ Hükümdara siyasi hâkimiyet yetkisi veren “kut”, halka da kendi haklarını koruma hakkı vererek liyakatsiz hükümdara karşı direnmeyi meşru kılmıştır.⁵⁵ Örneğin 716 yılında II. Göktürk İmparatorluğu'nda İnal Hakan, Oğuz isyanları ve memleketteki iç karışıklıkları giderip huzur sağlayamadığı gerekçesi ile Tanrı'nın verdiği kut'u geri aldığına inanılarak tahttan uzaklaştırılmıştır.⁵⁶

Görülüyor ki Türk devlet teşkilatında devlet başkanı olan hükümdar, halktan ve ülkeden birinci derecede sorumlu olarak kabul edilmiştir. Çünkü Tanrı'nın kut'u ile donattığı yegâne kişi odur ve halkı doyurmak, giydirmek, huzur ve güvenini sağlamak, çoğaltmak gibi ihtiyaçlar, Tanrı'dan aldığı tam yetki sebebi ile hep ondan beklenmiştir.

⁵⁰Koca, S. (2016), s.104.

⁵¹Koca, S. (2016), s.81.

⁵²Koca, S. (2016), s.107.

⁵³Koca, S. (2016), s.107.

⁵⁴Kafesoğlu, İ. (2018), s.74.

⁵⁵Kafesoğlu, İ. (1980), s.55.

⁵⁶Kafesoğlu, İ. (1980),s.54.

Fakat onda bulunan bu tam yetki, töre hükümleriyle kısıtlanmış olduğundan hiçbir zaman zulüm ve zorbalığa fırsat vermemiş, bünyesindeki tebaayı tedirgin edici bir mahiyet kazanmamıştır.⁵⁷

2.2. Kutadgu Bilig’e Göre Hükümdarın Özellikleri

Türklerin İslam dinini benimsemeden önce, devleti yönetme hak ve salahiyeti olan kut’un Tanrı tarafından verildiği inancına sahip olduklarından yukarıda bahsedilmiştir. Bu anlayış, İslamiyet’in kabulünden sonra da Türklerce benimsenmiş ve muhtelif eserlerde kendini göstermiştir.

Bu cümleden olarak Kutadgu Bilig’de de bu anlayış vurgulanmış ve Türklerin, eski hâkimiyet telakkilerini devam ettirdikleri göze çarpmıştır. Yusuf, “*Beylik makamına sen isteyerek gelmedin; onu sana Tanrı lütfetti. Bu beyler hâkimiyetlerini Tanrı’dan alırlar; halk iyi olursa bey de iyi olur.*”⁵⁸ diyerek devleti idare yetkisinin Tanrı tarafından verildiğini, hâkimiyetin kaynağının tamamen ilahi olduğu vurgulamıştır.⁵⁹

Kutadgu Bilig ile çağdaş olan ve Büyük Selçuklu Devleti’nin bilge veziri Nizâmü’l Mülk tarafından kaleme alınan, Türk adetlerine ve devlet geleneklerine yer verdiği “Siyâset-nâme” adlı eserde ise hükümdarın Tanrı’nın lütfu ile tahta çıktığı şu sözlerle ifade edilmektedir:

*“Bil ki yüce Allah her asırda ve çağda halk arasından birini seçer, onu padişahlara layık ve methe değer hünerlerle süsler, insanlar onun adaleti içinde yaşasınlar, emin olsunlar, daima devletin bekasını istesinler diye dünya işlerini ve Allah’ın kullarının huzur içinde yaşamasını ona tevdi eder, fesad, karışıklık ve fitne kapısını ona kapattırır; onun heybet ve haşmetini Allah’ın kullarının gönüllerinde ve gözlerinde yerleştirir.”*⁶⁰

Kutadgu Bilig’de “bey” kelimesi yönetici yani hükümdar manasında kullanılmış ve her ne kadar İslamiyet benimsenmiş olsa da eski Türk hükümdarlık anlayışı gereğince hükümdarın yönetebilme yetkisi yani “kut” alabilmesi için bazı özelliklere sahip olması gerektiği inancı eserin XXVIII. bölümü olan “Beyliğe Layık Bir Beyin Nasıl Olması Lazım Geldiği” kısmında kendisine yer bulmuştur.

⁵⁷Kafesoğlu, İ. (2004) ,s.266.

⁵⁸Yusuf Has Hâcib, (1974), b.5469.

⁵⁹Genç, R. (2002), s.33.

⁶⁰Nizâmü’l Mülk. (1999). *Siyasetname*. (Haz: Mehmet Altay Köymen), Ankara: TTK Yayınları, s.6.

Buna göre bir gün hükümdar, veziri Ögdülmiş ile konuşurken ona “bey”in nasıl olması gerektiğini sormuştur. Ögdülmiş buna karşılık; “*Bey doğarken beylikle doğar; görerek öğrenir. Babası bey ise, oğul bey doğar; o da babaları gibi bey olur.*”⁶¹cevabını vermiştir. Ögdülmiş’e göre beylik için insanın önce asil soydan gelmesi gereklidir.⁶²Çünkü insan yaratılışı gereği kendi ile eşit seviyedeki insana itaat etmekte zorlanır. Fakat ataları beylik yapmış, halkın kendisinden üstün gördüğü ve değer verdiği kişiye itaat etmek ise kolay olur.⁶³ Bunun yanı sıra beylik mukaddestir ve temizlik ister. Aslı temiz olan daima temizlik talep eder. Bu sebeple hükümdarın soyunun iyi, halkın ise temiz olması gereklidir.

Beylik işinin görerek öğrenilmesi hususu, Türk kültürünün içerisinde çıkan ve Türk yaşayışını muhteva edinmiş Dede Korkut Hikâyelerinde de konu edilmiştir.⁶⁴ Buna göre “Kazan Bey Oğlu Uruz Beyin Esir Olduğu Destanı Beyan Eder” kısmında Kazan Bey’in, oğlunun beylik gereklerini yerine getirmediği gerekçesiyle hayıflandığı anlatılır. Kendisi öldüğünde, bu sebepten dolayı oğluna beylik verilmeyeceğini düşünüp ağladığı bir sırada bu derdini oğlu Uruz’a da açar. Uruz, babasının sözlerine şöyle karşılık verir: “*Hüneri oğul babadan mı görür öğrenir, yoksa babalar oğuldan mı öğrenir, ne zaman sen beni alıp kâfir hudut boyuna çıkardın, kılıç çalıp baş kestin, ben senden ne gördüm ne göreneyim.*”⁶⁵Buradan anlaşılıyor ki, Kutadgu Bilig’de geçen, beyliğin görerek öğrenilmesi telakkisi, uzun yıllar geçerliliğini sürdürmüş ve Dede Korkut Hikâyelerinde de kendine yer bulmuştur.

Yine XVI. yüzyılın önemli müelliflerinden Kınalızade Ali Efendi, devlet yöneticilerinde liyakatin önemini vurgularken, toplumda ortaya çıkan bütün kötülüklerin sebebi olarak devletin kurumları arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları göstermiştir. Bunu ortadan kaldıracak, tüm kurumlar arasındaki anlaşmazlıklara son vererek uyumu sağlayacak olan şeyin ise yetkin ve iyi yetişmiş bir devlet başkanı olabileceğini söylemiştir.⁶⁶

Eski Türk hükümdarları hem devlet teşkilatının hem de toplumun lideri olarak, kendilerini sadece döneminin değil, devlet ve toplumun geleceğinden de sorumlu

⁶¹Yusuf Has Hâcib, (1974), b.1932-1950.

⁶²Yusuf Has Hâcib, (1974), b.1949.

⁶³Uysal, E. (2016). **Devlet Ahlakı**. (Editör. Müfit Selim Saruhan).*İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*. Ankara: Grafiker Yayınları., s.306.

⁶⁴Ergin, M. (2017). *Dede Korkut Hikâyeleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, s. 4-5.

⁶⁵Ergin, M. (2017), s. 60-61.

⁶⁶Uysal, E. (2016), s.300-301.

hissetmişlerdir. Bu sebeple görevleri çok ağırdır. Bu ağır görevin altından yalnızca iyi yetişmiş, bilgili, akıllı, cesur kişiler kalkabilmiştir. Bundan dolayı hükümdarların bazı yüksek vasıflara sahip olması gerekmektedir.⁶⁷ Bunun bilincinde olan Yusuf, hükümdarda olması gereken diğer vasıfları ise şu şekilde sıralamıştır.

2.2.1. Bilgi, Akıl ve Anlayış Sahibi Olmak

Eski Türklerde kut alan kişi akıl ve bilgi düzeyi olarak en üst seviyede bulunmalıdır. Aksi takdirde bilgi eksikliği Orhun Abidelerinde bildirildiği üzere hükümdar ve devletin sonu olabilmektedir.⁶⁸ Eski Türk devlet anlayışına göre iyi bir kağanın başlıca iki özelliğe sahip olması gerekmektedir. Bunlardan ilki bilgelik, ikincisi ise alplik yani cesaret ve kahramanlık olmuştur. Mesela Göktürklerin ünlü hükümdarı Bilge Kağan'ın adı değil, unvanı bilgedir.⁶⁹ Bilgelik devleti idare edebilme bilgisi olarak elzem kabul edilmiştir. Bu anlayış, Kutadgu Bilig'de de canlılığını devam ettirmiştir. Buna göre eserin daha başında, VI. bölümde "İnsanoğlunun Değerinin Bilgi ve Akıldan Geldiği" ifade edilmiştir. "*Tanrı insanı yarattı, seçerek yükseltti; ona fazilet, bilgi, akıl ve anlayış verdi.*"⁷⁰ Bu sözleri ile Yusuf, sadece hükümdarın değil insanoğlunun sahip olması gereken başlıca özelliğin, bilgi olması gerektiğini belirtmiştir.

Yusuf'a göre akıl ve bilgi birbirinden ayrılmıştır. Bu ayrımın en önemli sebebi ise aklın doğuştan var olması, bilginin ise sonradan kazanılmış olmasıdır. "*Çalışmakla elde edilemeyen tek şey akıldır; Tanrı onu insanın hamuruna katar. Bilgiyi olsun, fazileti olsun, insan öğrenebilir; fakat akıl ise insan ile birlikte doğar.*"⁷¹ Bunun yanı sıra eserin pek çok yerinde bilgi, akıl ile birlikte anılmıştır. "*Tanrı kime anlayış, akıl ve bilgi verirse, o pek çok iyiliklere elini uzatır. Bilgiyi büyük ve anlayışı ulu bil; seçkin kulu bu iki şey yükseltir. Anlayış nerede olursa, orası ululuk kazanır; bilgi kimde olursa, o büyüklük bulur. Anlayışlı olan anlar, bilgili olan bilir; bilen ve anlayan her vakit dileğine erişir.*"⁷² Akıl ile bilginin bir arada anılmasının sebebi ise sadece bilginin tek başına yeterli olmamasıdır. Onun akıl ile birleştirilmesi ve bu sayede kişiye bir anlayış yani feraset kazandırması gerekmektedir.

⁶⁷ Koca, S. (2016), s. 97.

⁶⁸ Maraş, İ. (2016). *Türk İslam Düşünce Tarihinde Ahlak ve Örnek Metinler*. (Editör: Müfit Selim Saruhan). *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi* (S. 313-353). Ankara: Grafiker Yayınları, s.314.

⁶⁹ Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları I*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s.44

⁷⁰ Yusuf Has Hâcib, (1974), b.148.

⁷¹ Yusuf Has Hâcib, (1974), b.1682,1683.

⁷² Yusuf Has Hâcib, (1974), b.151-155.

Kişi, var olan aklıyla bilgiyi kullanarak söz konusu anlayışa (feraset) sahip olursa toplumsal yaşamın aradığı erdemlere de sahip olmuştur demektir.⁷³

Yine Yusuf'a göre akıllı ve bilgili kişi bir şeyler yapmaya yani eyleme yönelmelidir. Sadece bilmek hiçbir işe yaramaz. Bu bilgi eyleme dönüşmelidir. Bilginin eyleme dönüşmüş hali ise faydadır.⁷⁴ Bilgi insan için denizin dibindeki inci gibidir. O inciyi denizden çıkarmadıkça bunun inci ya da çakıl taşı olmasının hiçbir önemi yoktur. Eğer bilgili kişi, bilgisini dil ile ortaya çıkarmazsa, onun bilgisi etrafını aydınlatamaz.⁷⁵ Yusuf burada, faydanın vasıtası olarak iyilik kavramını kullanmaktadır. O, eserinde hükümdarı pek çok kez iyilik yapmaya, böylece fayda sağlamaya yönlendirmiştir. Ona göre bey “*her türlü iyiliğe el uzatmalı*”dır⁷⁶.

Hükümdara ve diğer devlet adamlarına dair verilen öğütlerde en çok üzerinde durulan husus yine bilgidir.⁷⁷ Her şeyden önce hükümdar, idare yetkisini kullanırken akla ve bilgiye dayanmalıdır.⁷⁸ Çünkü “*aklın itibarı büyüktür. Hareketi doğru ve sözü yumuşaktır. Aklın el sürdüğü iş ne kadar karışık olursa olsun çözülür, ne kadar bulanık olursa olsun saflaşır. O, işlere her cepheden bakar ve her işin bir hal çaresini bulur.*”⁷⁹ Fakat sadece akıl, beylik için yeterli değildir. Bununla birlikte bilgi de gereklidir. Çünkü bey, halkı bilgi ile yönetir, eğer bilgisi olmazsa aklı da tek başına işe yaramaz.

Beylerin işlerinde yanılması memleketin fesada uğraması, hasta olması demektir. Bundan kurtulmanın ilacı ise yine bilgi ve akıldır. Zira “*beyler, bilgi ile halka baş olurlar ve akıl ile memleket ve halkın işini görürler.*”⁸⁰ Yusuf'a göre şehirlerin idare edilebilmesi, memleket dâhilinde barış ve huzurun tesis edilebilmesi için beylerin birçok fazilete sahip olması gerekmektedir. Fazilet olarak görülen şeyin diğer adı akıl ve bilgidir.⁸¹

Bey, aklın kıymetini bilmeli, türlü iftiralara karşı uyanık olmalıdır. Halkı bilgi ile elinde tutmalıdır. Bunu gerçekleştiren hükümdarlar, her iki dünyada da yüksek makama

⁷³Arslan, M. (1987). *Kutadgu Bilig'de Toplum ve Devlet Anlayışı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s.22.

⁷⁴Arslan, M. (1987), s.24.

⁷⁵Yusuf Has Hâcib, (1974), b.211-214.

⁷⁶Yusuf Has Hâcib, (1974), b.1965.

⁷⁷Genç, R. (2002), s.46.

⁷⁸İnalcık, H. (2016), s. 21.

⁷⁹Yusuf Has Hâcib, (1974), b.1856,1857,1866.

⁸⁰Yusuf Has Hâcib, (1974), b.1952.

⁸¹Yusuf Has Hâcib, (1974), b.1679,1981.

sahip olurlar.⁸² Halkın itaat altında tutulması için bilgi elzemdir. Yine halk arasında çıkan fitne, bilgi ile bastırılır.⁸³

Kutadgu Bilig’de bilgiden, ahlaki bir değer olarak söz edilmiştir. Ahlakta üstün ve erdemli olmak, bilgi ile mümkündür. Yalnızca bilgi insanı doğru eyleme götürür. İnsan ancak bilgi ile uygun davranışları anlamakta ve yapmaktadır. Yani akıl ve bilgi insan için bir frenidir. Freni olan ise yakışık olmayan işlere yönelmez.⁸⁴ Kutadgu Bilig’de bu düşünce: *“Bilgi ve akıl, insan için bir köstektir; köstekli olan yakışıksız şeylere pek gitmez. Akıl insan için şüphesiz bir köstektir; hareketi doğru ve işi ölçülüdür.”*⁸⁵ sözleri ile ifade edilmiştir.

Bilgi ve akıl, hükümdara en çok vurgulanan husustur. Akıl ve bilgi konusundaki bu ısrar, adeta beyliğin temelinin bu iki değer üzerine inşa edildiğini göstermektedir. Zaten eseri oluşturan dört temel unsurdan birinin akli temsil eden Ögdülmiş karakteri olması, Yusuf’un akla ne denli önem verdiğini ortaya koymaktadır.⁸⁶ Onun akıl ve bilgiye verdiği değeri Macar bilgini Vamberyşu sözlerle ifade etmiştir: *“Asya Türk dünyasını tanıyan birinin dile getirmesi gereken şey, Kutadgu Bilig’deki ahlak dersinin bilim ve bilgeliğe büyük bir ağırlık verdiğidir. Orada bilim, hükümdarlık ihtişamından ve hatta diğer bütün diğer tanrısal lütuflardan daha değerlidir.”*⁸⁷

2.2.2. Cesur ve Kahraman Olmak

Ögdülmiş’in ideal bey özelliklerinden bir diğeri cesaret ve kahramanlıktır. Ona göre memleketi elde tutmak için çok asker ve ordu lazımdır. Askeri beslemek için çok mala ihtiyaç vardır. Bu malın elde edilebilmesi için halkın zengin olması, halkın zengin olması için de doğru kanunlar koyulması lazımdır. Bunlardan biri ihmal edilirse diğerleri kalır, hepsi ihmal edilirse, memleket çözülmeye başlamaktadır.⁸⁸ Bunun engellenebilmesi için evvela bey, cesur ve kahraman olmalı, düşmana cesaretle karşı koymalı, vurup almalı, aldıklarını tekrar askerlere dağıtmalıdır. Böylece askerler onun etrafında toplanacak ve ordu oluşturacaktır.

⁸²Yusuf Has Hâcib, (1974), b.1951-1972.

⁸³Yusuf Has Hâcib, (1974), b.211-224.

⁸⁴Arslan, M. (1987), s.22.

⁸⁵Yusuf Has Hâcib, (1974), s.314.

⁸⁶Genç, R. (2002), s.47.

⁸⁷Arslan, M. (1987), s.21.

⁸⁸Yusuf Has Hâcib, (1974), b.2057, 2058, 2059.

Bey cesur, kahraman, atılgan olmalı ve cesaret ile düşmana karşı koymalıdır. Böylelikle korkak askerler onu görerek cesaret alarak etrafına toplanırlar. Kılıç, balta, ok ve yay kullanabilen cesur hükümdar için mal endişesine mahal yoktur. Cesur insanda mal eksik olmaz.⁸⁹

Cesaret ve kahramanlık, her dönemde Türk hükümdarında aranan özellikler arasında yer almıştır. Türklerin İslâmiyet’i kabul etmediği dönemlerde ortaya çıkan Oğuz Kağan Destanı’nın daha başlarında, övgü ile onun cesaretinden bahsedilir. Buna göre Oğuz Kağan, kargı, yay, ok, kılıç ve kalkanla ormanın içerisinde bulunan gergedanı yakalamaya gitmiştir.⁹⁰

Kahramanlık vasfı, Manas Destanı’nda da işlenmiştir. Buna göre Manas, daha çocukluğunda nasıl yay çekileceğini, mızrak atılacağını, kılıç kullanılacağını öğrenmiştir. Büyüyüp vücudu olgunlaştığında, yaramazlığı bittiğinde ise ortaya cesur ve kahraman bir genç çıkmıştır. Bu durum destanda şu şekilde verilmiştir. “*Manas on yedi yaşına geldi. Tırmanmaya dağ, savaşmaya düşman bulamadı.*”⁹¹Görüldüğü üzere destan üzerinden kahramanın niteliklerine vurgu yapılmıştır.

Dede Korkut Hikâyelerinde de kahramanlık, en yüksek insani vasıf olarak işlenmiştir.⁹² Öyle ki, “*o zamanda bir oğlan baş kesmese kan dökmese ad koymazlardı*”⁹³ diyerek bir erkek evladın isminin koyulabilmesi için kahramanlık göstermesi şart koşulmuştur. Yine hikâyelerden birinde Dirse Han’ın oğlunun adı, boğa ile boğuşup onu yendikten sonra verilmiştir. İsmi, boğayı öldürebildiği için bizzat Dede Korkut tarafından Boğaç olarak konulmuştur. Diğer bir hikâyede, “Kazan Bey Oğlu Uruz Beyin Esir Olduğu Destanı Beyan Eder” kısmında Kazan Bey oğluna: “*On altı yaşına geldin, bir gün ola düşeyim, öleyim, sen kalasın, yay çekmedin, ok atmadın, baş kesmedin, kan dökmedin, kanlı Oğuz içinde ganimet almadın, yarınki gün zaman dönüp ben ölüp sen kalınca, tacımı*

⁸⁹Yusuf Has Hâcib. (1974), s.155.

⁹⁰Koca, S. (2011). *İdeal Bir Türk Hükümdarı ve Başkomutan Olarak Oğuz Kağan (Oğuz Kağan Destanı’nın Türk Kültür Tarihi Bakımından Değerlendirilmesi*. Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı. Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, s.76.

⁹¹Korkmazlar, F. (2011). *Manas Destanı*. İstanbul: Anonim Yayınları, s. 20.

⁹²Ergin, M. (2017), s.4.

⁹³Ergin, M. (2017), s.65.

tahtımı sana vermezler diye sonumu andım ağladım."⁹⁴ diyerek, beylik için cesaret ve kahramanlığın temel şart olduğunu ifade etmiştir.

2.2.3. Cömert Olmak

Yusuf Has Hâcib, Öğdülmiş üzerinden sunduğu naklinde beyliğe layık bir beyin nasıl olması gerektiğini anlatırken, cesaret ve kahramanlığın hemen ardından cömertliğe değinmektedir. O, bey için cesaretle düşmanın üzerine atılmalı, mal toplamalı fakat bu malları kendisi için biriktirmemeli, tekrar askerlere dağıtmalı şeklinde değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ancak bu şekilde ideal bir bey olunabileceği üzerinde durur. Bu sebeple hükümdara: *"Sağ elin ile kılıç sallar ve vururken, sol elin ile mal dağıt"*⁹⁵ diye öğüt verir. *"Beyler cömert olursa adları dünyaya yayılır; bunların nam ve şöhretleri ile dünya korunur."*⁹⁶ şeklinde yer verdiği değerlendirmesiyle de cömertliğin değer boyutuna atıfta bulunmaktadır.

Müellif, beylerin kılıç ile memleketleri ele geçirip hâkim olduklarını anlatmış ve kılıç ile baltanın ülkenin bekçisi olarak görüldüğünü kaydetmiştir. Kılıç, kımıldadığı müddetçe düşmanın kımıldayamayacağı, böylece beyin rahata ereceği ifade edilmiştir. Fakat bunun için kılıç kullananların her vakit memnun edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun gerçekleşmesi durumunda beyin her daim mutlu yaşayacağını ve zahmet yüzü görmeyeceğini ortaya koymuştur.⁹⁷ Yusuf Has Hâcib, bey için yaptığı değerlendirmelerden bir diğerinde ise *"cömert ol, bağışla, yedir ve içir; eğer malın eksilirse, tekrar vur, al ve eksileni tamamla"*⁹⁸ şeklinde ifadelerle yer vererek, beyliğin cömertlik noktasındaki icaplarını sıralamaktadır.

Cömert olmak, yedirip, içirip, bağışta bulunmak Dede Korkut Hikâyelerinde de işlenmiştir. Bir evlat sahibi olmak isteyen Dirse Han, bu isteğinin kabulü için büyük ziyafet vermiştir. Attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirmiştir. Aç doyurmuş, çıplak giydirmiş, borçluyu borcundan kurtarmış, tepe gibi et yığıp, göl gibi kımız sağdırmış ve tüm bunların sonucunda dileğine erişip, bir erkek evlat sahibi

⁹⁴Ergin, M. (2017), s.62.

⁹⁵Yusuf Has Hâcib, (1974), b.2069.

⁹⁶Yusuf Has Hâcib, (1974), b.2050.

⁹⁷Yusuf Has Hâcib, (1974), b.2139- 2145 s.161.

⁹⁸Yusuf Has Hâcib, (1974), b.2053.

olmuştur.⁹⁹Kutadgu Bilig’de geçen beyin cesur, kahraman ve cömert olması fikri, eski Türk telakkisinin devam ettiği bir anlayış durumundadır. Eserde sıkça vurgulanan bu özellikler, Türk hükümdarlarının başlıca özellikleri arasında sayılmaktadır.¹⁰⁰

2.2.4. Erdemli Olmak

Eski Türklerde, hâkimiyetin Tanrı tarafından verildiğine inanılmıştır. Buna karşın, bu yetkiyi alan kişinin belli özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bunun için en başta kişinin iyi bir yaratılıştaki olması, sonrasında iyi davranışlar sergilemesi istenmiştir. Bu iyinin sağlanabilmesi içinse insanın ruhsal bir olgunluğa gelmiş olması yani erdemli olması beklenmiştir.¹⁰¹

Hemen her dönem ve millette hükümdarın bilgili, akıllı ve cesur olmasının beklendiğinden bahsedilmiştir. Devletin ve toplumun lideri olarak eski Türk hükümdarlarının da, bu özelliklerin yanı sıra pek çok erdeme sahip olması beklenmiştir. Erdem sözü en az Türk kelimesi kadar eski olmakla birlikte ahlaki değerlerin ve üstün meziyetlerin bütününe ifade etmektedir.¹⁰²

Türkler, erdem kelimesini fazilet anlamında kullanmışlardır.¹⁰³Kutadgu Bilig’de de erdem yerine fazilet kelimesi kullanılmıştır. Buna karşın ifade edilen anlam ikisinde de aynıdır. İki sözcük de ahlaki değerlerin ve üstün meziyetlerin bütününe kapsamakta olup¹⁰⁴ insanın ruhsal olgunluğunu anlatmak için kullanılmıştır. Çünkü bu olgunluğa sahip bir bey, şahsi arzu ve isteklerini kontrol altında tutmayı becerebilmektedir. Bu sebeple uyguladığı siyaset de yine erdeme dayalı bir siyaset olacaktır. Erdeme dayalı siyasette amaç, toplumu da ahlaklı kılarak onlar için gerekli mutluluğu sağlamaktır. Bu siyaseti güden yönetici adalet ilkeleri ile hareket eder ve halkına dostça muamele edebilmektedir. Aksi takdirdeki bir yönetim tarzı başkalarına üstünlük sağlayarak kişisel arzularını tatmin etmeye, buna mukabil halk üzerinde hâkimiyet kurmaya dayalı olacaktır. Bunun sonucunda halk arasında mutsuzluk, düzensizlik ortaya çıkması kaçınılmazdır. Erdem yoksunu devlet

⁹⁹Ergin, M. (2017), s.24.

¹⁰⁰ Genç, R. (2002), s.46.

¹⁰¹Ögel, B.(2016), s.186.

¹⁰²Koca, S. (2016), s. 97-98, 103.

¹⁰³Genç, R. (2002), s. 48.

¹⁰⁴Koca, S. (2016), s. 103

adamı, kendi çıkarı için her şeyi meşru görür.¹⁰⁵ Bu ise nizam-ı âlemin bozulmasına ve adaletin ortadan kalkmasına sebep olacaktır.

Türkler, tıpkı kut gibi fazilet sahibi olmayı da Tanrı'nın bir lütfu olarak kabul etmiştir. Buna göre Tanrı, kut'un yanında fazilet de bağışlarsa, beyin hal ve hareketlerinin iyi olacağına inanılmıştır. Davranışlardaki bu iyilik çok mühimdir çünkü halk gidişini, beylerin hal ve tavırlarına göre düzenleyecektir. Bu sebeple beylerin davranışları açısından da topluma örnek olması beklenmiştir.¹⁰⁶ Kutadgu Bilig'de çizilen ideal bey tasvirinde, beylerin bütün faziletler açısından herkesten üstün olmaları gerekliliği öğütlenmiştir.¹⁰⁷

Kutadgu Bilig'de ifade edildiği şekli ile kut ve devlet, ancak akıl ve bilgi ile tutulabilmektedir. Devamı için ise erdem gerekmektedir. Yenisey Yazıtları içerisinde geçen “er erdemim için” yani “erdemli olduğum için iktidara geldim” sözü, devlet geleneği içerisinde erdeme verilen değeri anlatmak adına oldukça önemlidir. Dede Korkut'ta erdem, “taht erdemlidir” sözleri ile işlenmiştir. Osmanlı Devleti'nde ise devlet hayatında “sahib-i erdem” hükümdarlar üstün görülmüştür. Tüm bunlar gösteriyor ki Türk tarihi boyunca kut ve devleti elinde tutabilmenin erdem yolu olduğuna inanılmış ve bu vasfa büyük önem atfedilmiştir.¹⁰⁸

Beyliğe layık birisinin sahip olması gereken diğer meziyetler ise şöyle sıralanmıştır; bey akıllı, bilgili, adil, iyilik eden, merhamet sahibi, seçkin, soylu, cömert ve sabırlı olmalıdır. Ayrıca o, yedirip içirmeli, giydirmeli, para dağıtmalı, halkı güven ve refah içinde yaşatmalı ve bu sayede iyi bir ad bırakmalıdır.¹⁰⁹

Bunların yanı sıra aynı zamanda takva, sabır ve sükûnet sahibi olmalıdır.¹¹⁰ İhtiyatlı olmak da beylik için son derece mühimdir. Zira Yusuf, “*Memleketin bağı ve kilidi iki şeyden ibarettir; biri ihtiyatlılık biri kanun; bunlar esastır*”¹¹¹ diyerek ihtiyatlılığa verdiği önemi ortaya koymuştur. Çünkü bey ihtiyatı elden bırakıp ihmalkâr davranırsa, cezasını sadece kendisi değil, başkaları da çekecektir. Memleketi muhafaza etmek için ihtiyat temel

¹⁰⁵ Uysal, E. (2016), s.300-301.

¹⁰⁶ Genç, R. (2002), s. 50.

¹⁰⁷ Yusuf Has Hâcib, (1974), s.163.

¹⁰⁸ Arslan, M. (1987), s.45.

¹⁰⁹ Arslan, M. (1987), s. 27-28.

¹¹⁰ Yusuf Has Hâcib, (1974), b.1986,1988.

¹¹¹ Yusuf Has Hâcib, (1974), b.2015.

şarttır. İhtiyatlı insan daima hazır bulunur ve tedbir alır. Böylece memleket sınırları genişleyecektir.

2.2.5.Hükümdarda Bulunmaması Gereken Özellikler

İdare mekanizmasının başı olan hükümdarın sahip olması gereken özellikler kadar, kendisinde asla bulunmaması gereken özellikler de önemlidir. Bu özelliklere sahip olması durumunda doğacak sonuçlar yalnızca kendisini değil, memleketin bütününe sıkıntıya sokacaktır. Bu sebeple siyasetname türü hemen her eserde hükümdarlar, bazı özelliklerden uzaklaşmaları konusunda ısrarla uyarılmıştır. Bu uyarılardan birini, Yusuf da kendi eserinde yapmıştır. Buna göre beylerde bulunmaması gereken ilk husus, ihmalkârlıktır. Zira beyliği bozan iki şey vardır. Biri zulüm biri de ihmalkârlık. Bu iki şey de ülkeyi harap eder, memleketin bağları bu iki şeyle çözülecektir¹¹² İhtiyatı elden bırakan bir bey memleketi, gelebilecek her türlü tehlikelere karşı tedbirsiz bırakacaktır. Bu durumun devamında ise ülke tehlikelere açık bir hale düşecektir. Bunun sonucunda toplumdaki huzur ve güven ortamı ortadan kalkar, halkın devlete olan güveni zayıflayacaktır.

Hükümdarda olmaması gereken başka bir husus ise onun yalancı olmasıdır. Yalancı insana güvenilmez, sözüne inanılmaz. Onun tavır ve hareketi de doğruluktan şaşmıştır. Yalancı olan bey, halkın hayrına olan işlerden elini çeker, onlara vefasızlık eder.¹¹³ Gerçekten de dürüstlük Türkler için önemli bir meziyet olarak kabul edilmiştir. Bilge Kağan'ın asırlar öncesinde taştan bir kitabeye kazıttığı “*bu sözümde yalan var mı*”¹¹⁴ ifadesi, Türk milletinin dürüstlüğü verdiği önemin mahiyetini gözler önüne sermektedir.

*“Halk tarafından sevilmesi ve itibar görmesi için, ey hükümdar; beyin şu bir şeye sahip olması lazımdır. O, güler yüzlü, tatlı sözlü, yumuşak huylu olmalı ve bütün hareketlerinde de bunlara uygun davranmalıdır.”*¹¹⁵ Aksi halde kötü sözler eden, aksi, kibirli bir bey, herkesi kendinden uzaklaştırır ve nefret ettirir. Bey, asil soya mensup olmalıdır. Küstahlık, acelecilik ve zevzeklik gibi avam tabiatından olan özellikleri kendisinden uzaklaştırmalıdır. Bunu yapmazsa beyliği tehlikeye girer ve nihayet kendisinden düşer. Beyler, bey gibi davranmalı ve beylik özelliklerine sahip olmalıdır. Adı

¹¹²Yusuf Has Hâcib, (1974), s. 152-153.

¹¹³ Yusuf Has Hâcib, 1974: s.154

¹¹⁴ Ergin, M. (2011), s.17.

¹¹⁵Yusuf Has Hâcib, (1974), s.156 2071,2072.

bey olup, davranışları avam davranışı olursa, itibarını kaybeder ve halk tarafından avamdan da aşağı görülür.¹¹⁶ Yusuf'a göre halkın beylere verebileceği bir şey yoktur. Bu sebeple onlarla çok yakın olmaya gerek de yoktur. Fakat beylerin halka verebileceği çok şey vardır. Halk olmadan hiçbir şey olmaz. Bu sebeple onlara güzel sözle yaklaşılmalı, iyi davranılmalı ve iyilik edilmelidir.¹¹⁷

Tok gözlülük, beylik için oldukça önemli bir özelliktir. Zira gözü aç adam ne yapılsa doymaz. O, tüm dünyayı alsa da iflah olmaz, yine açgözlüdür. Karnı aç olanlar yer, içer ve nihayetinde doyarlar fakat açgözlü kişiyi yalnızca ölüm durdurur. Yusuf bu yönüyle açgözlülüğü çaresi bulunmayan bir hastalığa benzetmiştir. Tüm dünya hekimleri bir araya gelse de nafile, açgözlülüğe çare bulamazlar. Çünkü hiçbir dünya nimeti açgözlü adamı doyurmaz, onun iştahı yalnızca ölüm ile son bulacaktır.¹¹⁸

Halk gidişini beyin tavırlarına göre ayarlar. Bu sebeple beyin hareketi doğru, gidişi iyi olmalıdır. Bey beyliğini yapmalıdır. Büyüklük taslamamalı, bağışlayıcı olmalıdır, affetmelidir. Görevlerini yerine getirirken halka karşı merhametli olmalı, zulüm ve zorbalıktan kaçınmalıdır. Halkına zulmeden bey, halkı bozar ve devleti yıkar.¹¹⁹ Eğer bey kibirli olmaz, alçakgönüllü davranırsa hizmetindekiler onu sever ve ona candan bağlanır. Beyin kendini sevdirmesi için mütevazı olması şarttır. Ancak bu şekilde hizmetindekiler onu sever ve ona gönülden hizmet ederler.¹²⁰

Ekseriyetle beyin kendisinden uzaklaştırması gereken beş şey vardır. Bunlar; acelecilik, cimrilik, hiddet, inatçılık, yalancılıktır. Bunlar beyliği tehlikeye düşüren özelliklerdir. Eğer bir hükümdar bu özelliklere sahip olursa, düşmanının yapamadığını o kendisine yapmış olur. İtibarını, beyliğini ve değerini kaybetmemek için beyler bu özelliklerden uzak durmalıdır.¹²¹

İçki müptelalığı beylerde bulunmaması gereken başka bir durumdur. Çünkü eğer bey içkiye düşkün olursa halkın bundan çekeceği zahmet acı olur. İçki içen insan aklını ve şuurunu kaybeder, her türlü uygunsuz işleri sarhoşken yapar. Eğer bey içkiye düşerse,

¹¹⁶ Yusuf Has Hâcib, (1974), s.156,157.

¹¹⁷ Arslan, M. (1987), s. 26-27.

¹¹⁸ Yusuf Has Hâcib, (1974), s. 151, 152.

¹¹⁹ Arslan, M. (1987), s.27.

¹²⁰ Yusuf Has Hâcib, (1974), s.161.

¹²¹ Yusuf Has Hâcib, (1974), s.155,156.

memleket işlerini uygulamaya vakit dahi bulamaz. İçki ve kumar alışkanlığı beraberinde ihmali de getirir. Devlet işleri de bir kere ihmale geldi mi bir daha toparlanması çok güç olur. Bu da memleketin sonunu getirir. Beyler yakışıksız olan her işten uzak durmalıdır. Bu yüzden, söz konusu işlere zemin hazırlayan içkiye hiç tamah etmemelidirler.¹²²

Mağrur ve kibirli olmak, beyde bulunmaması gereken bir diğer özelliktir. Çünkü beyler, saadetle büyük olurlar. Bundan nasiplenebilmeleri için alçak gönüllü olmaları gerekmektedir. Eğer büyüklük taslar da kibirli davranırlarsa, itibarlarını kaybederler. Gurur faydasızdır. İnsanları kendisinden uzaklaştırır. Ancak alçakgönüllü bir bey halkın sevgisini kazanır ve adı itibar görür.¹²³

Dünya ve ahiret, hükümdar eğer bu ikisinde huzur bulmak isterse, kul olduğunu unutmamalıdır. Tanrı'dan gelene boyun eğmelidir. Gönlnü ve dilini doğru tutmalı, halka içtenlikle yaklaşmalıdır. Hükümdar, faydalı olmalıdır. İyilikle hareket etmeli, kötülerin zararlarını ortadan kaldırmalıdır.¹²⁴ Böylece dünya ve ahireti elinde tutacak ve isteklerine kavuşacaktır.

2.3. Kutadgu Bilig'e Göre Hükümdarın Görevleri

2.3.1. Halkın Refah Düzeyini Yükseltmek

Türklerde devlet, halk için vardır. Halka karşı görevlendirilen başlıca unsur ise hükümdardır. En büyük ve en ağır görev, halk arasında her bakımdan üstün meziyetlere sahip olan bu hükümdarıdır. Buna göre o, halkının canını ve malını korumakla mükelleftir.¹²⁵ Türk idare felsefesinin bir gereği olarak halkın refah düzeyini yükseltip onu bolluk ve bereket içinde yaşatmak ise hükümdarın en temel görevlerindendir. Halkı doyurup giydirmek olarak da uygulanan bu görev Türk hükümdarlarının yerine getirilmesini en çok önemsedikleri görevlerin başında gelmiştir.¹²⁶ Bunun en açık örneği şüphesiz Orhun Abidelerinde görülmektedir. Buna göre Bilge Kağan, *“ölmek üzere olan milleti dirilterek eğittim, çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım, azıcık milleti çok*

¹²²Yusuf Has Hâcib, (1974), s.157-158.

¹²³Yusuf Has Hâcib, (1974), s.159.

¹²⁴Yusuf Has Hâcib, (1974), s.162.

¹²⁵Arslan, M. (1987), s.27-30.

¹²⁶ Genç, R. (2002), s.56

kıldım”¹²⁷ diyerek halka karşı sorumluluğunu yerine getirdiğini ifade etmektedir. “Azı çok”, “fakiri zengin kılmak” gibi deyimler, halka yapılan hizmetler olarak bir hesap verme bilinci içerisinde kitabelerde sıklıkla kendisine yer bulmuştur.¹²⁸

Eski Türklerde hakanlardan beklenen bu görev, Kutadgu Bilig’de de aynı canlılıkla kendisine yer bulmuştur. Öyle ki Yusuf, “*kuldan fakir adını kaldıramazsa o nasıl bey olur*”¹²⁹ diye sorarak halkı refaha ulaştırmanın beylik şartı olduğunu vurgulamaktadır. Cömertlik vasfı, hükümdara sıkça hatırlatılmış ve “*vur, al, dağıt*” üçlemesi ile elde edilen tüm kazanımların hazinede biriktirilmesi değil, halka verilmesi öğütlenmiştir. Türk devlet geleneğinde hazine, devlet egemenliğinin temelidir.¹³⁰ Hükümdar dört bir yana ordular yollayarak seferler düzenlemeli ve ganimet elde etmelidir. Fakat altın, gümüş toplayıp hazine yapmamalı, alınan her şey halka ve hizmetkârlara dağıtmalıdır.¹³¹

Türk devletlerinin değişmeyen özelliği halkın yararını gözetiyor olmasıdır.¹³² Halk devlet için değil, devlet halk için vardır. Halk iyi olursa bu onun kendi iyiliğidir, bey için bir faydası yoktur. Fakat bey, halkı için iyi olmak zorundadır.¹³³ Burada iyilikten kasıt, faydadır. Halka faydalı olmanın en etkili yolu ise öncelikle doğru kanunlar uygulamaktır. Adalet, halk için biricik nimettir.¹³⁴ Zira “*Beylik kanun ile ayakta durur.*” Kanunu doğru tatbik etmek ise fakir, dul ve yetimi korumakla mümkündür.¹³⁵

Eğer halk aç ise doyurulmalı, çıplak ise giydirilmelidir. Halk arasında türlü derdi olanlar vardır. Bunlardan bazıları darlığa düşmüştür, bazıları fakirdir. Bazıları çıplak, bazıları endişe içindedir. Beyler, halk için adeta hekim olmalıdır. Onların dertlerine çare bulmalı, onlara merhamet ile hükmetmelidir.¹³⁶ Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Sultan Alp Arslan’ın fakirlere karşı tutumu, bu telakkinin gerçek hayatta karşılığını bulduğunun en açık ifadesidir. Buna göre Sultan, hâkimiyeti döneminde fakirler için günde elli koyun kestirmiştir. Hatta Sultan Alp Arslan’ın sarayında fakirlerin isimlerinin kayıtlı olduğu ve

¹²⁷ Ergin, M. (2011), s.21.

¹²⁸ Kazmaz, S. (2000). *Hukuk ve Devlet Yönetimi Açısından Kutadgu Bilig*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, s. 80.

¹²⁹ Yusuf Has Hâcib, (1974), s. 220.

¹³⁰ İnalcık, H. (2016), s. 27.

¹³¹ Yusuf Has Hâcib, (1974), s.220-380.

¹³² Kazmaz, S. (2000), s. 93.

¹³³ Yusuf Has Hâcib, (1974), s.376.

¹³⁴ Arslan, M. (1987), s.13.

¹³⁵ Yusuf Has Hâcib, (1974), s.380-381.

¹³⁶ Yusuf Has Hâcib, (1974), s.378.

kendisine has iradın bir kısmını fakirlere, bir kısmını da âlimlere sarf ettiği bilinmektedir.¹³⁷

Yusuf'un hükümdara yüklediği görevler, hükümdar Kü-Togdı ile Vezir Öğdülmiş'in konuşmaları sırasında ortaya çıkmaktadır. Buna göre günlerden bir gün, hükümdar veziri ile konuştuğu bir sırada Öğdülmiş ona, memleketi tanzim etme usullerine dair öğütler vermiştir. Verilen bu öğütler arasında halkın beyler üzerinde üç hakkı olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan ilki paranın değerinin korunması, ikincisi adil kanunlar ile yönetim, üçüncüsü ise iç güvenliğin sağlanmasıdır.¹³⁸Ekonomi, adalet ve güvenlik, devleti ayakta tutan temel yapı taşlarıdır. Beyler, halka karşı bu görevlerini yerine getirdikleri takdirde onların da halk üzerinde iddia edebileceği üç hakları vardır. İlk olarak emirlerine tam itaat, ikinci olarak vergilerin zamanında ödenmesi, üçüncü olarak ise beyin dostlarını dost, düşmanlarını düşman bilmek. Eğer beyler üzerlerine düşen görevleri yaparlar ise, halk da kendi üzerine düşeni yapacak ve liderinin hakkını ödemiş olacaktır.¹³⁹ Böylelikle dünyevi hayat düzeni de tesis edilmiş olacaktır.

Paranın değerinin korunması hususu, tarih boyunca devletler için büyük önem teşkil etmiştir. Para basma yetkisi, hemen her toplumda devlete aittir ve devlet, bu konuda tek yetkili kurumdur. Onun iradesi ve izni dışında para basanlar, onun bu yetkisini çiğnemiş kabul edilirler. Böyle bir durumda ise devletin para basması sonucunda yarattığı satın alma gücünde olumsuz bir etki ortaya çıkar. Para basımı ve paranın ayarındaki değişiklikte gözetilecek hususlara ilişkin İbn Haldun şunları kaydetmiştir;

“Paraların istenen nitelikte olmasını ve katıksızlığını sağlamak amacıyla, devlet başkanının özel işareti konur paraların üzerine. Bu amaçla yapılmış ve üzerine özel biçimler kazınmış demirden mühür kazınarak sağlanır istenen nitelik. Ölçüsüne göre biçimlendikten ve demir dövme aracıyla üzerine vurulup dövüldükten sonra, söz konusu özel biçimler belirinceye dek, o demirden mühür, altın para üstüne basılır. Bu mühürle çıkan biçimler, yöre (ya da ülke) halkının bilip benimsediği ve egemen devletin yöntemleriyle belirlenip uygulandığı eritilmişlik ve arındırılmışlık çerçevesinde paranın olabildiğince değerli olduğunu gösterir. Olabildiğince diyoruz çünkü paradaki eritilip arındırılmışlığın sonu yoktur. Hangi kararda (hangi ayarda) kalması gerektiği değer yargılarına, düşünüş ve anlayışa göre (icthatlara göre)değişir. Paranın ayarı konusunda bir ülkenin ya da yörenin halkı, bir sınır belirlemiş ve o sınırı örnek ve ayar diye nitelemişse, paralarında geçerli olan ölçü o

¹³⁷Sevim, A. ,Merçil, E. (2014). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 87.

¹³⁸Yusuf Has Hâcib, (1974), s.399.

¹³⁹Yusuf Has Hâcib, (1974), s.399.

ayar olur. Paralarını, işte bu örneğe vurup ölçerek değerlendirirler. Eğer paraları bu örneğe göre eksikse, o paranın cevherini karışık (düşük değerde) sayarlar."¹⁴⁰

Yusuf, hükümdarın halka karşı görevlerini sıralarken ilk sırada, “*memleketinde gümüş temiz kalsın, onun ayarını koru*”¹⁴¹ diyerek paranın değerine değinmiştir. Çünkü olası bir tağşiş¹⁴² yani paranın değerinde değişim yapılması işlemi sonucunda devlet için pek çok sorun ortaya çıkmaktadır. Piyasaya karşılıksız para girmesi sonucunda paranın geçerliliği ve alım gücü düşecektir. Bu da uzun vadede devletin itibarının azalmasına ve mali durumunun bozulmasına yol açacaktır. Bu sebeple devletler, tarih boyunca kendi izinleri olmadan para basma işlemlerini yasaklamış ve bunu yapanları en ağır şekilde cezalandırmışlardır.¹⁴³ 1455 yılı Burcî Memlûkler döneminde vuku bulan bir hadise, devletin parasıyla oynanmasına karşı gösterdiği reflekslerin tavizsizliğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Buna göre belirtilen dönemde sahte para işiyle uğraşan on kişi yakalanmış, hepsi tavsit yani ortadan ikiye bölünerek öldürülmüşlerdir.¹⁴⁴

Yusuf, halk arasında huzurun tesisi için servet konusuna sıklıkla değinmiştir.¹⁴⁵ Halkı zenginler, orta halliler ve fakirler olarak üçe ayırmıştır. Zenginler, halk arasında en güçlü olanlardır. Fakirler ise ezilmeye en yatkın sınıftır. Bunlar birbirinden ayrı tutulmalı ve zorlanmamalıdır. Zengin sınıfın yükü orta halli sınıfa yüklenir ise bu sınıf sarsılacak ve bozulacaktır. Orta hallilerin yükü de fakir sınıfına yüklenirse fakir açlıktan kırılır. Evvela fakiri gözetmek gerekmektedir. Eğer fakir korunursa orta halli olacak, orta halliler de zenginleşecektir. Böylece memleket dâhilinde refah seviyesi artacak ve iktisadi açıdan kalkınma tesis edilmiş olacaktır.¹⁴⁶

Buna göre günümüzde de önemini koruyan gelir dağılımındaki dengesizlik meselesine Kutadgu Bilig’de de değinilmiştir. Çeşitli gelir toplulukları arasında büyük farklılıklar doğmasına meydan verilmemesinin, hükümdarların dikkat etmesi gereken

¹⁴⁰ İbn Haldun. (2017). *Mukaddime, C.II*, (Haz: Turan Dursun), (8. Baskı), II., İstanbul: Kaynak Yayınları. 114-115.

¹⁴¹Yusuf Has Hâcib, (1974), s.399.

¹⁴²Tağşiş işlemi iki farklı şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki metal paranın fiziki boyutunda, ikincisi metal paranın ayarında oynama yapmaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şen, H. (2003). *Bir Parasal İstikrarsızlık Örneği: Osmanlı Devletinde Paranın Tağşişi*, Active, 1-13.

¹⁴³Taşkın, F. (2016). *1844 Tashih-i Sikke Sonrasında Para Düzeni ve Kalpazanlık*. Studies Of The Ottoman Domain, 1-19.

¹⁴⁴Çetin, A. (2013). *Ortaçağda Devletin İki Yüzü*. Ankara: Lotus Yayınevi, s.158.

¹⁴⁵Kazmaz, S. (2000), s. 91.

¹⁴⁶Yusuf Has Hâcib, (1974), s.398.

hususlardan olduğu vurgulanmıştır. Türk idare anlayışında fakirlik kader değil, kötü yönetimin bir sonucudur. Kutadgu Bilig’de hükümdar tam da buna karşı uyarılmıştır. Bunun önüne geçebilmek için uygulanması söylenen tedbirler Türk devlet felsefesinin sağlam yapısını ortaya koymaktadır. Fakir orta halli, orta halli ise zengin olabilir. Bunu sağlayacak olan ise devlet ve onun halka sağlayacağı imkânlardır.¹⁴⁷

Halkın zenginliği beyin zenginliğidir. Halkın zenginleşmesi için bey, iyi ve doğru olmalıdır. Doğru kanunlar koymalı ve bunları tatbik etmelidir. Böylece adı iyiye çıkar, hazine toplar ve halk zenginleşir. Fakat bunun yanı sıra, bey kötülere karşı ceza vermeyi de ihmal etmemelidir. Şehirlerin hırsızlardan, yol ve kervanların haydutlardan temizlenebilmesi için kötülere kötü muamele edilmeli ve ceza verilmelidir. İyi insanların rahatça dolaşabilmesi için, kötülerin zincirde ya da zindanda olması gerekmektedir.¹⁴⁸

Beyler için en mühim şey, öldükten sonra iyi bir ad bırakmaktır. Dünyanın geçici olduğu ve aldanılmaması gerektiği Kutadgu Bilig’in sufi karakteri Odgurmuş tarafından hükümdar Kün-Toğdı’ya defalarca tembihlenmiştir. Ölüm gelecektir ve hükümdarın sahip olduğu her şey, tüm dünya nimetleri bu dünyada kalacaktır. Ölümünden sonraya kalabilecek tek şey iyi bir ad bırakmaktır. İnsan ancak adı yaşarsa ölümsüz olabilecektir.¹⁴⁹ Bunun olabilmesi için beylerin, Tanrı’nın kendilerine verdiği görevleri yerine getirmeleri gerekmektedir. Zira beyler, beylik makamına kendileri gelmezler, âlemin nizamını sağlamaları ve Tanrı’nın adaletini yeryüzüne yaymaları için onları Tanrı görevlendirmiştir.¹⁵⁰

Hükümdarın yerine getirmesi gereken en temel vazife ise halkın canını ve malını koruması, sonrasında karnını doyurması ve giydirmesidir. Hükümdar bunları yerine getirirken Tanrı’ya karşı sorumlu tutulmuş ve defalarca Tanrı’ya hesap vereceği vurgulanmıştır. “*Memlekette bir kimse bir gece aç kalırsa, onu sana Tanrı soracaktır; gözünü aç*”¹⁵¹ sözü bu anlayışın en net ifadesidir. Açları doyurmak, çıplakları giydirmek, fakirleri gözetmek Tanrı buyruğu olarak görülmüştür. Hükümdar, bunu layıkıyla yerine getirdiği vakit iyi bir ad bırakarak ölümsüz olacak, Tanrı katında verilecek hesaptan

¹⁴⁷ Kazmaz, S. (2000), s. 92.

¹⁴⁸ Yusuf Has Hâcib, (1974), s.397.

¹⁴⁹ Yusuf Has Hâcib, (1974), s.401.

¹⁵⁰ Yusuf Has Hâcib, (1974), s.392.

¹⁵¹ Yusuf Has Hâcib, (1974), s.373.

kurtularak her iki dünyayı da elinde tutmuş olacaktır. Bu sebeple Yusuf, hükümdarın menfaatini halkın menfaati içerisinde görmüştür.¹⁵²

2.3.2. Adaleti Tesis Etmek

Tarih boyunca bir devlet çatısı altındaki toplulukların dilediği biricik nimet adalet olmuştur. Adalet ise çoğunlukla devlet adamlarının zulmünden ve haksız uygulamalarından kurtulabilmek anlamına gelmiştir. Bu durumu yakından gören ve halkın ıstırabını, yaşadığı haksızlıkları dindirmek isteyen düşünürler, hükümdarlara, vezirlere hep adaleti öğütlemiş ve bundan yoksun olan devletin temelsiz olacağından bahsetmişlerdir.¹⁵³

Adalet, Kutadgu Bilig’de de hâkim olan temel prensip olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserin ana karakterlerinden hükümdar, Kün-Toğdı adıyla bizzat adaleti temsil etmektedir. Yusuf ona bu ismi gelişigüzel vermemiştir. Eserinin başında, kahramanlarını tanıtırken “*bu Kün-Toğdı dediğim doğrudan doğruya kanundur*”¹⁵⁴ diyerek, adaleti hükümdar ile temsil ettiğini ortaya koymuştur.

Bir gün Vezir Ay-Toldı, hükümdara adının manasını sorduğunda hükümdar ona, adının güneşin tabiatından geldiğini ifade etmiştir. Buna göre güneş hep aynı boyuttadır, değişmez ve küçülmez, o hep parlaktır, güçlüdür ve bütünlüğünü de daima muhafaza eder. Doğduğu zaman ışığını halka eriştirecek, fakat bu durum ondan hiçbir şey eksiltmeyecektir. O yine parlak ve yine güçlüdür. Bundan sonra o, ısısını her yere ulaştırır ve böylece dünya hayat bulurak, bin bir renkli çiçekler yetişecektir. Isı ve ışığını ayırt etmeden her yere ulaştıracaktır. Ayrıca onun burcu sabittir, yani temeli sağlamdır. Yerinden kımıldamayacak, sabit duracaktır. Bu sebeple bozulmayacaktır.

Adaleti temsil eden hükümdarın tabiatı da aynen böyledir. O da tıpkı güneş gibi adaletini tüm halka ayırt etmeksizin eşit olarak dağıtır. Doğrulukla doludur ve herkes ondan nasibini alır fakat buna rağmen ondan hiçbir şey eksilmez. Kanununun değdiği her

¹⁵²Yusuf Has Hâcib, (1974), s.384.

¹⁵³Arslan, M. (1987), s.13.

¹⁵⁴Yusuf Has Hâcib, (1974), s. 36.

yere hayat gelir, halk yaşam bulur. Adalet, işte tam bu özellikleri nedeniyle güneşe benzetilmiştir. Hükümdarın ismi de tam da bu sebeple Kün-Toğdı olmuştur.¹⁵⁵

Yusuf, devletin temeli saydığı adaletin uygulanma biçimini, vezirin başından geçen bir olay ile anlatmıştır. Buna göre hükümdar, veziri Ay-Toldı'yı huzuruna çağırır. Vezir içeri girmiş fakat gördüğü manzara karşısında büyük şaşkınlık geçirmiştir. Zira hükümdar, üç ayaklı gümüş bir taht üzerinde oturmakta ve elinde bir bıçak tutmaktadır. Oldukça asık suratlıdır ve sağ tarafında şeker, sol tarafında acı ot bulunmaktadır. Vezir bu görüntüye anlam verememiştir. Derken hükümdar durumu şöyle izah etmiştir; “*İşte bak, ben doğruluk ve kanunum; kanunun vasıfları bunlardır, dikkat et.*” Buna göre üçayaklı taht üzerinde oturmasını; üç ayaklı olan hiçbir şey bir tarafa meyiletmez, düz durur ve sallanmaz, eğer bir tarafa meyilederse, diğer ayaklar da kayacak ve üzerinde oturan tepetaklak olacaktır. Üç ayaklı olan her şey doğru ve düz durmakta, diyerek açıklamıştır. Kendisinin tabiatı da aynen böyledir. Düz ve doğrudur. Hiçbir tarafa meyiletmez, işlerini doğruluk ile halleder, bey veya kul ayırmamıştır. Elinde tuttuğu bıçak, kanunun bir başka vasfını ortaya koymaktadır. Kendisine gelen, adalet arayan insanların işini uzatmaz, bıçak gibi, hızlıca kesmiş ve sonuca bağlamıştır.¹⁵⁶ Sağında bulunan şeker, adaleti onda bularak, huzurundan ayrılan mağdurlar içindir. Onlar, tıpkı şeker yemiş gibi mutlu olurlar. Solunda bulunan acı ot ve asık suratlı olmasının sebebi kendisine gelen suçlular içindir. Onlara karşı asık suratla muamele eder ve onlar da huzurundan acı ot yemiş gibi yüzlerini buruşturarak ayrılırlar.¹⁵⁷

Kutadgu Bilig’de töre birtakım prensiplere bağlanmıştır. Bunlar; könilik yani adalet, uzluk yani iyilik ve faydalılık, tüzlük yani eşitlik, kişilik ya da insancılıktır.¹⁵⁸ Hükümdarın, “*ister oğlum, ister yakınım ve hısımım olsun; ister yolcu, geçici, ister misafir olsun; kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir; hüküm verirken, hiçbiri beni farklı bulmaz*”¹⁵⁹ sözleri kanun vasıflarından eşitlik ilkesini ortaya koymaktadır.

Beyliğin temeli doğruluktur.¹⁶⁰ Töre, her devlette bulunabilir. Buna karşın her yasa doğru olmayabilir. Kutadgu Bilig’de töre sözcüğü hemen her zaman köni yani doğru, adil sözcüğü ile birlikte kullanılmıştır. Çünkü doğru ve adil olmayan bir yasa, onu yapan ve

¹⁵⁵Yusuf Has Hâcib, (1974), s. 70-71.

¹⁵⁶Yusuf Has Hâcib, (1974), s.68-69.

¹⁵⁷Yusuf Has Hâcib, (1974), s. 68-69.

¹⁵⁸Kafesoğlu, İ. (2004), s. 247.

¹⁵⁹Yusuf Has Hâcib, (1974), s. 70.

¹⁶⁰Yusuf Has Hâcib, (1974), s.70.

uygulayan kişinin bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır.¹⁶¹ Bu sebeple hükümdar, doğru olmayan yasa koyulmaması konusunda uyarılmıştır.¹⁶² Bu da Kutadgu Bilig'deki kanun telakkisinin könilik yani adalet ve doğruluk ilkesini ortaya koymaktadır.

Türkler, adaleti devletin temeli sayan bir hukuk anlayışına sahiptir. Bu anlayış Kutadgu Bilig'de "Beyliğin temeli adalettir" sözleri ile kendisine yer bulmuştur.¹⁶³ Yusuf'a göre hükümdarın görevlerinden en önemlisi halkı adalet ile yönetmektir. Bunun en etkili yolu ise doğru konulmuş ve uygulanmış kanundur. "*Memleketin direği, temeli, sağlamlığı ve kökü iki şeye bağlıdır. Bunlardan biri halkın hakkı olan kanun; diğeri de hizmette bulunanlara dağıtılan gümüşdür.*"¹⁶⁴ Buna göre adalet, hükümdarın bir bağışlama fiili değil, halkın hakkıdır.¹⁶⁵ Ayrıca hükümdara öğütlenen; iyi kanun koy, kötü kanunlardan uzak dur; kötü kanunlar koyan, daha hayatta iken ölmüş sayılır, sözleri, yukarıda belirttiğimiz töre prensiplerinden "uz'luk" yani, iyilik ve faydalılık prensibinin en açık yansımasıdır.¹⁶⁶ Zira Yusuf'a göre halka fayda sağlamanın en kestirme yolu, doğru kanunların tatbik edilmesi vesilesi ile adaletin yerine getirilmesidir.¹⁶⁷

Hükümdar Kün-Toğdı, tabiatını güneşe benzetirken güneşin, ısı ve ışığını tüm insanlar üzerine eşit bir şekilde ulaştırdığını, bu sayede dünyanın hayat bulduğunu, kendisinin de tıpkı güneş gibi adaletini her yere ve herkese eşit olarak ulaştırdığını ifade etmiştir. Buna göre Kutadgu Bilig'de kanun kapsayıcıdır. Tüm insanlığa hitap eder. "*Benim kanunum hangi ülkeye erişirse, o ülke baştanbaşa taşlık ve kayalık dahi olsa düzene girer*" ifadesiyle Yusuf, kanunun tüm insanlığı kuşatması gerektiğini anlatmaktadır. Bu da törenin bir başka değişmez prensibi olan kişilik yani insancılık ilkesini ortaya koymaktadır.¹⁶⁸

Türkler, kanun seven ve kanun yapan bir millettir. Kendilerine has, millî kanunları vardır ve hâkimiyet telakkileri mutlak surette kanundan ayrılmaz. Devlet kurmak, devleti

¹⁶¹Kabadayı, T. (2013). "*Hakkaniyet Adaletin Temelidir*". Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s.49.

¹⁶²Dilaçar, A. (1995), s.149.

¹⁶³Koca, S. (2016), s.105.

¹⁶⁴Yusuf Has Hâcib, (1974), s.160.

¹⁶⁵İnalcık, H. (2016), s.27.

¹⁶⁶Genç, R. (2002), s.62.

¹⁶⁷Arslan, M. (1987), s. 26.

¹⁶⁸Genç, R. (2002), s. 62

yönetmek ise hukuk yaratıp ona riayet etmek demektir. Çünkü hukuk, içerisinde yaşama kaideleri olarak devletle doğmuştur.¹⁶⁹

Türkler, töreye itaati sadece halk için değil, hükümdar için de mecburi kabul etmiştir. Çünkü içinde hukukî düzen barındıran hiçbir devleti hükümdar tek başına keyfiyetle idare etmemiştir.¹⁷⁰ Hatta Türkler hâkimiyeti, bizzat kanun ve kuttan ibaret görmüştür. Kutadgu Bilig’de Yusuf, bu düşüncüyü, hükümdar için “Ey aziz kut, ey iyi törü” diyerek işlemiştir.¹⁷¹

Kutadgu Bilig’de de kanuna riayet sadece halka değil hükümdara da öğütlenmiştir. “*Hükümdar örf ve kanunlara nasıl riayet ederse; halk da aynı şekilde örf ve kanuna itaat eder*”¹⁷², denilerek yasalara itaatin sadece halkı değil, hükümdarı da bağladığı ileri sürülmüştür. Hatta Yusuf, “*beylik ve ululuk çok iyi bir şeydir, fakat daha iyi olanı kanundur*”¹⁷³ sözü ile kanunu hükümdarın da üzerinde tutarak devlet idaresinde hukukun üstünlüğünü savunduğunu ortaya koymuştur.¹⁷⁴

Yusuf, hemen her fırsatta adalet ve doğruluğu öğütlemiştir. Fakat onda, yalnızca adalet duygusu değil, zulümden nefret duygusu da vardır. Zulüm ve zorbalığı yasaklamıştır.¹⁷⁵ Çünkü devleti bozan iki şey vardır. Bunlardan biri ihmal diğeri de halka karşı uygulanan zulümdür. İhmal, beyliğin bağlarını çözer ve temelinden sarsar. Zulüm ise memleketi fesada uğratan bir diğer kötü uygulamadır. Zira zulüm yanan bir ateştir, yaklaşan herkesi yakar. Zalim hükümdarın zulmüne halk uzun müddet dayanamaz. Bu sebeple beylik elden gider. Yanan ateşin sönmesi ancak su ile mümkün olur. İşte Yusuf’un bize ifade ettiği kanun sudur.¹⁷⁶

Beyler halkı doğru kanunlarla idare etmelidir. Çünkü halkın hakkı kanundur.¹⁷⁷ Bunun aksi bir uygulama zulüm ve zorbalığa yol açar ki bu da ülkedeki düzeni bozar. Benzer bir anlayış Selçuklu Veziri Nizamü’l Mülk tarafından da ortaya koyulmuştur. O, *Siyasetname* isimli eserinde hükümdarı adaleti tesis edip, zulümden ayrılması konusunda

¹⁶⁹ Arsal, S.M. (2014). *Türk Tarihi ve Hukuk*, Ankara: TTK.s. 283-285.

¹⁷⁰ Arsal, S.M. (2014), s. 268.

¹⁷¹ İnalcık, H. (2016), s. 25

¹⁷² Yusuf Has Hâcib, (1974), s. 159.

¹⁷³ Yusuf Has Hâcib, (1974), b.453.

¹⁷⁴ Arslan, M. (1987), s. 13.

¹⁷⁵ Arslan, M. (1987), s. 12-13.

¹⁷⁶ Yusuf Has Hâcib, (1974), s.153.

¹⁷⁷ Yusuf Has Hâcib, (1974), s.160.

uyarmıştır. “*Küfr ile belki amma zulm ile payidâr kalmaz memleket*”¹⁷⁸ sözü ile zulmün, ülkenin bekasında küfürden daha tehlikeli olduğuna dikkat çekmiştir.

Hükümdar, halka iş yapacakların başında gelir. Bu yönüyle o, adaleti, kanunu ve cezalandırmayı temsil eder.¹⁷⁹ Türkler, daha tarihlerinin ilk evresinden itibaren halka adalet ile hükmetmeyi hükümdarlığın ilk şartı olarak kabul etmişlerdir.¹⁸⁰ Onlardaki adaleti hükümdarlığın temeli sayan bu anlayış, Kutadgu Bilig’de beyliğin temeli adalettir şeklinde bir ifade ile ortaya konmuştur.¹⁸¹ Böylece görülüyor ki eski Türk hâkimiyet telakkisini meydana getiren unsurlar, Kutadgu Bilig’de tüm canlılığı ile yaşamaktadır. Yusuf’un, beyliğe layık bir beyin nasıl olması gerektiğini anlattığı sırada kullandığı atasözleri, Türk şairlerinin ve Ötüken Beyi’nin sözleri ise bunun en açık ifadesidir.¹⁸²

2.3.3. Ülkenin İç ve Dış Güvenliğini Sağlamak

Fetihler yapmak ve savaş yolu ile devleti düzen içerisinde bulundurmak tarihi geleneğin devamı olarak Türk hükümdarlarının en önemli görevlerinden sayılmıştır.¹⁸³ Zira devlet kurabilmek ve bunu devam ettirebilmek için bazı şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu şartlardan bazıları; hükümdara itaatın sağlanması, vergilerin toplanması ve sınırların korunabilmesidir.¹⁸⁴

Tarih boyunca Türk devletlerinin temelini savaş gücü oluşturmuştur. Devletin kuruluş ve asayişinin savaş gücüne dayandığı görüşü Yusuf tarafından, “*eğer ülke tutulursa kılıç ile tutulur, eğer ülkeye hükmetmek icap ederse kalem ile edilir*”¹⁸⁵ sözleriyle ifade edilmiştir.¹⁸⁶ Ülke fethetmek kılıç ile mümkündür. Beyler, eğer memleketlerine yeni şehir ve kasabalar eklemek isterse bunu kılıç ile yaparlar. Kılıç ve balta, memleket için bekçi olmalıdır. Çünkü kılıç kullanıldığı müddetçe düşmanlar hareket edemez, böylece ülkede güvenlik tesis edilmiş olur ve hükümdar rahata kavuşur. Kılıcın kınına girmesi,

¹⁷⁸Nizâmü’l Mülk, (1999). *Siyasetname*,(haz. Mehmet Altay Köymen), Ankara: TTK Yayınları.s.8

¹⁷⁹Arslan, 1987:s.34.

¹⁸⁰Taneri, A. (2015). *Türk Devlet Geleneği*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, s. 293.

¹⁸¹Koca, S. (2012), s.68.

¹⁸²Genç, R. (2002), s. 56.

¹⁸³Genç, R. (2002), s. 64

¹⁸⁴İbn Haldun. (2017). *Mukaddime II*.(haz. Süleyman ULUDAĞ). Sekizinci Basım. İstanbul: Kaynak Yayınları. s.512.

¹⁸⁵Yusuf Has Hâcib, (1974), b.2711.

¹⁸⁶Genç, R. (2002), s. 64.

beylerin huzurunun kaçması demektir. Bunun olmaması için beyler, kılıç sahiplerini memnun etmelidir.¹⁸⁷

Askerin memnun edilmesi, beyin itibarı açısından da oldukça önemlidir. Çünkü Yusuf, askerlerin, beylerin kanat tüyü olduklarını ifade etmiştir. Nasıl ki kuşlar kanatsız olmaz, o halde beyler de askersiz olmamalıdır. Böylece düşmanlarını kolaylıkla alt edip, istedikleri memleketleri fethetme kudretini ellerinde tutacaklardır. Beyler, çok mal dağıtarak etrafına çokça asker toplamalıdır. Zira memleketi ayakta tutan iki şeyden biri som altın, diğeri de kılıçtır. Çok altın dağıtan beyler, gerektiğinde kılıç bile kullanmadan isteklerine kavuşabilirler. Kılıcın olduğu yerde gümüş, gümüşün olduğu yerde ise kılıç vardır.¹⁸⁸

Ülkelerin fethi Kutadgu Bilig’de bir gelir kaynağı olarak görülmüş ise de bu kaynağın yine asker ve halkı doyurmak için harcanması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁸⁹ Hükümdar, cimrilik etmemesi ve malı kendinde toplamaması konusunda “*kendin için gümüş toplarsan etrafındaki kılıçlı yiğitler dağılır*”¹⁹⁰ sözleriyle uyarılmıştır. Hükümdar vurup almalı, aldığı tekrar halka dağıtmalı, sağ eli ile kılıç sallarken sol eli ile mal dağıtmalıdır.¹⁹¹

Memleket idaresinde Yusuf’un dikkat çektiği başka bir husus ise ihtiyatlılıktır. Memleketin korunması için iki şey mühimdir. Biri kanun, diğeri ise ihtiyatlılıktır. Beyler, ihtiyatlı tedbirler alarak düşmana boyun eğdirecek, ülkelerini genişleteceklerdir. Bunun tersi bir uygulama, ihmali doğuracaktır. İhmal ise memleketin temelini göz göre göre sarsacaktır. İhmal ve zulüm, beyliği bozan iki tehdittir. Beyler bunlardan sakınmalı, daima ihtiyatlı olmalıdır.¹⁹²

Yusuf’a göre düşmanı alt etmek, ihtiyatla mümkündür. Bey, daima hazır bulunmalı ve tedbirler almalıdır. Sonrasında ihmalkâr davranan düşmana pusu kurmalı ve bu sayede isteklerine ulaşmalıdır.¹⁹³ Beyler, memleket savunmasında ihtiyatlı davranırsa, ülke güvenliğini de sağlamış olurlar. Fakat Yusuf için ihtiyat, yalnızca düşmana karşı değil,

¹⁸⁷Yusuf Has Hâcib, (1974), s. 161.

¹⁸⁸Yusuf Has Hâcib, (1974), s.163.

¹⁸⁹Genç, R. (2002), s.65.

¹⁹⁰Yusuf Has Hâcib, (1974), b.3005.

¹⁹¹Yusuf Has Hâcib, 1974, s.151.

¹⁹²Yusuf Has Hâcib, (1974), s.152-153.

¹⁹³Yusuf Has Hâcib, (1974), s.152.

devlet ricali ve halka karşı da uygulanmalıdır. Eserinin bir yerinde “*hükümdar bütün memlekete göz-kulak kesildi; ona bütün kilitli kapılar açıldı*”¹⁹⁴sözleriyle ihtiyatın önemine ve sonucuna vurgu yapmıştır. Buna göre memlekette hiçbir şey bey için gizli kalmamalıdır. O daima uyanık olmalı, hizmetinde olan herkesten, yapılan işlerden ve halkın durumundan haberdar olmalıdır. Vezir Nizâmü’l-Mülk eserinde, Sultan Melikşah’ı ihtiyatlı olması konusunda uyarmış, memleket işinin idaresini kimseye bırakmaması gerektiğini, çünkü kimsenin bu işi kendi işi edinip dikkate almayacağını ifade etmiştir. Memleket işinden gafil olunmamalıdır, zira Tanrı, mahşer gününde bunların hesabını kendisinden soracaktır. Bu sebeple devlet idaresinde ihtiyat elden bırakılmamalı, halkın durumu gizli veya açık mutlaka sorulmalıdır. Halkın üzerine uzanan eller varsa bunları kısaltmalı, zalimlerin zulmünü halk üzerinden kaldırmalıdır.¹⁹⁵

Devletin başı olarak hükümdarın ve idarede görev alan memurların belli konudaki ihmalkârlıkları, devlet için yıkıcı bir tehdit içerir. Bu bakımdan önlem alınması elzemdir. 1388 yılında Memlûk Sultanı, Mukaddem El-Memâlik Bahadır’a, Ali Bahr’ın evinde sarhoş olarak bulunduğu için çok kızarak onun dövülmesini ve sürgün edilmesini emretmiştir.¹⁹⁶

Yine Sultan Alp Arslan’ın komutanlarından Erdem’in, Rafizî mezhepli birini devlet görevine almasına kızdığı sırada söylediği sözler, hükümdarların ihtiyatlı olmasının ne denli mühim olduğunu ifade etmesi açısından önemlidir. Buna göre Sultan, Erdem’i, bu davranışı sebebiyle kendisine düşman olmakla suçlamıştır. Buna anlam veremeyen Erdem, göreve aldığı kişiyi kastederek; “o da kim oluyor, bütün zehir olsa, devlete ne yapabilir” diye sormuştur. Alp Arslan, bunun üzerine bir at kılı getirilmesini emretmiş ve Erdem’in bunu koparmasını istemiştir. Kopan kılın ardından aynı işlemin on at kılı ile yapılmasını emretmiş, Erdem’in onları da koparması üzerine, birçok at kılını alıp, birleştirip, onu koparmasını emretmiştir. Erdem bu kez kılıları koparamamıştır. Sultan, bunun üzerine: “*Düşman da böyledir. Bir tane olunca ezilebilirler fakat çoğalınca ezilemezler. Bu adamcağızın ne kudreti vardır, devlete ne yapabilir yolundaki sorunun cevabı budur*”¹⁹⁷ der ve ardından yine Erdem’e hitaben şöyle söyler:

¹⁹⁴Yusuf Has Hâcib, (1974), s.41.

¹⁹⁵Nizâmü’l Mülk, (1999), s.10.

¹⁹⁶Çetin,A. (2013), s.157.

¹⁹⁷Nizâmü’l Mülk, (1999), s.70.

“*Sen Türk’sün ve Horasan ordusundansın. Senin ve bütün Türklerin idarecileri, kâtipleri, memurları hep Horasanlı olmalıdır ki Türklerin işleri bozulmasın. Sen düşmanım ile uzlaştığın zaman hem kendi nefesine hem de padişaha ihanet etmiş olursun. Kendi şahsına istediğini yapmana müsaade edilse bile, padişahın ihtiyat ve uyanıklığı elden bırakması veya ihanet edenlere göz yumması imkânsızdır. Sizi korumak zorundayım, sizler de beni desteklemelisiniz. Zira ulu Tanrı sizi benim üzerime değil, beni sizin üzerinize kumandan yapmıştır. Şu kadarını biliniz ki padişahın muhalifiyle dostluk kuran bir kimse de padişahın düşmanlarından. Hırsızlar ve fesatçılarla arkadaşlık eden bir kimse de onlardan sayılır.*” Bu sözlerin ardından Alp Arslan, Erdem ile bir ay konuşmamıştır.¹⁹⁸

Görülüyor ki Sultan Alp Arslan, ihtiyatlı bir hükümdar olarak, devlet hizmetinde olan kişilerin hangi özellikten olursa olsun, devlete getirebileceği en ufak bir zararı bile önlemeye çalışmıştır. Büyük Selçuklu Devleti’nin ileriki dönemlerinde, devleti en çok Batınîlik faaliyetlerinin uğraştıracak ve sarsacak olması¹⁹⁹, onun bu tepkiyi verirken nedenli haklı olduğunu da ortaya koymaktadır. Sultan Alp Arslan, tıpkı Yusuf’un istediği gibi uyanık ve ihtiyatlı bir lider olarak devlete zararın nereden gelebileceğini görmüş ve buna karşı önlem almıştır.

Devlet, halkın korunmasını kendi üzerine almış bir kurumdur. İnsanlar, yaptıkları silahlar sayesinde kendilerini hayvanlardan koruyabilirler fakat kendileriyle aynı silahlara sahip diğer insanlardan koruyamazlar. Bu durumdan doğacak kargaşayı önleyecek tek güç devlettir. Çünkü devlet, insanları birbirlerinin saldırı ve zulmünden korumak için kurulmuştur. Bunu da toplum düzenini sağlayan hüküm ve kanunlar ile yerine getirecektir.²⁰⁰

Kutadgu Bilig’de Yusuf, iyi ve kötü insanlara farklı muamelede bulunması konusunda hükümdarı uyarmıştır. Zira kötüyü defedip, adaleti tesis etme düşüncesi Türk-İslâm tarihinin ana hedeflerinden biri olmuştur.²⁰¹ Buna göre; kötü serbest kalırsa, iyi ortadan kalkacaktır, beylerin etrafını kötülerin çevirmesi ise memleketin bütünüyle kötülerin hâkimiyetine girmesine sebep olur. Hükümdar, buna dikkat etmeli, iyi insanların rahatça yaşayabilmesi için kötülere ceza vermelidir.²⁰² Çünkü suçsuzun korku içinde,

¹⁹⁸Nizâmü’l Mülk, (1999), s.70.

¹⁹⁹Köymen, M. A. (2016). “Alp Arslan ve Zamani”. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.195.

²⁰⁰ Hassan, Ü. (2010). *İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi*. Ankara: Doğubatı Yayınları.s.148.

²⁰¹ Çetin, A. (2013), s.137.

²⁰²Yusuf Has Hâcib, 1974:b.890.

suçlunun ise cezalandırılma korkusundan emniyette hissetmesini sağlayan hükümdar, hükümdarlar içerisinde en kötüsüdür.²⁰³

Vezir Nizâmü'l Mülk'de, eserinde yer verdiği “*Sultanın mazlumlari bizzat dinlediği ve sorumluları takip edip cezalandırdığı memlekette duyulursa, zalimler korkarak ellerini halktan çekerler*”²⁰⁴sözleriyle, kötünün cezalandırılmasının toplumsal huzurun sağlanmasındaki önemine değinmiştir.

Kutadgu Bilig'de Yusuf, kötülerin cezalandırılmasını öğütlerken, onlara karşı siyaset yürütmenin önemine ayrıca değinmiştir. Ona göre siyaset, yani idam gereklidir. Fakat bunun için beylerin, beylik şartlarına haiz olmaları gerekmektedir. Böyle bir bey, kötü insanlara karşı uyguladığı siyaset ile halk arasındaki kargaşayı önleyecektir. İnsanlar, onun cezalandırma usulüne bakarak hareket ederler. Bu bakımdan Yusuf, siyaseti beylerin kapı süsü olarak görmüştür.²⁰⁵ Memleketin düzene girebilmesi, huzur ve sükûnetin tesis edilebilmesi için kötü insanlara karşı siyaset yürütülmesi elzemdir.

Buna göre devletin dış güvenliğinin sağlanmasının yanı sıra birey düzeyindeki asayişin sağlanması ve mağduriyetlerin giderilmesi de devlet için büyük önem arz etmektedir.²⁰⁶Çünkü devlet, halkın idaresini ve onları korumayı kendi üzerine almış ve bunu görev edinmiştir. Sultan Melikşah (1072-1092) döneminde vuku bulan bir olay, devletin kötünün cezalandırılması ile mağduriyetlerin giderilmesine ne denli önem verdiğinin en açık ifadesidir. Buna göre bir kadın, Sultan Melikşah'a gelerek bir şahıs hakkında şikâyetle bulunmuştur. Onun izinsiz evine girdiğini, defalarca uyarmasına, Sultan'a şikâyet edeceğini söylemesine rağmen, Sultan'a yakışsız sözler söyleyip kendisini dövdüğünü ve kendisine tecavüz ettiğini ileri sürmüştür. Sonrasında o şahıs, Sultan'ın emri ile huzura getirilmiş, suçu itiraf ettirilmiştir. Yaptığı sabit olunca, öncelikle kadının şerefi ile oynayıp zina yaptığı için erkeklik organı, evine izinsiz girdiği için el ve ayakları, son olarak da Sultan'a sövdüğü için dilinin kesilmesine hükmedilmiştir. Emir yerine getirilip, şahıs hastaneye götürülmüş ve üç gün sonra da ölmüştür.

²⁰³KerimüddinAksarayi. (2000). **Müsameratü'l-Ahbar**, (Çev: Mürsel Öztürk), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.261.

²⁰⁴Nizâmü'l Mülk, 1999:s.10.

²⁰⁵Yusuf Has Hâcib, 1974:s.160.

²⁰⁶Çetin,A. (2013), s.139.

Yine başka bir olayda, Memlûk Devleti Hükümdarı Sultan Baybars (1260-1277) saltanatı döneminde halkın durumunu görmek için kıyafet değiştirerek Kahire'ye inmiş ve orada gece vakti, bazı şahısların bir kadına sarkıntılık yaptığını görmüştür. Buna kızan Sultan, sarkıntılık edenlerin ellerinin kesilmesini hükmetmiştir. Cezanın mahiyeti kişiye eziyet etmek olmayıp, suçu ortadan kaldırmak ve tekrarlanmasını önlemektir.²⁰⁷ Buna göre, Sultan Melikşah'ın ve Sultan Baybars'ın bir kadının başına gelenlere karşı gösterdiği duyarlılık onların, Yusuf'un da bahsettiği hükümdarlık özelliklerine ne denli haiz olduklarını göstermesi açısından da dikkate şayandır.

Devlet, asayiş ve huzurun temeli olmakla mükelleftir. Kargaşanın boy gösterdiği, kervanların yolda yürüyemediği bir devlette sıkıntılı süreç kapıyı çalmaya başlamış demektir. Çünkü yol güvenliği, bir anlamda ticaretin, daha geniş bir ifade ile ekonominin ve ülkenin güvenliği anlamını taşımaktadır.²⁰⁸ Bu sebeple, Yusuf tarafından reayanın hükümdar üzerindeki hakları belirtilirken, yolların emin tutulması, yol kesici ve haydutların ortadan kaldırılmasına da değinilmiştir.

Yusuf'un yolların güvenliğine ilişkin verdiği öğütler, pratikte karşılığını bulmuş ve Karahanlı Hükümdarı Tavgaç Buğra Han İbrahim (1069-1103) tarafından uygulanmıştır. O, yol kesici haydutlara karşı büyük bir mücadele vermiştir. Buna göre hükümdar, ülkesini haydutlardan temizlemek amacı ile bunların reisini kendi hizmetine almış, diğer haydutların da hizmete alınacağını bildirerek üç yüz kadar haydudu sarayda topladıktan sonra bir ziyafet vermiştir. Fakat bu ziyafet sırasında hepsini öldürmüştür. Bu olaydan sonra eşkıyalık ülkeden elini çekmiş, huzur tesis edilmiş ve yolların güvenliği sağlanmıştır.²⁰⁹

Yine Memlûk Devleti Hükümdarı Sultan Kalavun (1279-1290) döneminde yol kesip, soygunculuk yapan bir kişi, aç susuz bırakılarak bir devenin üzerine çivilenmiş ve Mısır ile Kahire çarşılarında dolaştırılmıştır. Görülüyor ki, eski Türklerde var olan “devlet, halk içindir” anlayışı Karahanlılar döneminde de varlığını korumuş ve Kutadgu Bilig'de tüm canlılığı ile kendisine yer bulmuştur. Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere eserde hükümdara yönelik öğütler, yalnızca teoride yazılmış sözlerden ibaret kalmayıp pratikte de karşılığını bulmuş ve bizzat Türk hükümdarları tarafından yerine getirilmiştir. Halkı

²⁰⁷ Çetin, A. (2013), s.139-141.

²⁰⁸ Çetin, A. (2013), s.151,153.

²⁰⁹ Genç, R. (2002), s.70.

doyurmak, giydirmek, doğru kanunlar ile yönetip adaleti tesis etmek, ülkede huzur ve güvenliği sağlamak, mağdurun yanında, suçlunun karşısında olmak halkın hakkı olarak telakki edilmiş ve tüm bunlar, hükümdarlar için yerine getirilmesi gereken temel vazifeler olarak kaydedilmiştir.

3. KUTADGU BİLİĞ'DE VEZİR TİPİ

3.1. Eski Türk Devletlerinde Vezir

Eski Türk idare telakkisine göre hükümdar, ülkeyi yönetme konusunda tek yetkili kişidir. Bu yetki ona Tanrı tarafından verilen kut ile birlikte gelmiştir. Buna göre hükümdarın devlete karşı belli vazifeleri vardır. O, bu vazifelerinden dolayı Tanrı'ya karşı sorumlu kabul edilmiştir.

Devlet işlerinde son söz daima hükümdarın olmuştur, fakat hükümdar bu kararı tek başına almamıştır. Devlet işlerini danışıp konuşacağı ayguçı adında vezirleri ve askeri, ekonomik, sosyal ve kültürel meselelerin konuşulduğu, fikir alışverişi yapıldığı, sonrasında ise karara bağlandığı “toy”²¹⁰, “kengeş”²¹¹, “dernek”²¹² ve “kurultay”²¹³ adının verildiği meclisleri vardır. Bu meclislere katılan “toygün” adında meclis üyeleri mevcuttur ve bunlara ekseriyetle hükümdar başkanlık etmiştir. Onun bulunmadığı zamanlarda ise meclis ayguçı başkanlığında toplanmıştır.²¹⁴

8. yüzyılda, Göktürk Devleti (552-744) devrinde Tonyukuk (646-726) unvanları arasında zikredilen ayguç, ay fiilinden türemiş idari unvanlardan biridir. Uygur Türkçesi ile yazılan Budist metinlerinde de görülen²¹⁵ bu kelime, “devlet başmüşaviri” olarak

²¹⁰ Toy, bütün Türk lehçelerinde ve Türkçeden intikal ettiği diğer dillerde doğrudan doğruya “meclis, toplantı” manasına gelmektedir ve devlette bir müessese adı olarak, sonraki asırlarda ortaya çıkıp, zamanla dilimize de yerleşen Moğolca “kurultay” sözünün Türkçe karşılığıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kafesoğlu, İ. (2004), s.261-262

²¹¹ Diğer bir ifade ile devlet meclisi de denilebilmektedir. Kengeş sözünün iki manası vardır. Bunlardan birincisi “karşılıklı danışma ve önleyici tedbir almadır.” Kengeş toplantıları kişiler ve devlet için vazgeçilmezdir. Kelimenin diğer anlamı ise Türklerde çok konuşma ve her kafadan bir ses çıkması disiplinsizlik olarak görülmekteydi. Bu sebeple sözcüğün diğer anlamı “disiplinsizlik” karşılığı olarak görülmüştür. Kengeş sözü en eski Türkçede görülmemekle birlikte deyim 11. yy. kaynaklarında daha sık görülmeye başlanmıştır. Kaşgarlı Mahmud'a göre ise bu söz “danışma, müşavere” anlamına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ögel, B. (2016), s.125.

²¹² Bir danışma meclisi olan kurultayın aynı zamanda bir toplantı olması sebebiyle Oğuz Türkleri onu “dernek, yığınak, derim” gibi birçok sözlerle de adlandırmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ögel, B. (2016), s.97.

²¹³ Kurultay sözü, Türkçe “kurul” ve Moğolca “tay” ekiyle oluşmuş bir sözdür. Bu deyim dilimize Cengiz Han Devleti'nden girmiştir. Kurultay bir danışma meclisidir ve devlet idaresinin temelini oluşturur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ögel, B. (2016), s.97.

²¹⁴ Koca, S. *Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilat.* Web: [²¹⁵ Gömeç, S. \(2000\). “Kök Türkçe Yazılı Belgelerde Yer Alan Unvanlar”. *Erdem*, s.931.](https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=364369&/Eski-Türklerde-Devlet-Geleneği-Ve-Teşkilâtı-/Prof.-Dr.-Salim-Koca, adresinden 2 Mayıs 2019 tarihinde alındı.</p>
</div>
<div data-bbox=)

anlamlandırılmıştır.²¹⁶ Bu yönüyle ayguç, hükümdarın devlet işleriyle ilgili danışabileceği bir görevli olarak idarede yer almış, bir vezir konumu ile hükümdara devlet işleriyle ilgili öğütler vermiştir.

Devlet danışmanı sıfatı ile hizmet veren ayguç, belli vasıflara sahiptir. Mesela Göktürklerde bilge olan yalnızca kağan değildir. Vezir Tonyukuk da bilgedir. İyi bir gözlemci ve düşünür olmakla birlikte tecrübeli bir devlet adamıdır.²¹⁷ Göktürklerin üç büyüğünden (Bilge Kağan, Kül Tegin, Tonyukuk) biri arasına girmiştir. Bu üç büyük insanın gayretleri Çin kaynaklarında da kendisine yer bulmuştur. Buna göre 725 yılında İmparator Huan-Tsung'un öncülüğünde yapılan toplantıda şöyle bir ifade geçmiştir.

*“Göktürklerin ne zaman ne yapacağı bilinmez. Kağan bilge, iyidir, milletini sever, Türkler de ondan memnundurlar. Kül Tegin harp sanatının üstadıdır, ona karşı koyacak bir kuvvet güç bulunur, Tonyukuk ise otoriter ve bilgedir, niyetleri, kurnazlığı çöktür. İşte şimdi bu üç barbar aynı anlayışta olarak bir aradadırlar.”*²¹⁸

İdarede söz sahibi olan bir devlet görevlisi olarak Tonyukuk, Türk milletinin dinî ve kültürel değer yargılarını, yaşayış tarzını oldukça iyi değerlendirmiş ve bu hususlarla ilgili kararlarını, millî değer yargılarını gözeterek vermiştir. Yine Çin kaynaklarında ifade edildiği üzere; Bilge Kağan, Çin’de olduğu gibi Türk ülkesinde de şehirleri surlarla çevirmek ve hisarlar yaptırmak istemiş²¹⁹ fakat Tonyukuk buna şu ifadelerle karşı çıkmıştır.

*“Bunlar olmamalı, biz ömrünü sulu ve otlı bozkırlarda geçiren bir milletiz. Bu hayat bizi daima bir harp egzersizi içerisinde tutmaktadır. Göktürklerin sayısı, Çinlilerin yüzde biri bile değildir. Başarılarımız yaşayış tarzından ileri gelir. Kuvvetli zamanlarımızda ordular sevk eder, akınlar yaparız. Zayıf isek bozkırlara çekilir mücadele ederiz. Eğer kale ve surlar içine kapanırsak, T’ang orduları bizi kuşatır, ülkemizi kolayca istila eder.”*²²⁰

Ülkede Budist²²¹ ve Taoist²²² tapınaklar yaptırıp bu din ve felsefeyi Türkler arasında yaymak isteyen Bilge Kağan, vezirinin itirazıyla karşılaşmıştır. Tonyukuk, itirazını şu

²¹⁶ Donuk, A. (1988). *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı, s.188

²¹⁷ Koca, S. (2019), *Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilat*.

²¹⁸ Kafesoğlu, İ. (2004), s.125

²¹⁹ Kafesoğlu, İ. (2004), s.125

²²⁰ Kafesoğlu, İ. (2004), s.125

²²¹ M.Ö 5. Yüzyılda Buda olarak bilinen Siddharta Gautama tarafından Kuzey Hindistan’da kurulan bir dindir. Buda’ya göre herkes ahlak, meditasyon ve kavrayış pratiğini takip ederek sonsuz yeni doğumlar döngüsünden kurtulabilir. Gökalp, Z. (2015), s.392.

sözlerle dile getirmiştir: “Her ikisi de insandaki hükmetme ve iktidar duygusunu zaafa uğratar. Kuvvet ve savaşıçılık yolu bu değildir. Türk milletini yaşatmak istiyorsak ne bu talimlere ne de tapınaklarına ülkemizde yer vermemeliyiz.”²²³

Danışma, fikir alışverişinde bulunma, eski Türk devletleri için son derece mühimdir. Son söz kendisine ait olsa da hükümdar meclisi toplamış ve devlet işleriyle ilgili meseleleri meclis üyeleri ile görüşmüştür. Eski Türk devletlerinde ayguç, akıl veren kişi olarak hakanla görüş alışverişi yapmıştır. O, danışmanlık işini, örnek verme, kıyaslama, mukayese etme yoluyla yerine getirmiştir. Mesela Göktürk Veziri Tonyukuk, kağanına durumu örnekler ve atasözleri ile sunmuştur. Kağan, bu görüşleri kabul ettiği takdirde ise harekete geçmiştir.²²⁴

Çin kaynaklarına göre Hun Hükümdarı Mete, hemen her konuda danışmak için devlet ileri gelenlerini toplamış ve onlara sorular sormuştur. Onlar, bazen hep bir ağızdan itiraz etmiş, bazen de bazıları sunulan görüşleri kabul etmişlerdir. Son karar Mete’ye ait olsa da yine de meclise danışma gereği duymuştur.²²⁵

Göktürklerin, Uygurların ve diğer Türk devletlerinin de teşkilatları esas itibariyle Hun Devleti ile aynıdır.²²⁶ Bunlarda da muhtelif işlerin istişare yoluyla karara bağlandığı “kengeş” denilen danışma işine büyük önem verilmektedir. Yine vezirlerini ayguç, baş vezirlerini ise uluğ ayguç diye adlandırdıkları malumdur.²²⁷ Göktürk ve Uygur devletlerinde zaman zaman toy müzakerelerini idare eden ayguçlar, hükümet başkanı konumunda görev almışlardır. Bunlar, karakterleri ile halk tarafından sevilen ve sayılan kişiler arasından seçilip devlet hizmetine alınmışlardır.²²⁸

²²² M.Ö. 6. Yüzyılda Lao-Tse tarafından kurulmuş bir din veya felsefe okulu olduğu söylenir. Taoizm, ruhlara tapmayı esas edinmiş, ölümsüz ruhların varlığına inanmakla beraber insanları manevi eğitimle ölümsüzleştirmeye, ölümsüzlüğün zevkini tatmaya çağırarak, Tanrılara ve eski atalara adaklar sunarak mutluluk dilemek ve belalardan sakınmayı hedefleyen bir din veya felsefe okuludur. Gökalp, Z. (2015), s.424.

²²³ Kafesoğlu, İ. (2004), s.125.

²²⁴ Ögel, B. (2016), s. 124.

²²⁵ Ögel, B. **Devlet Meclisi ve Kurultay**, Web: <https://www.Tarihtarih.Com/?Syf=26&Syz=364390&/Devlet-Meclisi-Ve-Kurultay-/-Prof.-Dr.-Bahaeddin-Ogel> 10 Ağustos 2019 tarihinde alındı.

²²⁶ Koca, S. (2019), **Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilat**.

²²⁷ Genç, R. (2002), s. 167.

²²⁸ Kafesoğlu, İ. (2004), s. 264.

Bunun dışında Hun Devleti'nde bir yazıcı zümresi de mevcuttur. Saray ve kurultayda yazışmalara bakan bu zümre, hukuk işleri ile de yakından ilgilenmiştir. Bunun yanı sıra yazışmalara bakıp, hukuk işlerini idare etmek vezirin görevleri arasında zikredilmiştir.²²⁹

Vezirler mali, idari ve devletlerarası ilişkilerde olduğu gibi savaş kararlarında da etkili bir yerde durmuşlardır.²³⁰ Mesela Göktürklerin, Ötüken'e sahip olmasını sağlayan muharebe, Tonyukuk'un tavsiyesi üzerine baskın şeklinde bir taktik ile kazanılmıştır. Bu zaferin kazanılmasında oynadığı rolün büyüklüğü gözetilmiş, Tonyukuk vezir olarak tayin edilmiş, ordu ve diplomasi işlerinin idaresi de kendisine verilmiştir.²³¹

Ayguç, aynı zamanda devlet yönetimini belirleyen önemli güçlerden biri olarak görülmüştür. Türk hükümdarları meclisin tabî başkanları olsa da söz konusu kağan seçimi olduğunda meclis, hanedan ailesi dışından seçilmiş ayguçlar tarafından idare edilmiştir.²³²

3.2. Kutadgu Bilig'e Göre Vezirlik Makamı ve Vezirin Sahip Olması Gereken Özellikler

Siyasetnamelerde, devlet yönetiminin nasıl işlemesi gerektiği konusunda başta hükümdarlar olmak üzere devlet adamlarına adalet, cesaret, maliye, yönetim, ordu, ilim, cömertlik, istişare gibi konularda uyarılarda bulunulmuş ve öğütler verilmiştir. Bu eserlerde işlenen konulardan biri de vezirdir. Hükümdarın yardımcısı konumunda olan ve devletin ikinci büyük adamı olan vezirlerin faaliyetleri, görevleri ve bulundukları konumun önemi açıklanmıştır.²³³

Bir siyasetname özelliği gösteren Kutadgu Bilig'de ise vezir, hükümdardan sonra gelen ve onun işlerini halleden, görüşleriyle ona yardımcı olan, hükümdar vekili sıfatı ile devlet işlerini sevk ve idare eden, özetle devletin aklını, bilgisini ve eylemlerini ifade eden bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır.²³⁴ Bu yönüyle o, eserde oldukça geniş bir yer

²²⁹Gültepe, N. *İlk Türk Devletlerinde Bürokrasi*. Web:

<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syf=364392&/%C4%B0lk-T%C3%Bcrk-Devletlerinde-B%C3%Bcrokrasi-/-Necati-G%C3%Bcltepe-> adresinden 5 Mart 2019 tarihinde alındı.

²³⁰Ögel, B. (1981), s.547-548.

²³¹Kafesoğlu, İ. (2004), s.114.

²³² Kafesoğlu, İ. (2004). s.263.

²³³Öztürk, M. (2013). Tarih ve Siyasetnameler Çerçevesinde Klasik Türk Edebiyatında Vezir Hikâyeleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 49, s.74.

²³⁴Doygun, M. (2015). Tarihi Şahitlikle Kutadgu Bilig'de Vezir Vasıfları Üzerine Bir Değerlendirme. *CurrentResearch in SocialSciences*, 1(2), s. 35-43.

tutmasının yanı sıra oldukça önem atfedilen bir görevlidir. Yusuf’a göre; “*memleketi alan onu kılıç ile almıştır, memleketi tutan ise onu kalem ile tutmuştur.*”²³⁵ Bu bakımdan devlet teşkilatında önemli olan başlıca iki vazife vardır. Bunlardan birisi vezirlik, diğeri ise ordu kumandanlığıdır. Çünkü memleketin nizamı bu ikisi sayesinde sağlanmaktadır. Memleketi kılıç ile fethetmek mümkündür fakat kalem, yani vezir olmadıkça onu elde tutmak mümkün değildir.²³⁶

Kılıç, fetih için, kalem ise fethin devamı için elzemdir. Kuvvet uygulanarak yapılan bir fetih, aynı kuvvet ve şiddet ile devam ederse hâkimiyet sağlanamamaktadır. Bunun sağlanabilmesi için şiddet ve intikamdan uzak durmak gerekmektedir.²³⁷ Hâkimiyet konusunda önem arz edilen kılıç ve kalem ortaklığı yalnızca Yusuf Has Hâcib tarafından vurgulanmamış, Ortaçağ’ın bir başka müellifi İbn Haldun tarafından da üzerinde durulmuştur. İbn Haldun, Mukaddime adlı eserinde; hâkimiyet kurma ve yerleştirme safhasında, kalemden çok kılıca ihtiyaç duyulduğuna ve bu safha içerisinde kalemin kılıca bir yardımcı olduğuna dikkat çekmiştir.²³⁸

Kutadgu Bilig’de vezirlik vazifesi iki karakter tarafından yerine getirilmiştir. Bunlardan ilki Ay-Toldı, ikincisi ise onun oğlu Öğdülmiş’tir. Bu iki karakterin hükümdar Kün-Toğdı ile olan soru cevap şeklindeki konuşmaları arasında ideal devlet düzeninin ana hatları ortaya çıkmıştır.

Kutadgu Bilig’de vezirlik makamı ilk olarak Ay-Toldı ile konu edilir. Ay-Toldı, temsil ettiği makamı ve adının anlamını metaforlu bir ifade ile açıklamıştır.²³⁹ Buna göre bir gün hükümdar Kün-Toğdı, veziri Ay-Toldı’yı huzuruna çağırır ve ona oturması için bir yer göstermiştir. Ay-Toldı, cebinden bir top çıkarmış ve hükümdarın işaret ettiği yerden başka bir yere oturarak, sonrasında ise hükümdarla fikir alışverişinde bulunmuştur. Aldığı cevaplar karşısında hoşnut olan hükümdar, vezirine gülümseyerek bakar fakat buna karşın vezir gözlerini yummuştur. Bu durum birkaç kez daha tekrarlanmıştır. Hükümdar

²³⁵Yusuf Has Hâcib, (1974), b.2425.

²³⁶Yusuf Has Hâcib, (1974), s.180.

²³⁷Yusuf Has Hâcib, (1974), s.180.

²³⁸İbn Haldun, (2012). *Mukaddime, C.I*, (haz: Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergah Yayınları, s.507.

²³⁹Koca, S. (2012), *Gazi Türkiyat*, s.71.

aldığı cevaplar ile memnun olup gülümsedikçe Ay-Toldı başını çevirir ve yüzünü buruşturmuştur.²⁴⁰

Bir süre sonra hiddetlenen hükümdar, vezirine tepki göstermiş ve hareketlerinin izahını istemiştir. Ay-Toldı, her şeyi bilerek yaptığını itiraf etmiştir. Bunları yaparak, kendisine tabiatını göstermek istediğini ifade etmiştir. Hükümdarın işaret ettiği yere oturmamıştır çünkü kendisi için belirli bir yer yoktur. Otururken altına bir top koymuştur çünkü top nasıl düz bir yere konulduğunda yuvarlanırsa saadeti temsil etmesi sebebiyle kendisi de böyledir, sıyrılarak gitmektedir. Hükümdar sevgi ile bakınca gözünü yummuştur çünkü kendisi saadeti, devleti temsil eder, bu yönüyle, kim kendisine yaklaşırsa o uzaklaşacaktır. Hükümdarın ikinci kez sevgi ile baktıktan sonra yüzünü buruşturması ise onun kararsız tabiatının gereğidir. Çünkü saadete güvenilmez, o vefasızdır ve dönektir. Yürürken birden uçar, ayağı kaygandır.²⁴¹

Yusuf'un, Ay Toldı üzerinden anlatmak istediği vezirlik görevinde istikrarın olmamasıdır. Bir vezir ancak hükümdar ile uyumlu çalıştığı ve başarılı olabildiği sürece makamında kalabilecektir. Aksi takdirde görevinden uzaklaştırılacak ve yerine başkası tayin edilecektir. Nitekim hemen her hükümdar, kendi saltanat dönemi içerisinde pek çok vezir değiştirmiştir.²⁴²

Hükümdar Kün-Toğdı, vezirinin açıklamaları üzerine vezirinin kusurunu affetmiş ve ona saadetin, yani devletin meziyetini sormuştur. Buna karşılık Ay-Toldı, meziyetinin çok olduğunu ifade etmiş ve insanlara kısmet gelirse, kendisinden geleceğini belirtmiştir. Bütün beylere ve büyüklere giden yol kendisinden geçecektir, arzu edilen her şey onun elinin altındadır. Huzur ve sevinç kendinde toplanmış, üzüntü ve sıkıntı kendisinden uzaklaşmıştır. Ona kafa tutan her şey ıstırap içinde mahvolacak, ona boyun eğenler ise arzularına kavuşacaklardır.²⁴³

Meziyetleri sıralanan saadetin bu defa da kusurları sorulmuştur. Bunun cevabı basittir; saadet, ikbal ve devlet dönektir. Kendisine daima yeni ve taze şeyler

²⁴⁰ Yusuf Has Hâcib, (1974), s.56.

²⁴¹Yusuf Has Hâcib, (1974), s.55-59.

²⁴²Koca, S. (2012), *Gazi Türkiyat*, s.72-73.

²⁴³Yusuf Has Hâcib, (1974), s.59,60.

seçer.²⁴⁴ “Yoktan var olan her şey tekrar yok olacaktır. ... Bu saadete güvenme, geldiği gibi gider; bu devlete inanma, verdiği gibi alır.”²⁴⁵ İkbalin kişiden gitmemesinin yolu ise toplanmış olan malı yerinde sarf etmek, kendinden büyüğe saygı duymak, kibir ve gurura kapılmamak, mütevazı olmak, tavır ve hareketlerde dürüstlüğü seçmektir.²⁴⁶

Kutadgu Bilig’de saadet ve ikbal ile ifade edilen metaforun açılımını Ay Toldı, adının anlamını açıklayarak yapmıştır. Buna göre onun adı gibi tabiatı da aya benzemektedir. Nasıl ayın belli merhaleleri varsa; önce küçülür, sonra büyür ve yükselir, en sonunda en tepede, en parlak halini alır ve dolunay olursa, Ay Toldı’nın ifade ettiği saadet de böyle birden büyür, yükselir ve en parlak halini alır. Fakat ay, en güçlü olduğu bu noktadan sonra tekrar alçalır, küçülür, eski haline geri döner ve güzelliği gider. Tıpkı ay gibi saadet ve ikbalde parlak döneminde alçalır, söner ve yok olur. Bazen var, bazen yoktur. Bir gün birine gelir, o kişi zenginleşti, şöhretim arttı derken ondan gider ve kişi, bütün itibarını kaybeder.²⁴⁷

Osmanlı Devleti sadrazamlarından Piri Mehmet Paşa, Yavuz Sultan Selim’e devletin çöküşünü üç madde ile açıklarken ilk sırada devletin ahmak bir Vezir-i Âzam’a düşmesini göstermiştir.²⁴⁸ Devlet yönetiminde oldukça etkin rol oynayan vezirin liyakat ve ehliyet sahibi olması, idarenin devamlılığı açısından önemlidir. Gerek bulunduğu konum, gerekse de görev ve faaliyetleri açısından vezir olacak kişilerin iyi yetişmiş ve yönetim alanında uzmanlaşmış kişiler olması beklenmiştir.²⁴⁹

Kutadgu Bilig’de de vezir olarak seçilecek kişinin pek çok iyi vasfa sahip olması gerektiği kabul görmüştür. Buna göre ilk vezir Ay-Toldı’nın hükümdar tarafından göreve alınması ve yükseltilmesinin sebebi onun akıllı, bilgili, iyi hizmet eden bir görevli olmasıdır. Hükümdar huzuruna aldığı Ay-Toldı’ya bazı sorular sorarak, onun akıl ve bilgisinden memnun kaldığı için hizmetine almıştır. Ay-Toldı daha hükümdarın huzuruna

²⁴⁴ Yusuf Has Hâcib, (1974), s.60,61.

²⁴⁵ Yusuf Has Hâcib, (1974), b.692,694.

²⁴⁶ Yusuf Has Hâcib, (1974), s.62.

²⁴⁷ Yusuf Has Hâcib, (1974), s.63,64.

²⁴⁸ Öztürk, M. (2013). Tarih ve Siyasetnameler Çerçevesinde Klasik Türk Edebiyatında Vezir Hikâyeleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. s.77

²⁴⁹ Taneri, A. (2015). *Türk Devlet Geleneği*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat. s. 196

çıkıldığı ilk vakit; “benim adım kul ve hizmetkârdır, bak, yerim kapıdır; şiarım doğruluk, tıynetim hizmettir”²⁵⁰diyerek kendisini tanıtmış ve bu söz üzerine görevine başlamıştır.

Zira “beyler kulu hizmetlerinden dolayı yükseltirler. İnsan hizmeti sayesinde başköşeye geçer.”²⁵¹Alındığı bu hizmette yükselmesi ise Ay-Toldı’nın liyakati ve gayreti sayesinde. “Ay-Toldı her gün kusursuz hizmet etti; hükümdar da ihsanı ile ona kapıları açtı. ... Ay-Toldı vazifesini büyük bir şevkle ifa etti; hükümdar da ona ihsanda bulundu, yardımcıları ve malı çoğaldı.”²⁵²Nakledilen bu kısımda da görüldüğü üzere vezir için en önemli husus, hizmetini yerine getirirken görevini layıkıyla yapması ve isabetli hareket ederek görevini ihmal etmemesidir.

Türklerin iyi bir devlet anlayışları olmasının göstergesi özellikle üst düzey memuriyetlere sahalalarında uzman ve liyakatli kişileri getirmeleridir. Türklerde hemen her dönemde vezirler, kuvvetli bir hukuk öğrenimi görmüş ve devlet teşkilatında görev alarak uzmanlaşmışlardır. Mesela yirmi üç Selçuklu vezirinden yirmi biri hukukçudur ve yönetim kadrosunda yer alarak deneyim sahibi olmuş kimselerdir. Geri kalan iki vezirden biri asker, diğeri ise serbest meslektendir.²⁵³ Harizmşahlar’da da yedi vezirin dördü hukukçu ve yönetim kadrosundan, üçü ise askerdir. Türkiye Selçuklu Devleti’nin on üç vezirinin on tanesi hukukçu, diğer üçü askerdir. Osmanlı İmparatorluğu’na gelindiğinde ise kuruluş devrinde görev alan on iki vezirin on biri hukukçu ve bürokrat, geri kalan bir tanesi ise askerdir. Birer hukukçu olarak, yönetimde yer alan vezirler özellikle iki konu üzerinde hassasiyet göstermişlerdir. Bunlardan ilki mali sorunlarda kanun hükümlerinin uygulanması, ikincisi ise hukuk alanında ortaya çıkabilecek sorunların çözüme kavuşturulmasıdır.²⁵⁴

Bunun yanı sıra Büyük Selçuklu Devleti’nde Sultan Alp Arslan döneminde vezirlik yapmış olan iki isim; Amidü’l Mülk Kündûri ve Nizâmü’l Mülk, kültür seviyeleri çok yüksek iki kişilerdir. Kündûrî’nin, anadili Farsçadan başka Türkçe, Arapça, Hindu dillerini de bildiği ifade edilmektedir. Nizâmü’l Mülk’ün ise âlim, dindar, cömert ve adil biri

²⁵⁰Yusuf Has Hâcib, (1974), b.590.

²⁵¹Yusuf Has Hâcib, (1974), b.611,614.

²⁵²Yusuf Has Hâcib, 1974: b.616,618

²⁵³Taneri, A. (2015), s. 194.

²⁵⁴Taneri, A. (2015), s.193,194.

olduğu rivayet edilmiştir.²⁵⁵ Yine İbnü'l Adim'in aktardığına göre Nizâmü'l Mülk, devlet işlerini iyi derecede idare edebilen, hikmet sahibi, cömert ve iyi ahlak sahibi bir vezirdir.²⁵⁶ Her iki vezir de kendi dönemlerinde aldıkları görevleri ehliyetle yerine getirmişlerdir.

3.3. Kutadgu Bilig'e Göre Vezirin Görevleri

Kutadgu Bilig'de vezir karakterinden beklenen, hükümdar adına halkın refah ve huzurunu sağlamasıdır. Bunun sağlanabilmesi için vezirin dünya nimetlerine tamah etmemesi, kazandığı malları yine halka harcaması gibi ahlakî vasıflara sahip olması gerektiği ifade edilmiştir. Bu düşünce eserde, hastalanan Ay-Toldı'nın, vurgulanan liyakatine rağmen, ölüm döşeğinde yaşadığı pişmanlık sebebiyle sarf ettiği; *“Aç gözlülük ile dünya malını topladım; mal kalıyor, ben ise, bugün her şeyi bırakıp yokluk içinde gidiyorum... Niçin bu altın-gümüşü topladım, niçin bunları yoksullara dağıtmadım.”*²⁵⁷ sözleriyle ortaya koyulmuştur.

Vezaret makamının eksikliği devlet işlerinin kesintiye uğramasına ve bu sebeple de devlet yönetiminde istikrarın tehlikeye girmesine yol açar. Bu durum ise uzun vadede memleket için bir beka sorununun ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Eserde, saadeti, ikbali, kut'u temsil eden Ay-Toldı vefat etmiş, bu yüzden vezirlik makamı boş kalmıştır. Hükümdar, kendi adına devlet işlerini yürüten en önemli memurunu kaybetmiştir. Bu durum işlerin kesintiye uğramasına sebep olmuştur. Kün-Toğdı, ilk veziri gibi kendisine layıkıyla hizmet edecek birini aradığı sırada aklına vezirin oğlu Öğdülmiş gelmiş ve onu hizmetine almıştır. Öğdülmiş'in ikinci vezir olarak hizmete alındığı zamanlarda hükümdar, vezirine devlet işleri ile ilgili şu soruları sormuştur.

*“Beyi böyle her türlü fazilet sahibi olursa, ey seçkin insan, veziri nasıl olmalıdır ki, altın ve gümüşten daha zengin bir hazine toplansın; memleket düzene konsun, şehir ve eyaletler çoğalsın. Memleketi tanzim eyleyerek, doğru kanun ile idare etsin; hizmetinde bulunanlar iyilik görerek, ona ısınsın. Halk huzura kavuşsun, kimse ona el uzatmasın; beyin adı iyilik ile dünyaya yayılsın.”*²⁵⁸

Hükümdarın sorduğu bu sorunun içeriği vezirin vazifelerini ihtiva etmektedir. Buna göre vezirin vazifeleri; altın ve gümüşten oluşan zengin bir hazine toplamak, memleketi

²⁵⁵Biçer, B. (2013). “Kuruluş Devrinde Nizamiye Medreselerinin Müderrisleri”. *Tarih Okulu Dergisi*, 6, s.266

²⁵⁶ Doygun, *Current Research in Social Sciences*, s.40

²⁵⁷Yusuf Has Hâcib, (1974), b.1119,1129.

²⁵⁸Yusuf Has Hâcib, (1974), b.2177, 2178, 2179, 2180.

düzene koymak ve sınırları genişletmek, memleketi doğru kanunlar ile idare etmek, hizmetindekilere iyilik ile yaklaşmak, halk arasında huzur ve refahı tesis ederek ona gelebilecek kötülükleri önlemektir.

Tıpkı Kutadgu Bilig’de ifade edildiği gibi, Türk devletlerinde vezirlerin mali, askeri, hukuki ve dini görevleri mevcuttur. Devlet idaresinin ana vazifesi vergi toplamak olduğu için vezirin en önemli görevi mali görevleri olmuştur. Vezir Nizamü’l Mülk, bu görevin içeriğine dair malumatı şu sözlerle ortaya koyar; “*Mülk, vergi toplayıcıları ile düzene konur. Bütün vergi toplayıcıların ve memurların başı ise vezirdir.*” Buna göre Samaniler ve Gaznelilerde olduğu gibi Selçuklularda da vezir, hazinenin genel durumundan ve zor zamanlarda hazineye para bulundurulmasından, ayrıca gelir ve gider hesabının hükümdara sunulmasından sorumludur.²⁵⁹

Mali görevlerin dışında, Büyük Selçuklu Devletinde vezirler, özellikle hızlı yayılma dönemlerinde asker toplama işinden de sorumlu tutulmuşlardır. Sultan Melikşah devrinden sonra göreve gelen vezirler ise, hükümdarın hizmetindeki askeri birliklerin oluşturulmasında da görev almışlardır.²⁶⁰

Selçuklularda kadı ve dini zümreler vezirin idaresi altında görev almıştır. Bu sebeple vezir, hukuki ve dini konular üzerinde genel bir denetime sahip olmuştur. Baş kadının seçiminde söz sahibi olan vezir, dini meseleler dışında kalan konularda da yetkili sayılmıştır. Ayrıca asayişten sorumlu *sâhibü’ş-şurta*²⁶¹ veya umumi ahlaktan sorumlu muhtesip²⁶² gibi görevlileri de tayin etme yetkisi de vezire aittir. Ayrıca dini vakıfların idaresi de vezirin görevleri arasında yer almıştır.²⁶³

Birçok devlet görevlisinin seçim ve tayininde söz sahibi olan vezirin ehliyet ve liyakat sahibi olmasına özellikle önem verilmiştir. Bunun sebebini Nizâmü’l Mülk şöyle

²⁵⁹Klausner, C.L. (2019). Selçuklularda Vezirlik. (Haz. Sinan Tarıfçı- Mehmet Fatih Baş). İstanbul. Kronik Kitap, s.63.

²⁶⁰ Klausner, C.L. (2019), s.63.

²⁶¹Şurta kelimesi “yırtmak, yarmak; şart koşmak, alamet koymak; görevlendirmek” anlamlarındaki şart kökünden gelmektedir. Terim olarak şehirlerde emniyet ve asayişin sağlanması, düzenin korunması, suçluların takibi ve yakalanması görevlerini yürüten emniyet güçlerini ifade eder. Bu teşkilatın başkanı ise Sâhibü’ş-şurta unvanını alır. Yılmaz, M. Şurta, DİA, 2010, 39. Cilt, İstanbul, s.242-244.

²⁶²Terim olarak genel ahlakı ve kamu düzenini koruma faaliyetlerini ve özellikle bununla görevli müesseselere hisbe, bu iş ile görevli memura ise muhtesib denir. Cengiz Kallek, Hisbe, DİA, 1998, 18. Cilt, s.143-145

²⁶³Klausner C.L. (2019), s.63.

ifade etmiştir. “Mülk, amiller ve ordunun büyükleriyle düzene konur. Bütün amillerin mütesarrıfların başı ise vezirdir. Vezirin kötü, hain, zalim ve hırsız olduğu her an, bütün mütesarrıfları da öyle olurlar, belki daha fena olurlar.”²⁶⁴Buna göre vezirin iyi tabiatlı, ahlaklı, hakkı gözeten ve zulme karşı olması, ehliyetli kişilerin devlet idaresine alınması bakımından elzemdir.

Kutadgu Bilig’de vezire büyük önem atfedilmiştir. Vezir, beylerin eli olarak tabir edilmiştir. İnsan nasıl işlerini elleri ile görürse, hükümdar da memleket işini vezir vasıtası ile görmektedir. Bu bakımdan vezir, devlet idaresinde son derece önemli bir yere sahiptir. Zira yine Yusuf’un anlattığı üzere beyliğin temelini sağlamlaştıran vezirdir. Vezir, iyi olduğu müddetçe beyler rahat uyur. Kutadgu Bilig’deki bu anlayış Nizâmü’l Mülk tarafından da dile getirilmiştir. O, Siyasetnâme adlı eserinde vezirler için şu değerlendirmelerde bulunmuştur.

*“Padişah, vezir ve mutemed adamlarının devlet işlerini usulünce idare edip etmediklerini gizlice daima sormalıdır. Çünkü padişahın ve memleketin iyiliği veya karışıklığa düşmesi onlara bağlıdır; vezir iyi ve parlak olduğu zaman memleket mamur olur; ordu ve reaya memnun ve rahat olurlar. Padişahın gönlü ferah olur. Vezir kötü olunca memlekette karışıklıklar doğar ki, onun telafisi güç olur. Padişahın daima zihni karışır, üzülür ve mustarip olur.”*²⁶⁵

Hükümdarın vezirine sorduğu sorunun cevabı ise, Kutadgu Bilig’in “ideal vezir” tasvirini ortaya koymuştur. Buna göre vezir, halk içinde temayüz etmiş, seçkin bir insan olmalıdır. Kutadgu Bilig’in vezaret makamı için koyduğu asil aileden gelme şartı Nizâmü’l Mülk tarafından da dile getirilmiştir. “Vezir ve yardımcılarının asil insanlar olmaları”²⁶⁶ hususu, Siyasetname’de muhtelif yerlerde zikredilmiştir. Bunun yanında vezirin takva sahibi ve dürüst olması, hayatını dürüstlük ile sürdürmesi gerekmektedir. Akıl ve bilgi sahibi olmak, vezirlik için şart koşulan bir başka husus olmuştur. Eserin genelinde önemli bir yere sahip olan bilgelik vasfı, siyasi ve bireysel ahlak bakımından vezir için de önemli görülmüştür. Vezir, inanç ve takva sahibi, temiz biri olmalıdır. Memleket her bakımdan ondan emin olmalıdır.²⁶⁷ Aksi bir durumda vezir çıkarları ve hırsları doğrultusunda hareket edecek, kendisine tevdi edilen görevi suiistimal ederek memleket işlerinin gidişatını olumsuz etkileyecektir.

²⁶⁴Nizâmü’l Mülk, (1999), s.124.

²⁶⁵Nizâmü’l Mülk, (1999), s.17.

²⁶⁶Nizâmü’l Mülk, (1999), s.131.

²⁶⁷Yusuf Has Hâcib, (1974), b.2170.

Vezirliğe dair dikkat edilmesi gereken bir başka husus da onun açgözlü olmamasıdır. Onda mal hırsı bulunmamalıdır. Gözü aç olan insan bütün dünyaya sahip olsa bile yine de doymaz. Açgözlü vezir ise mal hırsına kapılırsa asıl işinden uzaklaşır, edindiği malları hayır için dağıtmaz ve aza kanaat etmez. Bu sebeple vezir, tok gözlü, hayâ sahibi ve itimat edilen bir kimse olmalıdır.²⁶⁸

Vezirin açgözlü olmaması gerektiğine dair bir atıf da Osmanlı Defterdarı Sarı Mehmet Paşa'nın *Nesayihü'l-Vüzerâ* adlı eserinde yapılmıştır.

*“Padişah hizmetini hemen mal toplamaya vesile saymayıp, padişahın özel mallarını ve köyler halkı ile askerın kamu mallarına karşı açgözlülük etmeyeler. Kanaatkâr olup açgözlülükten ve ceza gününü düşünüp Tanrı'nın kahredici gazabından çekinmek gerektir. Zira mal toplama ve saklama sahibini dünyada huzursuz, hesap gününde sorulacak soruları cevaplandırmada güçsüz kılar, azap çektirir ve pişman eder.”*²⁶⁹

Buna göre devlet yönetiminde ikinci sırada yer alan vezirlerin açgözlü olmamaları, kamu mallarına tamah etmemeleri ve mal biriktirme gayesi gütmemeleri gibi hususlara dikkat çekilmiştir. Aslına bakılırsa devletlerin ve toplumların değer yargılarının ve geleneklerinin hafızaları olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bugüne bakan yönüyle adı geçen eserlerin sunduğu nakiller dünün -devlet mekanizmasının- işleyişini ortaya koymakla birlikte ortaya koyduklarıyla bugüne de değer sunmaktadırlar.

Bunun yanı sıra vezir için gerekli görülen vasıflardan bir diğeri onun hesap ve yazı işlerine vakıf olmasıdır. Âlim, zeki, bilgili ve çeşitli yazılara hâkim olmalıdır. Yukarıda bahsedildiği üzere vezirin en önemli görev alanını maliye teşkil eder. Yani vezirin işi hesap iledir. Bu sebeple onun muhakkak surette hesap işlerine hâkim olması beklenmiştir. Kutadgu Bilig’de zikredilen vezire ait bu özellik, muhtelif Türk devletlerince de benimsenmiştir. Örneğin Büyük Selçukluların ünlü veziri Nizâmü'l Mülk, savaş alanındaki başarısı kadar devlet teşkilatında mali ve idari alanlardaki faaliyetleriyle de devletin inşa ve gelişmesinde en önemli isimlerden birisi olmuştur.²⁷⁰ Yine o, Yusuf’un ifade ettiği gibi edebiyat ve yazı alanında yetkin, döneminin en iyi yazan ve konuşan kişilerinden biri olmuştur.²⁷¹

²⁶⁸ Yusuf Has Hâcib, (1974), b.2199, 2200.

²⁶⁹ Öztürk, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s.87

²⁷⁰ Kafesoğlu, İ. (1940). “Nizamülmülk”, *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, IX, s.329-333

²⁷¹ Köymen, M.A. (2016), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III. Cilt*, s.157

Bundan başka vezir, alçakgönüllü, sözü ve hareketi doğru, uyanık, ihtiyatlı, işinin ehli, fazilet sahibi olmalıdır. Vezir böyle olursa bey de halk da huzura kavuşacaktır. Memleket işi düzene girecek, halk zenginleşecek, hükümdarın işleri de böylece tamamlanacaktır. Vezirin iyi olması halk için faydalıdır. Kötü olması ise diğer devlet görevlilerinin de kötü olmasına ve doğru yoldan ayrılmalarına yol açacaktır.²⁷² Eserde yer verilen bu husus, vezirin yüksek memuriyetlere personel temin etme görevi olması sebebiyle oldukça önemlidir.

Kutadgu Bilig’de vurgulanan bu uyarıya, Nizâmü’l Mülk tarafından da dikkat çekilmiş, hükümdar, vezirin, başka memurların başı olması sebebiyle kötü tabiatlı olmaması konusunda uyarılmıştır. Uyarıya kulak asılmaması durumunda sadece vezir değil, devlet teşkilatında yer alan diğer memurlar da kötü olacaktır. Yukarıda işaret edildiği gibi vezirin kötü olması devletin genel durumunun da kötü olacağı şeklinde ifade edilmiştir.

Türk tarihi açısından önemli bir yere sahip iki düşünür; Yusuf Has Hâcib ve Nizâmü’l Mülk’ün vezirlik konusunda benzer fikirler ileri sürmeleri ve ortak paydada buluşmuş olmaları dikkate şayandır. Bu gösteriyor ki, Kutadgu Bilig, bir kitap içerisinde teoride kalan, olağan dışı düşünceleri değil, bizzat yaşayan ve gerçek hayatta karşılığını bulan düşünceleri ihtiva etmektedir. Kutadgu Bilig’de vezir, hükümdarın, memlekette düzeni sağlamak, halkın refah düzeyini arttırmak için görevlendirdiği kimse olarak ifade edilmektedir. Bu yönüyle o, idari alanda hükümdar adına her türlü tasarruf yetkisine sahiptir.²⁷³

²⁷²Yusuf Has Hâcib, (1974), s.167,168

²⁷³Genç, R. (2002), s.172

4. KUTADGU BİLİĞ'DE ORDU KOMUTANI TİPİ

4.1. Eski Türk Devletlerinde Ordu Komutanlığı

Eski Türk devletlerinin temeli iki kuruma dayanmıştır. Bunlarda biri aile, diğeri ise ordu olmuştur. Ordu, Türk devletlerinin hem temeli hem de güç kaynağı olmuştur. Türklerin Türkistan ve diğerk yerlerde hâkimiyet kurmalarının başlıca kaynağı ordularıdır.²⁷⁴Çadırılı ordugâhlarda yaşayan Türklerin en büyük uğraşları avlanmak, hayvan yetiştirmek ve savaşmak olmuştur. Çıktıkları sürekl avları onları savaşlara hazırlamış ve bir nevi tatbikat görevi görmüştür. Bozkır coğrafyası içerisinde oldukça ihtiyatlı davranan Türk kavimleri, ani baskınlara uğramamak için gece ve gündüz gözcüler görevlendirmişlerdir. Yani günlük yaşamları askerlik yaşayışı ile iç içe geçmiştir. Dolayısıyla savaş zamanında millet, bir bütün olarak iç teşkilatını bozmadan harekete geçebilmiştir.²⁷⁵

Zaten Türk töresi herkesin yerini ve vazifesini belirlemiştir. Bu sebeple devletin millettten beklediğı başlıca düzen disiplindir. Türklerin bir çeyrek saat içinde uyanıp, atlanıp, yerlerini almaları bilinen özelliklerindendir. Çünkü ani gelen baskınları ancak karşı baskın ile durdurmak mümkün olabilmıştır.²⁷⁶ Bu sebeple her bir ferдин disiplin ile hareket etmesi büyük önem arz etmiştir.

Eski Türk devletlerinde hemen her ferдин savaşa hazır durumda olması askerliğe özel bir meslek gözüyle bakmadıklarına delildir. Söz konusu bu durum Türk orduları ile diğerk kavimlerin orduları arasında önemli farklara yol açmıştır. Bu farkların ilki; Türk ordularında görev alan askerlerin maaşlı olmamasıdır. Diğerk milletlerde ordu genellikle para ile tutulan kimselerden oluşmuştur, fakat Türk orduları, devletin tabii bir savunma gücü olarak kabul edilmiştir. İkinci olarak ise Türk ordularının daimi bir nitelikte olmasıdır. Kadın-erkek, genç-yaşlı herkes her an savaşa hazır durumda olmuştur. Ortaya çıkan bir diğerk fark ise Türk ordularının ekseriyetle süvarilerden oluşmasıdır. Diğerk milletlerin ordu düzeninde piyadeler ön plana çıkarken Türklerde ordu atlı birliklerden

²⁷⁴Koca, S. (2016), s.119.

²⁷⁵Kalkan, M. (1995), s.16-17.

²⁷⁶Kalkan, M. (1995), s.17-18.

oluşturmuştur. Piyade olarak hizmet eden kişiler bulunmakla birlikte bunlar azınlığı teşkil eden kesim olmuştur.²⁷⁷

Eski Türklerde asker kaynağının temeli boylardan oluşmaktadır. Boy beylerinin liderliğinde teşkilatlanan boylar, barış zamanında dahi savaş halindeymiş gibi bir düzen içerisinde hareket etmişlerdir. Hükümdar, sefere veyahut savaşa karar verdiği zaman boy beylerine birer ok ve yay göndererek kararını tebliğ etmiştir.²⁷⁸

Türklerde askeri unvanların en büyüğü başkomutanlık makamıdır.²⁷⁹ Askeri bir kimliğe sahip olan Türk devletlerinde ise bu görev, sivil idarenin de başında olan ve devleti yöneten hükümdara aittir. Türk hükümdarı, çoğu zaman savaşlarda ordunun başında bizzat bulunmuş ve orduyu bizzat kendisi komuta etmiştir. Askeri faaliyetleri planlama, yürütme ve sonuçlandırma görev ve sorumluluğu, en büyük idari ve askeri yetkili olan Türk hükümdarına aittir.²⁸⁰ Göktürk Devleti'nde Ulu Kağan, askeri birliklerin başkomutanı olarak savaş ilan etme ve sefer için birlik sevk etme gibi kararları alma yetkisine sahip olmuştur.²⁸¹

Türk devletlerinin askeri düzeninde asalet, soyluluk gibi düşünceler de yer almıştır. Hükümdarlık dışındaki idari ve askeri unvanlar liyakat ve askerlikteki başarı esasına göre düzenlenmiştir. Bunun sebebi; Türk tarihinde üstünlüğün, cesaret, çalışkanlık ve liyakat ile kazanılabilir olmasıdır.²⁸² Türklerde savaşçı unsura sü, çeriğ²⁸³, er ve urungu²⁸⁴ denilmiştir. Bunlardan “sü” kelimesi ordu manasında kullanılmakla birlikte Orhun Abidelerinde de geçmektedir. “Sübaşı” ordu başı/ordu komutanı” demektir.²⁸⁵ Oğuz kabileleri tarafından bazen “sübegi” şeklinde unvan olarak da kullanılmıştır. Karahanlılarda orduyu sevk ve

²⁷⁷Kafesoğlu, İ. (2004), s.281-282.

²⁷⁸Koca, S. (2016), s.124.

²⁷⁹Kalkan, M. (1995), s.66.

²⁸⁰Koca, S. (2016), s.120.

²⁸¹Erkoç, H.İ. (2008). Eski Türklerde Devlet Teşkilatı (Göktürk Dönemi). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara. s.231

²⁸²Kalkan, M. (1995), s.63.

²⁸³Çeriğ, Türkçede umumiyetle ordu kelimesinin karşılığı olarak kullanılsa da aslında “savaş nizamında düzenlenmiş askeri güç” manasında olmalıdır. Kafesoğlu, İ. (2004), s.281.

²⁸⁴Savaşçı, muharip anlamına gelmektedir. Donuk, A. (1988). Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, s.106.

²⁸⁵Donuk, A. (1988), s.93.

idare işlemine “sü başlamak” denilmiş ve kumandan manasındaki sübaşı tabiri de buradan gelmiştir.²⁸⁶

Türk ordularının başkomutanı Şan-yu, Kağan, Han ve Hakan unvanlarını taşıyan hükümdar olmakla birlikte Karahanlılar ve Oğuz Türklerinde ordu komutanı göreviyle sübaşılar vardı.²⁸⁷ Göktürklerde orduların komutanlarına da sübaşı denilmekteydi. Selçukluların atası Selçuk Bey’in de sübaşı olduğu bilinmektedir. Buna göre 10. yüzyılın başlarında doğan Selçuk’un büyüdükçe kendisinde asalet ve liderlik vasıflarının belirmesiyle Oğuz Yabgusu onu kendi yanına almış, ona önemli mevkiler ile asker kumandanlığı olan sübaşı unvanını vermiştir.²⁸⁸

Bunun yanı sıra Türk devletlerinde idari sorumluluk alan hemen her görevli aynı zamanda kumandanlık vazifesine tabi olmuştur. Göktürklerde yönetim kademesinde yer alan kişiler arasında askeri-idari idareci ayırımına pek rastlanılmamaktadır. Burada görev alanların çoğunun görevleri arasında ordu kumandanlığı da bulunmaktadır. Örneğin Çin kaynaklarına göre tek başına orduyu yönetebilen tiginlere şad²⁸⁹ da denilmiştir. Genellikle hanedanın erkek çocukları arasından seçilen ve yaş sınırı aranmayan şadların, taşra yönetimi ve ordu komutanlığı gibi görevlerinin olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra kendi tebaaları, orduları ve otağları daima yanında olmuştur.²⁹⁰ İkinci Göktürk Devleti’nin kurucusu İl-Teriş Kağan, 692’de öldüğünde büyük oğlu Bilge Kağan on dokuz yaşındadır ve o, veliaht olarak *Tarduş Türklerinin*²⁹¹ üzerinde şad yani ordu komutanı olarak bulunmuştur.²⁹²

İlk Türk-İslam devleti olan Karahanlılar’da en küçük askeri birlik otağdır. Bunun başında ise “otağ başı” denilen bir görevli vardır. Otağ başı, yalnızca Karahanlı ordusunda

²⁸⁶İlgürel, M. (2009). Subaşı. *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 447-448.

²⁸⁷Koca, S. (2016), s.120

²⁸⁸Toksoy, A. **Malazgirt Zaferinden Önce Doğu Anadolu’ya Yapılan Türk Akınları**.Web: [²⁸⁹ Tarihi kaynaklardan edinilen umumi kanaate göre şad deyimi hakan ailesi mensupları tarafından kullanılan bir unvandır. Donuk, A. \(1988\), s.34.](https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=366863&/Malazgirt-Zaferinden-%C3%96nce-Do%C4%9Fu-Anadoluya-Yap%C4%B1lan-T%C3%BCrk-Ak%C4%B1nlar%C4%B1/-Yrd.-Do%C3%A7.-Dr.-Ahmet-Toksoy adresinden 1 Ağustos 2019 tarihinde alınmıştır.</p>
</div>
<div data-bbox=)

²⁹⁰ Erkoç, H.İ. (2008). Eski Türklerde Devlet Teşkilatı (Göktürk Dönemi). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara. s.127,231.

²⁹¹ Kitabelere göre Göktürklerle sadık iki budundan biridir. Daha sonra Uygurlara tabi olmuşlardır. Kağanlar bu buduna “şad” unvanlı prensler tayin etmiştir. Bilge Kağan’ın şad unvanı ile on dokuz yıl Tarduş Türklerinin başında bulunduğu bilinmektedir. Sümer, F. (2016). Oğuzlar. (Altıncı Baskı). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, s.25.

²⁹² Ögel, B. (1971), s.42.

değil, Gazneli ve Selçuklu ordusunda da mevcuttur. Bundan sonra bir de “hayl başı” unvanı vardır. Bundan sonra on otağ denilen bir birlik gelmektedir. Fakat bu on otağın başındaki unvanın ne olduğu tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte Prof. Dr. Reşat Genç, bunun “on otağ başı” olabileceğini ifade etse de bunun kesin bir bilgi olmadığına da altını çizmiştir.²⁹³

On otağ kumandanlığından sonra sübaşı unvanı gelmektedir. Yine Reşat Genç’in ifadesine göre bu unvan, emir (yani bey) manasında kullanılmış olup, sanılanın aksine bütün ordu komutanlığını ifade etmemektedir. Sübaşı ifadesi Kutadgu Bilig’de tam olarak ordu kumandanı anlamında kullanılmıştır. Fakat burada kast edilen başkomutan değildir. Yani çeşitli ordu kumandanları yani emirlerin bulunacağı gibi birden fazla sübaşının da bulunacağı muhtemeldir.²⁹⁴Sübaşılık, Ortaçağ Türk devletlerinde yaygın bir unvandır. Karahanlılar’da Sübaşı Tegin, Gazneliler’de Hâcib Sübaşı, Selçuklular’da ise hanedanın atası Selçuk Bey, kendi devletinden ayrılana kadar sübaşı göreviyle kalan meşhur kumandalardır.²⁹⁵

10. yüzyılın ilk yarısında Oğuz Yabgu Devleti’nde, yabguların emirleri altında çalışan çeşitli görevliler vardır. Bu görevlilerin makamca en yüksek olanlarından biri sübaşdır. Selçukluların kuruluşunu ve ilk faaliyetlerini anlatan Melik-name’ye göre Kınık boyundan Tukak (Dukak) Oğuz Devleti’nde sübaşdır.²⁹⁶ Bu unvanın en ünlü sahibi yukarıda da zikredildiği üzere Selçukluların kurucusu Selçuk Bey’dir. Bundan başka, genellikle Samani teşkilatının unsurlarını barındıran Gazneliler’de bir Türk tesiri olarak sipehsalar değil, sübaşı unvanı kullanılmaktadır. Hatta Gazneliler, kuruluş dönemlerinde mücadele ettikleri Selçuklular’a karşı ünlü hâciblerini sübaşı olarak tayin etmişlerdir. Gazneliler gibi, Türk komutanlar tarafından yabancı sahalarda kurulan diğer devletlerde de İslâmiyet öncesi Türk tesirinin bir devamı olan bu unvana rastlanılmaktadır.²⁹⁷ Selçuklu Devleti’nin ilk dönemlerinde Türk etkisinin bariz olduğu devirlerde yabgu²⁹⁸, inal, inanç²⁹⁹, tegin³⁰⁰, sübaşı gibi unvanlar görülmektedir.³⁰¹

²⁹³ Genç, R. (2002), s.217-218.

²⁹⁴ Genç, R. (2002), s.219

²⁹⁵ Kafesoğlu, İ. (2014), s.402.

²⁹⁶ Tüysüz, T. **Türkmenler**. Web: <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syf=366729&/T%C3%BCrkmenler-/-Dr.-Cem-T%C3%BCys%C3%BCz> adresinden 1 Ağustos 2019 tarihinde alınmıştır.

²⁹⁷ Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, s.30

²⁹⁸ Yabgu unvanı hakandan sonra gelen ve imparatorluk arazisinin bir kısmını idare eden sorumlu ve hükümdar ailesine mensup şahsın taşıdığı unvan olduğu anlaşılmaktadır. Ancak daha sonra devlet başkanının

Orhun Abidelerinde geçen bu deyim, Anadolu'ya getiren Selçuklular olmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti'nde büyük merkezlere bağlı olan civar bölgelerdeki tımar sahipleri, göçebe kabileler, askeri kuvvetler, o bölgenin sübaşına bağlı bulunmuşlardır. Bu bölgelerde mevcut müstahkem mevkilerin başındaki kumandanlar, şehrin idaresi ve inzibatından sorumlu olsalar da sübaşının emri altındalardır.³⁰² Türk Beyliklerinde sübaşı, kadı ile birlikte, vilayetlerin idaresinde validen sonra gelen en yetkili unvandır. Bütün askeri ve inzibati işlerden sübaşı sorumludur. Sefer zamanında askerler, sübaşı emrinde toplanırlardı. Sübaşılar ise “emir-i sipehsalar”³⁰³ veya “serleşker”³⁰⁴ adı verilen mıntika komutanlarına tabidir.³⁰⁵

Osmanlıların ilk dönemlerinde sübaşılar şehir muhafızı konumunda bulunmaktadır. İnizibatta sorumlu olan sübaşılar, askeri kuvvetlere kumanda etmiş ve ulufe almışlardır. Teşkilatta kadıdan sonra gelmekte olup sefer ilanında ordunun toplanma yerine giderek beylerbeyinin emrine girmektedir.³⁰⁶ Fatih Sultan Mehmed döneminden sonra eski etkinliğini kaybeden sübaşılık unvanı, görev bakımından biraz daha basitleştirilmiştir. Buna göre sübaşının adı sancak beyi ve kadıdan sonra anılmaktadır. Kanun ve nizamların

unvanı durumuna yükselmiş ve sonraki devirde aşağı yukarı aynı durumu muhafaza etmiştir. Donuk, A. (1988). Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, s.58

²⁹⁹ Eski ve Ortaçağ Türk Devletlerinde yaygın olarak kullanılan “ınak, inal, inanç” unvanları “inanma, güvenme, itimat manalarına gelen “ına/inan” Türkçe kökten inak veya ınağ olarak türemiştir. 8. Asır Uygur Budist metinlerinde “Tengride bolmış inal” ve belki “inal çor” şekillerinde, Turfan Metinlerinde ise doğruca “Inal” olarak bir unvan terimi niteliğinde zikredilen inal tabiri, Divan-u Lüğati't Türk'e göre “anası hatun kökten babası halktan olan gençler için” kullanılan bir hitap olarak tarif edilmektedir.

8. asır Orhun kitabelerinde “Tarduş inançu çor” ve “İnançu apa yargan Tarkan” ve ayrıca Gök Türkçe yazılı bir Yenisey kitabesinde “El ögesi inançu bilge” olarak, yine aynı çağdan kalma Uybat Kitabesindeki “urung başı ertim, inançı ertim” ibarelerinde “bakan” manasında ve Uygurca Budist metinlerinde de aynı manalarda zikredilen ve ayrıca Kuzey Fergana'daki bir mezarda bulunan bir yüzük üzerinde yazılı olarak görünen ve turfan metinlerinde de geçen bu tabir “büyük bir memuriyet unvanı”, “vezir,nazır”, Divan-u Lüğati't Türk'e göre “inanılır, güvenilir”i ifade etmektedir Donuk, A. (1988), s.15-17.

³⁰⁰ Hükümdar ailesi mensuplarına yani umumiyetle prenslere ve hükümdar oğullarına “Tegin” denilmekteydi. Donuk, A. (1988), s.48.

³⁰¹ Köprülü, M.F. *Ortaçaman Türk Hukuki Müesseseleri: İslam Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok Mudur?*,s.12

³⁰² Köprülü, M.F. (2003), s.107-108.

³⁰³ Farsça sipeh (ordu) ve Salar (kumandan) kelimelerinden oluşmaktadır. Ortaçağ İslam Devletlerinde Başkumandan karşılığı olarak kullanılan bir terimdir. Büyük Selçuklu Devleti'nde bütün kuvvetlerin başkumandanına sipehsalar-ı büzürg ya da emir-i sipehsalar unvanı verilmiştir. Sipehsalar, ordunun eğitiminden, savaşa hazır bulunmasından, sevk ve idaresinden sorumluydu. Merçil, E. (2009). Sipehsalar. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (s.259-260). TDV Yayınları, İstanbul, s.259.

³⁰⁴ Türkiye Selçuklu Devleti'nde ordu komutanlarına verilen unvanlardan biri. Sevim, A.,Merçil, E. (2014). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, s.80.

³⁰⁵Turan, R. *Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilat*, Web: <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=373335> adresinden 1 Ağustos 2019 tarihinde alınmıştır.

³⁰⁶Kafesoğlu, İ. (2014), *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülahazalar*,s.402.

uygulanmasında söz sahibidir. Suçluyu arayıp bulur, adalet önüne çıkarır ve gerektiğinde teftiş görevi de üstlenebilir.³⁰⁷

4.2. Kutadgu Bilig’de Ordu Komutanlığı

Kutadgu Bilig, liyakat ve erdem temelinde bir devletin ideal bir şekilde nasıl yönetileceğine dair önemli bilgiler vermiştir. Eserinde, adalet, cesaret, maliye, yönetim, ordu, ilim, cömertlik, istişare gibi konularda uyarılarda bulunan Yusuf, devlet görevlilerinin sahip olması gereken özelliklere dair de öğütler vermiştir. Buna göre Yusuf’un üzerinde durduğu bir diğer devlet görevlisi, sübaşı unvanına sahip olan ordu komutanıdır.

Yusuf’a göre; “*memleketi alan onu kılıç ile almıştır, memleketi tutan ise onu kalem ile tutmuştur.*”³⁰⁸ Bu bakımdan devlet teşkilatında önemli olan başlıca iki vazife vardır. Bunlardan biri vezirlik, diğeri ise ordu kumandanlığıdır. Çünkü memleketin nizamı bu ikisi sayesinde sağlanmıştır. Memleketi kılıç ile fethetmek mümkündür fakat kalem, yani vezir, olmadıkça onu elde tutmak mümkün değildir.³⁰⁹ Kılıç, fetih için, kalem ise fethin devamı için elzemdir.³¹⁰ Bu sebeple Yusuf, devletin temelini oluşturan iki unsura; kılıç ve kaleme büyük önem vermiştir.

Kutadgu Bilig’de iki idealizm söz konusudur. Bunlardan ilki; hemen herkeste bulunması gereken ahlaki değerler, diğeri ise görevlerine göre öne çıkabilen veya değişebilen karakterlerdir. Buna göre ordu komutanı göreviyle ortaya çıkan sübaşının, görevi icabıyla sahip olması gereken bazı özellikler vardır.³¹¹

Yusuf’a göre; “*orduya kumanda, askeri idare etmek, düşmanı kırmak çok büyük bir iştir.*”³¹² Bu sebeple tüm bu işleri becerebilecek olan görevlinin evvela çok cesur, zeki, mert ve aynı zamanda da kahraman biri olması lazımdır. Çünkü savaş, korkak insanlara göre değildir. Korkak kişiler, savaş esnasında orduyu bozarlar ve birbirlerine düşerler.³¹³

³⁰⁷İlgürel, *TDV İslam Ansiklopedisi*, s.447-448.

³⁰⁸Yusuf Has Hâcib, (1974), b.2425.

³⁰⁹Yusuf Has Hâcib, (1974), s.180.

³¹⁰Yusuf Has Hâcib, (1974), s.180.

³¹¹Sarıca, B. (2008). Kutadgu Bilig’de Komutan ve Ordunun Nitelikleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s.90.

³¹²Yusuf Has Hâcib, (1974), b.2272.

³¹³Yusuf Has Hâcib, (1974), s.171.

“Aslan, köpeklerle baş olursa, köpeklerin her biri kendi karşısındakilere aslan kesilir. Eğer aslanlara köpek baş olursa, o aslanların hepsi köpek gibi olur.”³¹⁴Korkak olan askerin cesaret bulması için öncelikle komutanlarının cesur olması gerekmektedir.

Bunun yanı sıra Yusuf, ordu komutanında bulunması gereken karakteristik özellikleri de ele almış ve ele aldığı bu karakter özelliklerinde değişik hayvanların öne çıkan özelliklerinden yararlanmış ve onları ideal ordu komutanı tasvirinde birleştirmiştir. Buna göre komutan; savaşta aslanın yüreğine, dövüşürken kaplan pençesi gibi bir bileğe sahip olmalıdır. Bunların yanı sıra komutan; domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı, yaban sığırı gibi kinci, tilki gibi hilekâr, saksâğan gibi ihtiyatlı, baykuş gibi geceleri uykusuz geçiren biri olmalıdır. Çünkü insan ancak bu vasıflar ile işinin ehli bir savaşçı olabilir.³¹⁵

Savaş aslında kültürün bir göstergesi olmakla birlikte kültürel öğeleri de içinde barındırır. Hatta bazı toplumlarda savaş, kültürün ta kendisidir.³¹⁶ İslâmiyet öncesi Türk devletlerinde de Oğuz töresine göre cesaret ve kahramanlık itibar gören vasıflar olmuştur. Korkaklar saygı ve mevki kazanamamıştır. Cesur ve yiğit insanlar ise, makamlara getirilerek, baş üstünde tutulmuşlardır.³¹⁷ Buna ait bir örnek, Dede Korkut Hikâyelerinde de kendini göstermiştir. Buna göre devlet işlerinin görüşülmesi için divan toplantısı yapılacak olup, beylerin divanda oturacakları yerler belli kurallara göre belirlenmiştir. Her beyin divanda belli bir yeri vardır. Bu yerin tayininde esas alınan özellik ise askeri güç, cesaret ve cömertliktir. Bu özelliklere sahip olma orantılarına göre beyler, divanda üst yerlere oturmuşlardır. Bir gün Usun Koca oğlu Eğrek, Hanlar Hanı Bayındır Han’ın divanındaki yer statüsüne riayet etmeyip diğer beylerin hakkı olan bir yere oturmuştur. Bu hal, Eğrek’i o makama layık görmeyen beylerin canını sıkımsı ve Ters Uzamış adlı bir Bey: “*Mere Usun Koca oğlu, bu oturan beyler oturdukları yeri kılıç ile etmeği ile alıpdur, mere sen baş mı kesdin, kan mı döktün, aç mı doyurdun, yalınca mı donatdun?*” sözleri ile Eğrek’i ikaz etmiş ve bu sözleriyle de beylerin divandaki yerlerini nasıl elde ettiklerini ortaya koymuştur.³¹⁸

³¹⁴Yusuf Has Hâcib, (1974), b.2047-2048.

³¹⁵Yusuf Has Hâcib, (1974), s.172-173.

³¹⁶Özdemir, H. (2012). *Atatürk'ün Harp Kavramına Bakış*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, s.4.

³¹⁷Kalkan, M. (1995), s.65.

³¹⁸Ergin, M. (2017), s.199.

Kutadgu Bilig’de komutan özelliklerine dair değinilen bir başka husus cömertliktir. Komutanın tuzu-ekmeği, yiyeceği, atı ve elbisesi bol olmalıdır. Askerler tarafından sevillebilmesi, adının ve şöhretinin yayılabilmesi için komutanın yedirip içirmesi oldukça önemli bir husustur. Ancak böyle bir komutan itimat kazanır. Askerler ise yiyip içtiklerinin hakkını savaşta öderler. Komutan için büyüklük; yedirip içirmesi, cömertlik etmesi ile mümkündür.³¹⁹ Yalnızca barış zamanında değil, savaş zamanında da askerlere hürmet, ordu komutanı için önemlidir. Savaşta ölen askerler varsa bunlar saygı ile kaldırılmalı, ailesi gözetilmelidir. Askerler böyle muamele gördükleri zaman canlarını feda etmekten çekinmezler. Tatlı söz, güler yüz ve mal dağıtmak komutan için önemlidir. Çünkü insanlar bu üç şeyin etrafında toplanırlar.³²⁰ *“Sen altınını, gümüşünü ve malını dağıt; sen ne kadar som altın verirsən, onlar da o kadar canlarından fedakârlık ederler.”*³²¹

Kutadgu Bilig’de değinilen askerin paraya doyurulması meselesi önemlidir. Zira bunun önemi Malazgirt Savaşı’nda kendini göstermiştir. Buna göre Sultan Alp Arslan’ın Bizans’a karşı bizzat komuta ettiği savaşta, Selçuklu birlikleri karanlık bir gecede baskın düzenlemiş ve Bizans erzak muhafızlarını etkisiz hale getirmişlerdir. Birliklerin at üstündeki meziyetleri, attıkları oklar ve savaş çığlıkları Bizans ordugâhında dehşet saçmıştır. Bu arada Bizans askerleri ordugâh içlerine ve kaleye sığınmaya çalışmışlarsa da Selçuklu askerlerinin de kaleye girdiği ve orduyu ele geçirdiği söylentileri yayılmaya başlamıştır. Bizans İmparatoru, yaşanan bu gelişmeler sonrasında kendilerini kuşatan Selçuklu askerlerinin dikkatini çekmek ve bu sayede biraz toparlanabilmek için hazineye bulunan para, değerli giysiler, altın ve gümüşleri ordugâhın içine serptirmiştir. Plana göre Selçuklu askerleri ganimete dalacak ve kendilerini izlemeyi bırakacaktır. Fakat İmparatorun umduğunun aksine ganimet, Selçuklu askerlerince değil, Bizans ücretli askerlerince kapışılmıştır. Bu olaydan sonra Bizans ordusu bünyesinde konuşlanan Türk asıllı askerler, Selçuklu ordusuna katılmıştır.³²² Buna göre Selçuklu askerlerinin paraya tamah etmemesi, İmparatorun kurduğu planı boşa çıkartmış ve Selçuklu ordusuna güç kazandırmıştır. Örnekten anlaşılacağı üzere Kutadgu Bilig’de değinilen askerlerin paraya doyurulması meselesi, savaş planlarının emniyeti açısından da oldukça önemlidir.

³¹⁹Yusuf Has Hâcib, (1974), s.173.

³²⁰Yusuf Has Hâcib, (1974), s.179.

³²¹Yusuf Has Hâcib, (1974), s.2411.

³²² Sevim, A. ve Merçil, E. (2014), s.118.

Savaş zamanında başarılı askerlere karşı ihsanda bulunmak, onları ödüllendirmek hususu Çinli düşünür Sun Tzu'nun Harp Sanatı adlı eserinde de işlenmiştir. Buna göre Sun Tzu, savaş zamanında başarı gösteren askerlere ödül verilmesinin, diğer askerler için bir isteklendirme kaynağı olduğunu şu şekilde ifade etmiştir.

“Düşmanı yok edebilmek için askerlerin gözünün dönmüş olması gerekir. Savaşçıların düşmanın mallarını ele geçirmesini sağlamak için onları ödüllendirmek gerekir. Araba savaşında ondan fazla araba ele geçirildiğinde, ilk araba ele geçiren ödüllendirilmelidir. Tutsaklara iyi davranılmalı, karınları doyurulmalıdır. Düşmanı yendikçe güçlenmek buna denir.”³²³

Yusuf'un, komutan vasıflarına dair olmasını öğütlediği dört husus vardır. Bunlardan ilki onun doğru sözlü ve güvenilir olmasıdır. İkincisi, cömert olması ve ihsanlarda bulunması, üçüncüsü cesur olması ve dördüncüsü harp hilelerini bilmesidir. Bunların yanı sıra sebat ve kararlılık da komutan için önemli özelliklerdendir.³²⁴

Cesaret, bir komutanın her türlü tehlike altında soğukkanlılığını koruyarak, önce kendini kontrol edebilmesi, tehdit ve tehlike ne kadar büyük olursa olsun, görevi gerektirdiği zaman bir karar verebilmesi, verdiği kararı vakit kaybetmeden uygulaması ve uyguladığı karar sonrasında meydana gelebilecek iyi veya kötü tüm sorumluluğu üstüne alabilmesidir.³²⁵ Cesaret, sorumluluğu üstlenmeyi beraberinde getirir. Bu ise komutandaki en gerekli özelliklerden biridir. Birçok insan sorumluluk başkasına ait olduğu zaman en tehlikeli işlere atılmaktan çekinmezler. Fakat sorumluluk kendilerine ait olduğunda karar verme noktasında çekingen kalırlar. Çünkü sorumluluğu üstlenmek, en fena hallerde suçlu olmak demektir. Bir komutan; ancak sorumluluk üstlendiği takdirde veya cesareti sayesinde büyük işler yapabilir. Bu durum komutana soyluluk veren ve doğuştan gelen bir özelliktir. Bu özellik de onu herkese karşı üstün yapar.³²⁶

Komutan olan kişi tehlike zamanında askerleri kendi iradesine uygun olarak yönetmek zorundadır. Bu nedenle onlara beğenilmekten çok emir verme ve egemen olmaya eğilimli bir tabiata sahip olmalıdır. Başkalarına emredebilmek, karar sahibi olmaya

³²³Tzu, S. (2018). *Savaş Sanatı*, (Çev: Pulat Otkan-Giray Fidan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.6.

³²⁴Yusuf Has Hâcib, (1974), s.173-174.

³²⁵ Kalkan, M. (1995), s.75.

³²⁶Inan, A. A. (2018). *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s.113.

bağlıdır. İnsanlar, arkasından gidebilecekleri adamın gerçekten kendilerine baş olmasını isterler. Kuvvetli bir kararlılık içinde kendine güven şarttır.³²⁷

Ordu komutanı, sorumluluğu üstlenme kabiliyetine vakıf olduğu kadar karar verme ve bu kararının arkasında durabilme yetisine de sahip olmalıdır. Savaşta ve barışta beklenmedik durumlar meydana gelebilir, istenmeyen olaylar ile karşı karşıya kalınabilir. Böyle durumlarda komutan, durumu soğukkanlılık ile değerlendirebilmeli ve vakit kaybetmeden karar verebilmelidir. Bunları yaparken gerektiğinde öncelik hakkını kullanmalı ve duruma uygun bir karar vermelidir. Karar ne kadar iyi olursa olsun zamanında verilmemişse bir değeri yoktur. Çünkü o kararı gerektiren durum değişmiş ve yeni durumlar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla verilen kararın da pek bir değeri kalmamıştır.³²⁸ Bu sebeple doğru zamanda doğru kararlar alabilme ve bunun arkasında durabilme yetisi komutan için oldukça önemlidir.

Komutan için vurgulanan bir başka özellik onun harp hilelerini bilmesidir. “*Harp hiledir.*” Bu düstur insanlık tarihine damgasını vurmuş ve savaşlarda güçlü olmanın tek başına yeteli olmayacağı, bazı durumlarda insan zekâsının güce baskın geleceğini ortaya koymuştur.³²⁹ Yemle ve kandır, kargaşa çıkart ve ele geçir, dirençliyse ona göre hazırlan, güçlüyse ondan sakın, sinirliyse onu kızdır, tevazu göster ki gerçek sanıp mağrurlansın, dinleniyorsa rahatsız et, aralarında birlik varsa ayır, ona hazırlanma fırsatı vermeden saldır, beklemediği anda ortaya çık³³⁰ şeklindeki değerlendirmelerde bu kabilden önemli verilerdir.

Savaş, bir ülkenin başlıca sorunu, var olma ya da yok olma yeridir. Muhasebe yapmadan girilemez. Zafer koşullarını sağlamak için düşman tahrik edilmeli, çıkış yolları gözlenmeli, zayıf noktaları ve savaş gücü hesaplanmalıdır. Buradaki can alıcı nokta ise düşmanın yapılacak hareketlerden haberdar olmamasını sağlamaktır. Savaş, içerisinde kandırmaca olan bir iştir. Vurabilecekken vuramayacakmış gibi, saldıracakken

³²⁷ İnan, A.A. (2018), s.112-113.

³²⁸ Kalkan, M. (1995), s.77.

³²⁹ Kalkan, M. (1995), s.13.

³³⁰ Tzu, Savaş Sanatı, s.2.

saldıramayacakmış gibi, uzaklaşırken yaklaşıyormuş, yaklaşırken uzaklaşıyormuş gibi göstermek gerekmektedir.³³¹

Buna göre Kutadgu Bilig’de ordu komutanının bu hilelere vakıf olması gerektiği belirtilerek, savaşın galibiyetle sonuçlandırılmasına ilişkin de bazı ipuçları verilmiştir. Bunlardan ilki, asker nitelikleri ile ilgilidir. “Çok asker isteme, seçme asker iste; askerin seçkin ve tam teçhizatlı olmasını iste.”³³² Yusuf’a göre askerin sayıca fazla olması önemli değildir. Önemli olan askerlerin seçme ve iyi silahlandırılmış olmasıdır. Hatta az ordu çoğa nispetle daha iyidir. Çoğu ordunun çok askerle bozguna uğradığını ifade eden Yusuf’un bu sözleri akla yine Malazgirt Savaşı’nı getirmektedir. Bizans İmparatoru Romanos Diogenes iyi teçhizatlı ve kalabalık ordusuna güvenerek, Selçuklu Sultanı Alp Arslan’ın göndermiş olduğu elçiye geri çevirmiş ve bu kararının bedelini de büyük bir bozgun ile ödemiştir.³³³

Savaş taktiklerine dair verilen bir başka ipucu ise öncü ve keşif kollarının oluşturulması, nöbetçilerin tayin edilmesi, düşmanın gözetlenmesidir. Bu hususlar Türk başkomutanlarınca da dikkat edilen ve uygulanan yöntemlerdir. Onlar, karşısındaki ordunun kuvvetini öğrenmeden, düşman ordusunu manen ve madden yıpratmadan askeri faaliyetlere kalkışmamışlardır. Özellikle küçük akıncı birlikleri düşmanların yığınak birliklerine, irtibat noktalarına, keşif kollarına, ileri karakollarına sürpriz baskınlar düzenleyerek, düşman ordusunun yıpratılması için uğraşmış ve böylelikle meydan savaşları gibi büyük askeri faaliyetlere zemin hazırlamışlardır.³³⁴ Yusuf, bu minval üzere şu kayıtlara yer verir.

*“Düşmanı vurmak için şu iki silah kullanılmalıdır; bu iki silah düşmana ölüm getirir... Her şeyden önce düşmana karşı hile ve hud’aya başvurulmalıdır; bu hile ağına düştüğü için, utancından düşman yüzünü kızartsın... İkincisi ise ihtiyatlılık ve uyanıklıktır; harpte kim ihtiyatlı davranırsa o galip gelir.”*³³⁵

Savaşın kazanılabilmesi için ele alınan bir başka husus, ihtiyatlılıktır. Yusuf, düşmanın asker sayısına göre ihtiyatlı tedbirler alınması gerektiğini ifade etmiştir. Sayıca fazla olan düşmana karşı savaşmakta acele edilmemelidir. Mümkünse anlaşma için elçi gönderilmelidir. Fakat tüm bunlardan bir sonuç alınamıyorsa, ordu derhal toplanmalı ve

³³¹ Tzu, Savaş Sanatı, s.1-2,17.

³³²Yusuf Has Hâcib, (1974), b.2339.

³³³Sevim, A. ve Merçil, E. (2014), s.80.

³³⁴ Koca, S. (2016), s.121-122.

³³⁵Yusuf Has Hâcib, (1974), b.2355, 2356, 2357.

savaşa girişilmelidir. Savaşın bir an önce sonuçlandırılması, uzatılmaması dikkat gerektiren bir başka husustur.³³⁶Çünkü “*askerlikte esas olan galibiyettir, oylanmak değil.*”³³⁷Savaşta zafer olsa bile uzun süren savaş askerlerin yorulmasının yanı sıra şevk ve heyecanlarının kaybolmasına yol açar. Kent ve kalelere yapılan saldırılar askerlerin gücünü ve dermanını tüketir. Askerleri uzun süre memleket dışında tutmak ise ekonomiye oldukça zarar verir. Bu sebeple savaşta zaman kaybetmek, memleketin yararına olacak iş değildir. Savaşın getireceği zararı bilmeyen kişiler, getireceği yararı da bilemezler.³³⁸

Savaşın kazanılması için yapılması gereken bir diğer şey de kaçan düşmanın ölçü ve ihtiyatla takip edilmesidir. Yusuf, bu konuyu özellikle vurgulamış ve “*düşman kaçarsa, onu ölçülü takip et, pek uzaklara gitme; eğer düşman geri dönerse sonra kaçamazsın*”³³⁹diyerek takip işinin de belli bir muhasebe ile yapılması gerektiğinin altını çizmiştir. Yusuf’un bu konudaki hassasiyeti gereksiz değildir. Nitekim yine Malazgirt Savaşı’nda İmparator Romanos Diogenes, bozkır taktiği gereğince sanki kaçır gibi geri çekilen Selçuklu atlı kuvvetlerini ihtiyatsızca takip etmiş, genel karargâhından epeyce uzaklaşarak Selçuklu pusularının bulunduğu hatlara kadar ilerlemiş, genel taarruz emri verildiğinde ise hatasını anladıysa da yenilgiden kurtulamamıştır.³⁴⁰

Kutadgu Bilig’de belirtilen bu ölçülü takip uyarısının, sahte geri çekilmeye dayalı olan Hilal (Turan) taktiği gereğince yapılmış olması muhtemeldir. Türk komutanları ilk karşılaşmada yenemeyecekleri kadar büyük bir kuvvetle karşılaştıkları zamanlarda, hilal taktiğini uygulamaya koymuşlardır. Ardından askerlerine geri çekilme emri vererek düşmanı pusu hatları içerisine çekmeye çalışmışlardır.³⁴¹ Bu geri çekilmeyi gerçek sanan düşman birlikleri, savaşı nihayete erdirmek için kaçıştan aldıkları motivasyonla ihtiyatsızca hareket etmişler ve bunu fırsata çeviren Türk komutanları ise taarruz emri vererek düşman ordularını imha etmişlerdir.³⁴²

Harp; düşmanı, irademizi kabul ettirmek için kuvvet kullanma eylemidir.³⁴³ Bu eylem bizzat ordu komutanı tarafından idare edilir. Bu bakımdan komutan, yaptığı görev

³³⁶Yusuf Has Hâcib, (1974),s. 176.

³³⁷Tzu, Savaş Sanatı, s.2.

³³⁸Tzu, Savaş Sanatı, s.5.

³³⁹Yusuf Has Hâcib, (1974), b.2390.

³⁴⁰Sevim A. ve Merçil E. (2014), s.85-87.

³⁴¹Koca, S. (2016), s.141.

³⁴²Koca, S. (2016), s.142.

³⁴³Özdemir, H. (2012), s.4.

ile halkın hayatını elinde tutan ve ülkenin selametini tayin eden kişidir.³⁴⁴ Bu sebeple kumandan, Kutadgu Bilig’de devlet teşkilatında yer alan görevlilerin başında gelen vezirden hemen sonra kendisine yer bulmuştur. Anlattığı tüm özellikler ile çerçevesini çizdiği ideal ordu komutanı, cesur, akıllı, hızlı karar alma ve uygulama yetisine sahip, sorumluluğu üstlenebilen, kitleleri yönetmeyi bilen bir görevlidir. Cömert, iyi huylu ve otoriterdir. Savaşın galibiyetle sonuçlandırılmasına ilişkin verdiği bilgiler ise Türk harp sanatının ana hatlarını aktarması bakımından dikkate şayandır.

³⁴⁴Tzu, Savaş Sanatı, s.6

5. KUTADGU BİLİĞ'DE SUFÎ TİPİ

5.1. Eski Türklerde Dini İnanç

5.1.1. Gök Tanrı

Orta Asya coğrafyası içerisinde Türkler, yağmur, kar fırtına gibi hayatları ve yaşam tarzlarını etkileyen, kendileri üzerinde korku, şaşkınlık, dehşet gibi hisler uyandıran tabiat olayları ile karşılaşmaktaydı. Karşılaştıkları ve anlam veremedikleri şeyler onları, bu tabiat olaylarının merkezine yöneltmiştir. Tüm bu olaylar gökyüzünde vuku bulmaktadır. Böylece Türkler, gözlerini gökyüzüne çevirip, orayı anlamlandırmaya çalışmışlardır. Gökyüzü, yeryüzü hayatını etkileyici bir rol oynamıştır. Yağmur, kar, şimşek, dolu vb. oradan gelmektedir. Üstelik gökyüzü, her şeyin üzerinde, tek, benzersiz ve sonsuz bir özellik göstermiştir. Bu sebeple Türkler için gökyüzü, büyük bir gücün ve kudretin kaynağı durumundadır.³⁴⁵

İnsan, tabiatı gereği, açıklayamadığı, anlam veremediği olaylara kaynaklık eden varlıklarda bir güç olduğuna inanmıştır. Kendisini de onun karşısında güçsüz ve aciz hissetmiştir. Durum, Türkler için de bu şekilde olmuştur. Böylece onlar, “Gök Tanrı” adını verdikleri gökyüzünü, inançlarının merkezine koymuş ve bu kavram onların zihninde, zamanla soyut bir mahiyet olmaktan çıkıp bütün varlıkları yaratan ve onlara hükmeden bir mahiyet almıştır.³⁴⁶

Burada en dikkat çekici nokta ise Türklerin bütünüyle gökyüzü ile ilgilenmeleridir. Halk dinleri³⁴⁷ içerisinde doğa olayları büyük rol oynarken, bütün eski kavimler güneşi, ayı, yıldızları “tanrılar” olarak tanımlamışlar fakat bunların kaynağı olan gökyüzü ile ilgilenmemişlerdir. Hâlbuki eski Türk inancında güneş, ay, yıldız gibi gökyüzü belirtileri

³⁴⁵Koca, S. (2016), s.220

³⁴⁶Koca, S. (2016), s.220

³⁴⁷Evrensel dinlerden herhangi birini kabul etmiş olan milletlerde, kabul edilen dinin bildirdiklerinden başka birtakım inanç ve uygulamalar bulunur. Bu inanç ve uygulamalara “halk inanışları” denir. Halk inanışlarına ise sistematik olarak “Halk dinleri” denilebilir. Çünkü kabul edilen evrensel din, milletlerin kendi anlayış ve yorumlama yeteneği ile yeniden şekillendirip kendi kültürel dünyası ile yaşamaktadır. Ünal, M. (2004). Türk Medyasının Halk İnanışlarına Bakışı, Türklük Bilimi Araştırmaları, (s.43-67), Ankara, s.55

değil, bütünüyle gök'ün sembolleştirildiği bir tek tanrı inancı temel teşkil etmiştir. Tam da bu sebeple Gök Tanrı dini, Türklere özgü bir inanç sistemi olarak ortaya çıkmıştır.³⁴⁸

Avcılık ve iptidai ziraat işleri ile küçük bir çevrede yaşayan boyların dünya görüşleri ve dini telakkileriyle, büyük göçebe devletler kuran Çin'den Bizans'a, İran'a uzanan ulusun dünya görüşü ve dini telakkilerinin bir olamayacağı da aşîkârdır.³⁴⁹ Gök Tanrı inancı, gerçekten de tek tanrı düşüncesi etrafında şekillenmiştir. Fakat bu inanca bütün Türk toplulukları değil, ancak yüksek kültür yaratan ve büyük devletler kuran Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Oğuzlar gibi Türk toplulukları ulaşabilmişlerdir.³⁵⁰

Din olarak varlığı MÖ 5. yüzyıla kadar varlığı tespit edilebilen Gök Tanrı, Asya Hunlarında bile tek ulu bir varlığı temsil etmektedir.³⁵¹ Asya Hunları zamanında tek tanrı inancına ulaşmış olan Türkler, yüksek bir dini değere sahiptir. Gök Tanrı onlar için yüksek bir kudrete sahip ve yalnız kendisine itaat edilmesi gereken bir varlık iken, diğer kutsal kabul edilen güneş, ay, yıldız, atalar ve diğer ruhlar ise mühim bir fonksiyona sahip değildir. Saf bir gök kültüne sahip Hunlar için Gök Tanrı, yüksek bir ahlaki karaktere de haiz ve insan hayatına tesir etmektedir. Bunun yanı sıra Hunlar zamanının dua, kurbanlar sunma ve törenlerin var olduğu din sistemi teşekkül etmiş bulunmaktadır. Göktürkler çağında ise Gök Tanrı artık manevi büyük bir güç halini almıştır. Bu çağdan sonra Gök Tanrı, gök kubbeden evreni idare eden, dünyaya nizam veren bir kudret olmuştur.³⁵² 10. yüzyıla gelindiğinde İbn Fadlan, Türklerin kafasında, mekânı göklerde bulunan ve cisim haline sokulamayan tek tanrı inancı ile ilgili şöyle demektedir: *“Oğuzlardan biri haksızlığa uğrar veya başına hoşlanmadığı bir iş gelirse, başını göğe kaldırır ve “Bir Tanrı” der. Bu; “Bi’llahvâhid” (Allah bir) demektir. Yine Oğuzlardan biri bana “Sizin Rablarınızın kadını var mı?” diye sordu. Hemen tövbe ve istiğfar ettim. O da benim gibi yaptı, tövbe ve istiğfar etti.*³⁵³

Gök Tanrı inancına mensup olan Türkler, âlemi birbirinin zıttı olan fakat birbirini de tamamlayan iki prensip ile izah etmişlerdir. Bunlardan biri “Gök Tanrı” diğeri “Asra Yer”dir. Buna göre başlangıçta her şey bir boşluk halindeyken zamanla bir vuzuh

³⁴⁸Kafesoğlu, İ. (1980). *Eski Türk Dini*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.62.

³⁴⁹İnan, A. (2017). *Eski Türk Dini Tarihi*. Ankara: Altınordu Yayınları, s.18.

³⁵⁰Koca, S. (2016), s.222.

³⁵¹Kafesoğlu, İ. (1980), s.60.

³⁵²Kafesoğlu, İ. (1980), s.63.

³⁵³Şeşen, R. İbn Fadlan Seyahatnamesi. İstanbul: Yeditepe Yayınları. s.10

kazanmış ve gök yerden, aydınlık karanlıktan, erkek dişiden ayrılmıştır. Daha sonra birbirinin zıttı olan bu kuvvetler tekrar birleşmiş ve bunun sonucunda da kişi yani ilk insan vücut bulmuştur. Bu durum Orhun Abidelerinde de işlenmiş ve şöyle ifade edilmiştir. “*Öze kök Tengri, asra yağız yer kılındıkta, ekin ara(sı) kişioğlu kılınmış.*”³⁵⁴

Gök Tanrı inancında Tanrı ezeli ve edebi olandır. Onun sözle ya da resimle bir tasviri yoktur. Türklerin kafasında o, görülemeyen bir varlık, bir ruh olarak kabul edilmiştir. Bu özelliği ile Gök Tanrı inancı semavi dinlerle aynı temele dayanmaktadır. Tıpkı semavi dinlerde olduğu gibi burada da Gök Tanrı, sınırsız bir güce sahip evrensel bir varlıktır. O, bu özelliğiyle İslam dininin Allah’ı gibi “kadir-i mutlak” mahiyette bir varlıktır.³⁵⁵

Türkler için Gök Tanrı, bir bilinmeyendir fakat o her şeyi bilmektedir. İnsanların ve ulusların kaderini belirler ve yine onları iyi ve kötü eylemlerinden dolayı yargılamaktadır.³⁵⁶ Bunun yanı sıra Gök Tanrı, siyasi iktidarın kaynağıdır. Onun iradesi olmadan hükümdarlar başa gelememektedir. Tüm bunlara karar ve yetki veren Gök Tanrı’dır. Siyasi iradenin kaynağı olarak Tanrı, hükümdarların askeri ve iktisadi alanda başarılarına da yardımcı olmaktadır.³⁵⁷ Örneğin Göktürklerin Çin’den ayrılarak bağımsız bir devlet kurmaları onun isteği ile olmuştur. Türkler için hakan seçen Tanrı, topluluğun bu hakani terk etmesi sebebiyle onları felakete sürüklemiştir. Yani Tanrı, Türk milletinin istikbali ile de ilgilenmektedir. Tonyukuk’a başarı için gerekli olan bilgiyi o ihsan etmiştir. Göktürk Devleti’nin kurucuları Bumin ve İstemi’yi töreyi yürütmeleri için Tanrı tahta çıkarmıştır. Yine Türk budunu yok olmasın diye, bağımsız ve özgür olsun diye İlteriş Hakan ve hanımı İl Bilge Hatunu o yükseltmiştir. Savaşlar onun iradesi ile kazanılmaktadır. Bu bakımdan o, Türk milletinin hayatına vasıtasız olarak müdahale etmekte ve emretmektedir. İradesine boyun eğmeyen cezalandırır, bağışladığı kut’u ve kismet’i layık olmayan hakandan geri almaktadır. Şafağı söktüren de bitkiyi meydana getiren de Tanrıdır. Bu özellikleriyle o, hayat verici ve yaratıcıdır. Ölüm de yaşam gibi Tanrı’nın iradesine bağlıdır. Tüm bunlar Türklerin kafasındaki Gök Tanrı’nın, eşi benzeri

³⁵⁴Ülken, H. Z. (2018). *Türk Tefekkürü Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.29.

³⁵⁵Koca, S. (2016), s.223.

³⁵⁶Erman, A. (2019). *Gök Tanrı İnancı*. İstanbul: Urzeni Yayınevi, s.22.

³⁵⁷Koca, S. (2016), s.223-4.

olmayan, insanlara yol gösteren, onlara hükmeden, cezalandıran ve mükâfatlandıran bir ulu varlık telakkisi olduğunu ortaya koymaktadır.³⁵⁸

5.1.2. Tabiat Varlıklarına İnanma

Bozkır dini içerisinde Türkler, tabiatta bazı gizli kuvvetlerin varlığına inanmışlardır. Bu anlayış ise Orhun Abidelerinde yer-su tabiri ile açıkça ifade edilmiştir. Onlar, güneş, ay, yıldız, ırmak, yanardağ, göl, orman, ağaç, ateş, yer, su gibi canlı ve cansız varlıklar ile şimşek, gök gürültüsü, yıldırım gibi doğa olaylarının içerisinde bir ruh, manevi bir güç olduğuna inanmaktadır. Bu tür doğa olayları ve varlıklar karşısında duyulan hayret, korku ve saygı hisleri, onların kutsallaştırılmasını da beraberinde getirmektedir.³⁵⁹ Buna karşın Türkler, içerisinde gizli bir kuvvetin bulunduğu inandıkları varlıkları oldukları gibi kabul etmişler ve sadece onlara kutsallık atfetmekle yetinmişlerdir. Bu ruhların, insan şeklinde tasavvuru olmadığı için eski Türk dininde put anlayışına da rastlanmamıştır. Bunun yanı sıra ruhlara inanışın bir uzantısı olarak kâhinlik veya falcılık da Türkler arasında oldukça itibar görmüştür. Uygurlardan kalma önemli dil yadigârlarından olan “İrk Bitik³⁶⁰” adlı eser, yine kâhinlik ile ilgilidir.³⁶¹

Kutsal sayılan varlıkların başında güneş ve ay gelmektedir. Özellikle Türk hükümdarları, tahta çıkışlarında rol oynadığına inandıkları güneşin ve ayın, yardım ve himayesini kazanmak istemişlerdir. Otağlarından çıkan hükümdarlar, sabah güneşi, gece ise ayı selamlamışlardır. Ayrıca Göktürkler gece yapacakları savaşlarda saldırıya geçmek için ayın dolunay halini almasını beklemişlerdir.³⁶² Altaylı Türkler arasında güneşle yemin etme âdeti de vardır. Yine onlara göre güneş ana, ay ise atadır. Onların inancına göre bazı zamanlarda güneş ve ay kötü ruhlar ile mücadeleye girer, eğer yenilirlerse güneş ve ay tutulması olurdu.³⁶³

Kutsal kabul edilen bir başka varlık da ateştir. Türkler, Ateşin gökten indiğine ve onun arındırma, saflaştırma gücüne sahip olduğuna inanmışlar, bu sebeple onu kutsal kabul

³⁵⁸Kafesoğlu, İ. (1980), s.28-59, 63.

³⁵⁹Kafesoğlu, İ. (1980), s.42-43.

³⁶⁰ Uygurlara ait bilinmeyen bilme, gaipden haber alma ve gelecekte haber verme yollarını anlatan falname türünde bir eserdir. Gökalp, Z. (2015), s.399.

³⁶¹Kafesoğlu, İ. (1980), s.45-46.

³⁶² Koca, S. (2016), s.227.

³⁶³ Gömeç, S. (2003). “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, s.88

etmişler ve ona duydukları saygıyı davranışlarında da göstermişlerdir. Mesela Altay Türkleri, ateşe asla küfür etmezlerdi. Onlar için ateşi su ile söndürmek, ateşe tükürmek ve ateşle oynamak yasaktır. Çünkü ateş, görüntü itibarıyla gök ile ışıklı bir dünyanın yani güneşin sembolüdür. Asya Türkleri çoğu kez ateşe bakıp fal açmışlardır. Yine Manas Destanı'nda Manas'ın babası Cakıp Han, gelinlerinin mukadderatını ateşe bakarak söylemiştir. Türk itikadınca ateşin temizleme ve arındırma özelliğinin olması sebebiyle 6. Yüzyılda Göktürk kağanını ziyaret eden Bizans elçilerinin, kötü düşüncelerden arınmaları için ateşten atlatılmaları Bizans kaynaklarında yer almaktadır.³⁶⁴

5.1.3. Atalar Kültü

Eski Türk inanç sisteminin diğer bir esası da atalar kültürüdür. Ölmüş atalara saygı, onlar için kurban kesilmesi, ataerkil aile yapısı içerisinde babanın, inanç sistemindeki yansıması olarak görülebilmektedir. İnanişâ göre atalar öldükten sonra dahi ruhları vasıtasıyla aile efradını korumakta ve kollamaktadır. Bu durum, aile fertleri tarafından ölmüş ataya karşı bir minnet duygusu duyulmasına yol açmaktadır. Bu minnet duygusu farklı şekillerde ortaya konmaktadır. Mesela Asya Hunlarında her yılın mayıs ayı ortalarında atalara kurban sunulmaktadır. Yine Türkler ölümlerini kıymetli eşyaları, silahları, bazen ölen hükümdarları altın ve gümüşle süslenmiş teçhizatlı atları, kadınları ise süs eşyası ve mücevherleri ile gömülmüşlerdir. Çünkü onlar, öbür dünyada ikinci bir hayatın varlığına ve ruhların ölümsüzlüğüne inanmışlardır. Atalara ait hatıraların mukaddes kabul edilmesi, mezarlara yapılan saldırıların çok ağır şekilde cezalandırılması da atalara duyulan saygının tezahürlerindendi. Çünkü ruhları öteki dünyaya göçen atalar, orada rahat yaşamalı, rahatsız edilmemiştir. Örneğin Avrupa Hun tarihinde Attila'nın ikinci Balkan Seferi'nin (447) sebeplerinden biri olarak Magros piskoposu tarafından Hun hükümdar ailesi kabirlerinin açılması ve soyulması gösterilmiştir.³⁶⁵

5.1.4. Eski Türklerde İbadet

Hemen her büyük dinin yaratıcısı olan Tanrı'sından başka bir kutsal kitabı, bir peygamberi, bir tapınağı ve belli başlı bir ibadet şekli vardır fakat Türkler mevzubahis olduğunda durum hiç de böyle değildir. Tarihi belgelerde eski Türk dininin ne

³⁶⁴Gömeç, S. (2003). s.89

³⁶⁵Kafesoğlu, İ. (1980), s.46-48

peygamberine ne kitabına ne de bir tapınağına rastlanmamıştır.³⁶⁶ Onlar uçsuz bucaksız bozkır coğrafyası içerisinde gökyüzünü bir Tanrı olarak kabul etmiş ve semayı herhangi bir biçime sokamadıkları için bunun yeryüzündeki tezahürü olan ibadethaneler inşa etmemişlerdir. Bu durum Türklerin ibadet şekillerine de tezahür etmiştir. Fakat Türkçede yökünç veya tapıngu yani ibadet, ökünç ya da öküngü yani tövbe ve alkış yani dua gibi kavramların bulunması Türklerin dini hayatında ibadetin de yer aldığını göstermektedir. İbadetin önemli bir kısmını oluşturan dualar Türklerin dini hayatında ciddi bir yer tutmuştur. Buna karşın Türklerde toplu dualara nazaran ferdi dualar daha yaygın olarak görülmüştür. 328 yılında bir Hun hükümdarı sefer zamanında terk edilmiş bir şehri ele geçirdiğinde, atının üzerinde ellerini havaya kaldırarak Tanrı'ya şükretmiştir. Yine Batı Göktürk hükümdarı Tardu, Çinlilerin eski savaş yöntemlerinden vazgeçmiş olduklarını öğrendiğinde çok sevinmiş ve atından inip yere eğilerek Tanrı'ya şükretmiştir.³⁶⁷

Türkler, yılın bazı günlerinde Hakanın başkanlığında toplu olarak dini nitelikte törenler de düzenlemişlerdir. Bu törenlerde Gök Tanrı'nın yardımını kazanmak için kurbanlar sunmuşlar, bu kurbanları da daha çok göğe yakın olduğu için kutsal kabul edilen dağlarda sunmuşlardır. Kurban sunulan yer gibi, hayvan da kutsal kabul edilmiştir. Ölünceye kadar yünleri kırılmamış, sütü sağılmamış ve eti yenmemiştir. Hayvan kurban etmenin yanı sıra bir de kansız kurbanlar vardı. Saçı bunlardan biridir. Saçı madde olarak ziraatla uğraşan topluluklarda buğday, darı, şarap; göçebe topluluklarda ise süt, kımız, yağ gibi ürünlerden oluşmaktadır³⁶⁸

5.2. Eski Türklerde Halk Bilgesi Rolüyle “Kam”

“**Kam**” sözü ilk kez Çin yıllıklarında (M.Ö. 206-M.S.210) geçmiştir. Bu yıllıklarda Kırgız Türklerinin “**gan**”(kam) adını verdikleri sihirbazlarının bulunduğu bahsedilmiştir. Avrupa Hunlarında da “**ata-kam**” ve “**eş-kam**” unvanlarını taşıyan iki kişiden bahsedilmiştir. Göktürklerde de “kam” bulunmuş olmasına rağmen, günümüzdeki yazıtlarda bu söze rastlanamamıştır. Prof. Dr. Salim KOCA'ya göre bunun sebebi, kamların devlet ve toplum hayatında rollerinin önemsiz olmasıdır. Bunun yanı sıra Uygur belgelerinde “kam” adına rastlanmış fakat buradaki “kam” unvanlı kişiler daha çok “**büyücü**” kimliği ile ortaya çıkmıştır. Büyük Türk dilcisi Kaşgarlı Mahmud ise “kam”

³⁶⁶Koca, S. (2016), s.231.

³⁶⁷Koca, S. (2016), s.233.

³⁶⁸Koca, S. (2016), s.232

sözünün karşılığını “**kâhin**” olarak vermiştir. Yusuf Has Hâcib’in Kutadgu Bilig’inde ise “kam”, bir “**halk doktoru**” (otacı) olarak tanımlanmıştır.³⁶⁹

Eski Türk sosyal hayatı içerisinde kamlar, dini, sihri, mistik ve sıhhi alanlarda uzmanlaşmış halk bilgeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın kamlar hiçbir surette din adamı kimliğinde görülmemişler ve hiçbir dini törende de görev ve yetkilere sahip olmamışlardır.³⁷⁰ Ziya Gökalp’e göre de Türkler için kamlar, kâhin ya da sihirbaz manasına gelmektedir. Yine Gökalp’e göre; “Şaman” sözü, kam kelimesinden türemiştir ve Şamanizm ise eski Türklerde kehanetin ve ruhani tıbbın adıdır.³⁷¹

Kamların rolü, ekonomik faaliyetlerde de oldukça önem arz etmiştir. Ava çıkmadan önce, avın bol ve bereketli olması, sürülerin aç kurtlardan korunması için kamların duasına başvurulmuştur.³⁷²

Bunun dışında kamların sihirle ilgili faaliyetlerine askeri alanda sıkça rastlanılmıştır. Türk hükümdarları, çıktıkları seferlere kamları da yanlarında götürmüş ve bunların yardımıyla düşmanların üzerine yağmur, dolu, fırtına vb. göndererek durumu kendi lehlerine çevirerek başarı kazanacaklarını düşünmüşlerdir. Bizzat, Hun, Göktürk, Uygur, Oğuz, Karluk, Kimek, Yağma, Hazar, Kanglı, Kalmuk Türkleri arasında askeri başarının sağlanabilmesi için “ya da taşı”³⁷³ ile sihir yapan kamlar bulunmaktadır.³⁷⁴

Bunların yanı sıra kamların asıl rolü psikolojik rahatsızlıkların tedavisinde kendini göstermiştir. Kötü ruhların kendilerine zarar vereceğini düşünen Türkler, uğursuz güçlerden çekinmişlerdir. Hastalıkların sebebinin ise vücuda giren kötü ruhlar olduğunu düşünmüşlerdir. Bunlardan korunmak için kamlara başvuran Türkler, kamları bu nevi konularda uzman ve kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Hastalıkların tedavisinde, ruhları öteki dünyadaki yerlerine ulaştırılması için kamlardan yardım istemişlerdir. Onlar da kendilerine

³⁶⁹Koca, S. (2016), s.243.

³⁷⁰Koca, S. (2016), s.243.

³⁷¹Gökalp, Z. (2015), s.43

³⁷²Koca, S. (2016), s.245.

³⁷³ Çok eski devirlerden beri Türk kavimlerinde mevcut olan bir inanca göre Türk tanrısının, kamlara ve büyük Türk komutanlarına hediye ettiği ve istedikleri zaman yağmur, kar yağdırma ya da fırtına çıkarma gücüne sahip olan taşıdır. Geniş bilgi için bkz. Ayan, E. (2002). Türk Mitolojisinde Su Kültü ve Yada Taşı, *Türkler Ansiklopedisi*, (s.622-629). Yeni Türkiye Yayınları. s. 624

³⁷⁴Koca, S. (2016), s.243-245.

has yöntemleri ile hastalıklara yol açan kötü ruhları kovmuş, hastanın bedeninden çıkmış olan ruhu ise geri getirmişlerdir.

Kam olabilmenin kendi içerisinde bazı kıstasları vardır. Buna göre kam olabilmek için bir kam ailesinden gelmek ya da kişisel yetenek sebebiyle halk tarafından seçilmek gerekmektedir. Kamlık, öğrenilecek bir sanat değildir. Kamlar, doğru tedaviler uygulayabilmek için, içinde bulundukları toplulukların gelenek, görenek, örf ve adetlerini çok iyi bilmelidirler. Bunun için ise genç bir kamın muhakkak yaşlı ve tecrübeli bir kamın yanında yetiştirilmesi gerekmektedir. Kamların kendilerini koruyan ruhları vardır. Bunlar ekseriyetle hayvan biçimindedir.³⁷⁵

Kamlar, dünya malına çok düşkün olmayan fakir insanlardır. Sade bir yaşam sürmüşler ve böyle yaşamaya alışmışlardır. Tedavi gerektiği durumlarda “extase” (istiğrak) haline geçmiş, geçemediği durumlarda ise halk tarafından şarlatan olarak addedilmişlerdir. Kamlar, kadın ya da erkek olarak kast içerisinde değillerdir. Mensup oldukları toplulukta halkın içerisinde sıradan bir hayat sürmüşlerdir. Onları halktan ayıran tek an, ayın sırasındaki durumlarıdır.³⁷⁶

5.3. Kutadgu Bilig’de Bir Sufî Tipi “Odgurmuş”

5.3.1. Sufilik

Tasavvufî yaşam tarzını benimseyen, nefis mücadelesi vererek Allah’a yakın olmayı arzulayan kişiye sufi denir. Tasavvuf ise İslam’ın kural ve kaideleri çerçevesinde yaşanan, manevi ve derunî bir yaşam tarzıdır.³⁷⁷ Onun esas amacı, nefsin terbiye edilerek ruhun arındırılması ve bu yol ile Allah’a ulaşılmasıdır. Tasavvuf düşüncesinin en belirgin özelliği “varlık” tır. Tasavvuf ise, bu varlığı bilmeyi, anlamayı ve açıklamayı hedefleyen bir düşünce sistemi ve yaşama biçimidir. Bu düşünce sistemini benimseyen sufilere göre varlığın özü, tek yaratıcı Allah’tır. Dünya üzerindeki diğer tüm varlıklar O’ndan var olmuş, onun yansımasıdır. O’nun lütfu ile meydana gelen varlıklar, ilahi bir düzen içinde

³⁷⁵Gömeç, S. (2003), s.94.

³⁷⁶Gömeç, S. (2003), s. 93-94

³⁷⁷Öngören, R. (2009). Sufi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (s.471-471) TDV Yayınları, İstanbul, s.471.

yaşamlarını sürdürmektedir. Ve bir gün, özün dışındaki her varlık, aslına rücu edecek ve tekrar O'na dönecektir.³⁷⁸

İslamiyet'in ilk dönemlerinde zahidâne yaşamı şekillendiren zahidlik yani; dini emirlere tamamen uyma, şüpheli her şeyden çekinme, ruhsat yolunu değil azimet yolunu tutma, yani haram ve suç bilinmeyen fakat şüphe edilen şeyleri yapmaktan kaçınma, farzlar dışında sünnet ve nafilelere devam etme, az yeme, az uyuma ve her hususta Allah'ın buyruklarını korumaya çalışma düşüncesi tasavvuf anlayışı ile yeni boyutlar ve yorumlar kazanarak gelişmiştir.³⁷⁹

Buna göre Sufî anlayışının temelinde insanın benliğinin baskı ve ağırlığından kurtulması, hikmeti anlaması, sembolik anlamda yok olması, yaratıcıyı keşfetmesi ve O'nun ahlakını benimseyerek bilgelik kazanmasıdır. Bu bakımdan tasavvuf hal ilmidir.³⁸⁰ Bu düşünce sistemi içerisinde varlık bilinci edinip, Allah-evren-insan bağına çözmeyi, çokluktaki bir'i görmeyi ve bu sayede gereceğe ulaşmayı isteyen kişi; duygu, düşünce, hal ve davranışlarını kontrol altında tutarak Mânen şekillenmeye, nefsini terbiye etmeye ve kemal noktasına yükselmeye gayret gösterir. Bu bakımdan tasavvuf öncelikle bireyin iç dünyasını aydınlatmayı, onu olgunlaştırmayı, ahlakını geliştirmeyi öngörür. Burada öncelik bilginin içselleştirilmesi, sonrasında hal, tavır, söz ve davranışta belirmesi, nihayetinde ulaşılan bu bilgeliğin topluma yansımasıdır.³⁸¹

Bu bakımdan İslam tasavvufu, İslamiyet'in idealini yükseltmiştir. O, dinin ilk şeklindeki korku ahlakını, aşk ahlakına çevirmiştir. Kuran'da mevcut olan Allah, cehennem ve azap korkusu olan dünyevi ve uhrevi ceza korkusu yerine Kuran'da bulunan Allah muhabbeti, insanlık aşkı ve vazife sevgisine ait ayetler bulmuş ve dindeki manayı bu şekilde ortaya koymuştur.³⁸²

Buna göre sufi yaşam tarzını benimseyen kişi, çoğu zaman toplumdan soyutlanmış, ayrı bir ruh hali içerisinde inzivaya çekilmiştir. Bu inziva onun nefsini terbiye etme aracı

³⁷⁸ Akarpınar, B. (2004). "Sufî Kültüründe Sembollerin Yeri ve Önemi Hakkında Bir Deneme". *Türkbilig*, 3-19, s.4.

³⁷⁹ Gölpınarlı, A. (2010). *Tasavvuf*. İstanbul: Milenyum Yayınları, s.33.

³⁸⁰ Tasavvufta manevi ve ruhi duygu ve heyecanları ifade eden hallerle ilgili yapılan incelemeler sonucunda ulaşılan bilgilere "hal ilmi" denmektedir. Demirci, M. (1997). Hal, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (s.216-218) Yayınları, İstanbul, s.216.

³⁸¹ Akarpınar, B. (2004), s.5.

³⁸² Ülken, H. Z. (2018), s.145.

olmuştur. Bundan gaye ise nefsin dünyevi arzu ve isteklerden tamamen arındırılarak artık tek olana, yani Allah’a ulaşmaktır. İnzivaya çekilen kişi, mecbur kalmadıkça dışarı çıkmaz ve kimseyle konuşmaz. Gece gündüz ibadet etmiş ve zikir ile meşgul olur. İnziva sırasında, kişinin ihtiyacı olan yemek ve su her gün yanına götürülür, bu yemek ise gittikçe azaltılarak verilmiştir. İnziva süresi belli olmamakla birlikte kırk gün kalınması gelenek haline gelmiştir. Böylece sufiler, kırk gün boyunca hiç kimsenin bulunmadığı bir mekânda, dünya ile ilişkisini keserek Allah ile yakınlaştıklarını düşünmüşlerdir. Bu şekilde nefislerini terbiye, ruhlarını ise tasfiye etmeye çalışmışlardır.³⁸³

Tasavvuf düşüncesi, Araplarda ve İranlılarda Türklerden daha önce başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak ilk büyük Türk tasavvufçuları da eserlerini Farsça olarak yazmışlar ve İran sufilerini örnek almışlardır. Sonrasında İran sufilerinin yazdığı eserleri tercüme etme girişimleri başladıysa da daha bunlar yapılmadan ve okunmadan önce Türkler arasında doğrudan doğruya bir halk tasavvufu başlamıştır.³⁸⁴ Özellikle 10-13. yüzyıllar arasında, Türklerin hâkim durumda bulunduğu İslam dünyasında “sufî, zahid, derviş, pir, veli, şeyh, baba, dede, ata” gibi pek çok mutasavvıf ve halk bilgisi yetişmiştir.³⁸⁵ Ortaya çıkan bu halk tasavvufu ve İran tasavvufuna ait eserlerin tercüme edilerek okunması ile Türk sufiler de bu alanda büyük ve orijinal eserlerini Farsça olarak vücuda getirmeye başlamışlardır.³⁸⁶

11. yüzyılda Türk tasavvufunun Orta Asya’daki en büyük temsilcisi Hoca Ahmed Yesevi olmuştur. 10. Asrın sonlarına doğru doğan ve hayatını Semerkant, Buhara civarında geçirdikten sonra hicri 652 senesinde vefat eden Ahmed Yesevi’nin günümüze kalan gelen eserleri Divan-ı Hikmet ve Malâkât-ı Erbaîn³⁸⁷’dir.³⁸⁸ Onun basitliği, kolay anlaşılır ve halkçı olması, oldukça hızlı bir şekilde halk arasında yayılmasına ve kısa zaman zarfında bir veli gibi, birçok zümre tarafından takip ve taklit edilmesine yol açmıştır. Orta Asya’dan Anadolu’ya geçen Horasan erenleri, oraya Hoca Ahmed Yesevi’nin tasavvufunu da

³⁸³Bars, M. E. (2018). “Şamanizmden Tasavvufa, Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler”. *Türkbilgi*, s.177

³⁸⁴Ülken, H. Z. (2018), s.202.

³⁸⁵Koca, S. (2012), s.76.

³⁸⁶Ülken, H. Z. (2018), s.201.

³⁸⁷ Hacı Bektaş-i Veli’ye ait olan, çeşitli dini ve tasavvufi meselelerin oldukça geniş bir biçimde anlatıldığı, Arapça yazılan eserdir. Geniş bilgi için bkz. Bayar, V. Bayar, S. A. (2014). Erdemli İnsan Yetiştirme Modeli: Hacı Bektaş-i Veli Felsefesinden Çağcıl Eğitim Sistemleri İçin Bazı Çıkarımlar, *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, (s.19-42). Eğitim Bir-Sen. s.36

³⁸⁸Ülken, H. Z. (2018), s.204.

götürmüştür. Sarı Saltuk, Hacı Bektaş, Taptuk Emre ve daha birçokları bunlar arasındadır.³⁸⁹

Buna göre ilk Türk tasavvuf hareketi diğerlerinden farklı olarak ahlaki ve ilmi nitelikte bir felsefe olarak ortaya çıkmıştır. Bu felsefe, Türkler arasında İslamiyet'ten önce de var olan hikmeti, yenileştirmek ve kuvvetlendirmek için İslam anlayışı ile uzlaştırmaya çalışmış, buna en uygun görüşü de tasavvufta bulduğu için oraya yönelmiştir. Bu sebeple Türk tasavvufu, arada fazla zaman farkı olmamasına rağmen, ortaya çıkan İran tasavvufundan tamamıyla zıt vasıflar göstermiştir. İran tasavvufunda gaye her şeyden önce sanatken, Türk tasavvufunda ahlaktır. Tövbe, feragat, feda-yınefs ve ruhî tasfiye yalnızca ahlaki bir amacı temin etmeye yarayan vasıtalar olduğu için kullanılmışlardır. Bunun dışında İran tasavvufu tamamen insaniyetçi bir özelliktedir; buna karşın Türk tasavvufu, eski Türk hikmeti ile bağını koparmayıp devam ettirdiği için memleket, ülke ve vatan telakkilerini, insan telakkisinin yanına yerleştirmiştir.³⁹⁰

13. Yüzyıl içerisinde Orta Asya'da Necmeddin Kübra, Azerbaycan'da şair Nizamî-i Gencevî, Anadolu'da Mevlana Celaleddin Rumî, eserlerini Arapça ve Farsça vermesine karşın İran ve Arap tasavvuflarından oldukça farklı ve özgün fikirler getirmişlerdir. Yine aynı asır içerisinde tasavvuf artık bir fikir hareketi olarak kalmayıp, ahlaki ve siyasi teşkilat yapmaya başlamıştır. Bu dönemde artık Türk sufileri, gelecek nesiller için didaktik eserler yazmaya başlamışlardır. 13. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise Türk tasavvufu, felsefi ve sanatkârane yeni bir dünya görüşünü kendi diliyle ortaya koyacak nitelik kazanmıştır. İlk orijinal tasavvufçu Türk şairi Yunus Emre, bu asır sonlarında yetişmiştir.³⁹¹

5.3.2. Odgurmuş

Kutadgu Bilig'de Odgurmuş, vezir Ögdülmiş'in akrabasıdır. **“Odgurmuş”** sözcüğü **“uyanmış”, “odgurmak”** da **“düşünce sonunda anlamak, dalgıdan uyanmak”** anlamına gelmektedir.³⁹²Bu ismiyle o, kendini ibadete vermiş ve bu sebeple dağa inzivaya çekilmiş bir zahit karakterini canlandırmaktadır. Odgurmuş konuşmaya, eserin ikinci yarısında dâhil olmuştur. Buna göre hükümdar bir gün, veziri Ögdülmiş'i huzuruna

³⁸⁹Ülken, H. Z. (2018), s.206.

³⁹⁰Ülken, H. Z. (2018), s.202.

³⁹¹Ülken, H. Z. (2018), s.202.

³⁹²Dilaçar, A. (1995), s.153.

çağırarak halkın ahvalini sormuş ve aldığı yanıtta oldukça hoşnut kalmıştır. Sonrasında memleketin düzene girmesinde başlıca rol oynayan vezirinin hizmetinden çok memnun olduğunu ifade etmiş, onun yanına yine kendisi gibi bilgi ve faziletinden emin olduğu bir yardımcı alma isteğini Ögdülmiş'e açarak bildiği birileri olup olmadığını sormuştur. Buna cevaben Ögdülmiş, bir akrabası olduğunu, onun faziletinin kendisinininkinden yüz misli fazla olduğunu fakat bir zahit olduğundan dağda yaşadığını, halkın arasına karışmadığını söylemiştir.³⁹³ Aldığı bu cevapla çok heyecanlanan hükümdarın, vezirinin akrabasını hizmetine alma konusundaki ısrarı sonucunda Odgurmuş karakteri esere dâhil olmuştur.³⁹⁴

Eserin mukaddimesinde Yusuf, KünToğdı'nın adaleti, Ay Toldı'nın saadeti, devleti, Ögdülmiş'in aklı temsil ettiğini söylerken Odgurmuş'un da kanaati, akıbeti temsil ettiğini ifade etmiştir. Odgurmuş'un hayatı ile ilgili eserde açık olarak verilen bilgi; onun bir sufi/zahid olup, münzevi bir hayat yaşıyor olması ve hükümdarın onu defalarca hizmetine çağırması olmasına rağmen, onun bu hayattan ısrarla uzak kalıyor olmasıdır.³⁹⁵ Bundan anlaşılan şudur ki; Odgurmuş, İslam tasavvufunun 11. yüzyılda idealleştirdiği gibi, bütün dünya nimetlerine sırtını dönen, sosyal hayattan kendisini soyutlayan, kendisini yalnızca ibadet ve tefekküre vermiş sufi tiplerinden biridir. Onun hayatı tamamıyla kanaat ve akıbet düşüncesi etrafında şekillenmiştir. Her türlü dünyevi zevk, makam ve mevki, onun için önemini kaybetmiş, vücudu ise açlık, susuzluk, sıcak ve soğuğa karşı alıştırılmıştır. Geçinmek için kimseden bir şey istememiş, verileni de kabul etmemiştir. Tüm gününü, ahiret ve ölümü düşünerek geçirmiştir. Evlenmeyi, çocuk sahibi olmayı ve bir işte çalışmayı onu oyalayarak ibadetten alıkoyan şeyler olarak görmüştür.³⁹⁶

Odgurmuş gibi makam ve mevkiye tamah etmeyen bir karakterin eserde yer bulması şüphesiz tesadüf değildir. O, hükümdarın teklifini geri çevirirken aynı zamanda ona, hayatında benimsemesi için öğütler de vermiştir. Buna göre Odgurmuş'un vurguladığı başlıca husus, bu dünyanın bir düşman, bir zahmet olduğudur. Çünkü: *"Bu dünya insanı Tanrı'dan uzaklaştırır; iyi işlere mani olur ve yapılmasına meydan vermez."*³⁹⁷ Diğer bir öğüt ise nefis ve hevese kapılmaması, zevk ve sefaya düşmemesidir. Çünkü *"nefsine kapılan kimse din işini tam yapamaz."*³⁹⁸ Merhametli olmak, mal dağıtmak, vücudun

³⁹³Yusuf Has Hâcib, (1974), b.3136,3150.

³⁹⁴Yusuf Has Hâcib, (1974), s. 241.

³⁹⁵Çağatay, S. (1967). "Kutadgu Bilig'de Odgurmuş'un Kişiliği". *Belleten*, s.41

³⁹⁶Koca, S. (2012), s.77-78.

³⁹⁷Yusuf Has Hâcib, (1974), b.6152.

³⁹⁸Yusuf Has Hâcib, (1974), b.3343.

isteklerine boyun eğmemek, Odgurmuş'ın verdiği diğer öğütlerdendir. Buna göre Odgurmuş, memleket içerisinde mutlak güç ve kudrete, sayısız nimete sahip hükümdara, bu gücün ve kudretin başını döndürerek memleketi zulme sürüklemesini engellemek için, daima ölüm ve ahireti hatırlatan bir fren mekanizması olarak esere dâhil edilmiş olsa gerektir. Odgurmuş'ın, gerek Ögdülmiş ile gerekse de hükümdar KünToğdı ile yaptığı konuşmalardan ortaya çıkan sonuç budur. *“Ey hükümdar, uyan, ölümü unutma; şüphe etme, o çok kısa bir zamanda sana da gelecektir. Ölümü unutma, asıl yerin mezarındır.”*³⁹⁹

Bu sözler, hükümdarın yapabileceklerini engellemeye yönelik bir uyarıdır. O, verdiği her öğütte bu dünyanın, saadetin (devletin), ikbalin, gücün, kudretin, sayısız nimetlerin değersiz ve geçiciliğinden dem vurmuş, tüm bunların ahireti kazanmak bir vasıta olduğunu tekrarlar vurgulamıştır. Bulunduğu mevki itibarıyla elinde bulunan imkânları, ahiretini kurtarmak için Allah'ın emrettiği şekilde halka karşı büyük bir özveri ile kullanması gerektiğini defalarca yinelemiştir. *“Tanrı seni doğruluk ile bu mevkiye getirdi; haydi doğru ol ve doğruluk ile yaşa.”*⁴⁰⁰ Odgurmuş, özellikle hükümdar için en büyük kazanç ve şeref, öldükten sonra iyi ad bırakmak olduğuna da değinmiş ve *“dünya kalır, doğan nihayet ölür; insandan kalan ancak iyi veya kötü addır”*⁴⁰¹ sözleriyle iyi ad kazanmanın önemine konuşmasında yer vermiştir.

Bunun yanı sıra Odgurmuş'ın kendini diğer insanlardan soyutlayan zahidâne hayatına, Ögdülmiş tarafından bir eleştiri de getirilmiştir. Buna göre Ögdülmiş, hükümdarın teklifini iletme üzere Odgurmuş'ı görmeye gittiği sırada ikisi arasında bir konuşma geçmiştir. Odgurmuş, ibadetle meşgul olup, Tanrı'ya kulluğunu yerine getirmek için halvete çekildiğini, insanlar arasına karışmanın ibadete engel olduğunu söylemiştir. Buna karşılık Ögdülmiş, bu söylenilenlere karşı çıkmış ve Allah'ın yasaklarından sakınmanın yolunun kendini soyutlama değil, halkın arasında, insanlar içerisinde nefesine hâkim olmak olduğunu ifade etmiştir. Dağda bir başına yaşayarak ne günaha ne sevaba girebilir, bilgi ve tecrübenin halkın yararına kullanması gerekir çünkü asıl ibadet halka faydalı olmaktır.⁴⁰²

³⁹⁹Yusuf Has Hâcib, (1974), b.5408, 5412.

⁴⁰⁰Yusuf Has Hâcib, (1974), b.5195.

⁴⁰¹Yusuf Has Hâcib, (1974), b.5255.

⁴⁰²Yusuf Has Hâcib, (1974), s.288,289.

Kün Toğdı, tam üç kez Odgurmuş'ı hizmetine girmesi için davet etmiş fakat Odgurmuş bunu inatla reddetmiştir. Gerek Öğdülmiş'e gerekse hükümdara türlü öğütler vermiştir. Onları halka karşı adil, doğru, dürüst, ihtiyatlı, merhametli olmaya davet etmiş, bir zahit olması hasebiyle, yönetim esnasında yaptıkları her bir yanlışın Tanrı tarafından sorulacağını ve zulüm ve zorbalığa karşı bir hesap günü olduğunu defalarca tekrar etmiştir. Tüm uğraşlara rağmen devlet hizmetine girmeyen, halkın arasına karışmayan Odgurmuş, münzevi hayatına geri dönmüş ve orada vefat ederek tıpkı ilk vezir Ay Toldı gibi esere veda etmiştir.⁴⁰³

Ele alınan son karakter olan sufi tipi Odgurmuş, Gök Tanrı dini içerisinde pek rastlanılmayan bir karakter ise de muhtelif zamanlarda Türklerin benimsemiş olduğu Şamanizm, Maniheizm ve Budizm gibi dinlerce aşına olunan bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buna göre Gök Tanrı inancı içerisinde “kam”⁴⁰⁴ adı verilen halk bilgelerini anımsatan bazı özelliklere sahip olsa da tam karşılığı olduğunu söylemek zordur. Zira kamlar, sosyal hayattan ve insanlardan kopuk bir yaşam sürmüyor aksine içine kapanık bir halde olsalar bile toplumla birlikte yaşamış ve çalışmıştır.⁴⁰⁵ Fakat Şamanizm⁴⁰⁶’de durum farklıdır. Bir inancın Şamanizm’e özgü bir karakter taşıması için “tanrılar ile bağlantı kurulması, ruhi bir yükselişin gerçekleşmesi ve Şamanizm mahsus olan extase⁴⁰⁷ işleminin tatbik edilmesi gerekmektedir.⁴⁰⁸ Şamanlar⁴⁰⁹ tarafından icra edilen ruhsal dünya ile iletişim kurma işlemi ise Kutadgu Bilig’deki Odgurmuş karakterinin de başvurduğu gibi bir çeşit “inziva” yolu ile mümkün olmaktadır. Şamanlar söz konusu iletişimi kurabilmek için kendilerini karanlık bir mekâna hapsederek, açlık ve susuzluğa mahkûm bir halde

⁴⁰³ Yusuf Has Hâcib, (1974), s.443.

⁴⁰⁴ “Kam” sözcüğü ile ilgili muhtelif görüşler mevcuttur. İbrahim Kafesoğlu, Eski Türk Dini adlı eserinde “kam” sözünün şaman anlamında kullanılmadığı ifade etmiştir. Fakat bunun yanı sıra Abdulkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi adlı eserinde ve Yusuf Ziya Yörükân, Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm adlı eserinde “kam” sözünün eski Türklerce şaman sözüne karşılık geldiğini ifade etmiştir.

⁴⁰⁵ Kafesoğlu, İ. (1980), s.40.

⁴⁰⁶ Milattan önceki dönemlerden bu yana Türklerin ve çevresinde yaşayan toplulukların İç Asya ve Orta Asya gibi yaşadıkları bölgelerde uyguladıkları, Şaman adını verdikleri din adamları aracılığıyla gerçekleştirilen bir inanç ve uygulamalar bütünüdür. Rayman, H. (2016). Eski Türklerde Üç Din, Ankara: Karınca Yayınevi. s.16.

⁴⁰⁷ Şamanlar tarafından gökyüzüne ya da yer altına yapılan seyahattir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kafesoğlu, İ. (1980), s.25.

⁴⁰⁸ Kafesoğlu, İ. (1980), s.29.

⁴⁰⁹ Şamanlıkta hastaları iyileştirme, büyü yapma ve ruhlar alemi ile irtibata geçebilme gibi olağanüstü yetenekleri olan kişidir. Gökalp, Z. (2015), s.421.

adeta sembolik olarak ölümü yaşamaktadırlar.⁴¹⁰ Yine Şamanların ortak özelliği onların etrafındaki insanlardan farklı bir ruh hali içinde bulunmaları ve yalnızlıktan hoşlanmalarıdır.⁴¹¹ Bunun yanı sıra şamanlar dünya malına düşkün olmayan fakir insanlardır. Hayatları boyunca cinsi münasebetten uzak, günden arınmış, oruç tutmaya, susuz kalmaya dayalı bir yaşam tarzı sürmektedirler. Ayrıca öğütler vermek de şamanların bir başka özelliğidir ve onların olgunluğunun bir göstergesidir.⁴¹² Tüm bu yönleriyle şamanlar, Kutadgu Bilig'deki sufi Odgurmuş tipi ile tam bir benzerlik göstermektedir. Odgurmuş da tıpkı şamanlar gibi dünya nimetlerine yüz çevirmiş, günden kaçan ve inziva içinde fakir bir hayat süren, bunun yanı sıra öğütler veren bir karakterdir. Bu yönüyle o, eski Türk içtimai hayatı içerisinde de var olan ve toplumun aşına olduğu bir kişiliktir.

Bundan başka yine 4. Yüzyılda Kore'ye, sonralarında ise Uygurlar arasına yayılan Budizm inancı⁴¹³ içerisinde de “inziva” durumu hiç de yabancı değildir.⁴¹⁴ Bunun yanında Buda dininin Uygurların resmi dini olduğu ve Uygur şehirlerinde bulunan Budist mabetlerinin olduğu bilinmektedir.⁴¹⁵

Yine Uygurlarca benimsenen bir başka inanç olan Maniheizm de inzivaya oldukça aşına olan bir dindir. Zira Mani dininin büyük rahipleri birkaç sene yerlerinden hiç kımıldamadan durmaktadırlar.⁴¹⁶ Bunun dışında Uygur başkentinde bir Mani mabedinin olduğu ve Uygur Mani rahiplerinin bulunduğu da bilinmektedir.⁴¹⁷ Buna göre inzivaya çekilmiş bir din adamı profilinin eski Türk toplumu içerisinde karşılığı bulunan bir karakter olduğu oldukça açıktır.

Kutadgu Bilig'de işlenen sufi tipi ise tamamen inziva halinde bir mağarada yaşayan, insanlar ile münasebette bulunmayan, çalışmadan, kazanmadan, bir dağ başında günahlardan arınmayı amaçlayan hayat tarzını benimsemiş bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle sufi tipinin, Gök Tanrı inancı içerisinde yeri bulunan bir karakter

⁴¹⁰Bars, M. E. (2018). Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler, Türkbilig, (s.167-186). Hacettepe üniversitesi. Ankara, s.177.

⁴¹¹Kafesoğlu, İ. (1980), s.30.

⁴¹²Gömeç, s. (2003), s. 94.

⁴¹³Kafesoğlu, İ. (1980), s.39.

⁴¹⁴Rayman, H. (2016), s. 216.

⁴¹⁵Ögel, B. (1971), s.126.

⁴¹⁶Ögel, B. (1971), s.97.

⁴¹⁷Ögel, B. (1971), s.103,104.

olmamakla birlikte, Türklerce benimsenmiş başkaca dinler olan Şamanizm, Budizm ve Maniheizm gibi inançlarda var olduğu açıktır.

6. SONUÇ

Kutadgu Bilig, Türklerin tüm milletlerce malum olan cesaret, kahramanlık, teşkilatçı olmak, iyi silah kullanmak gibi meziyetlerinin yanı sıra fikri cemiyette de oldukça ileri seviyede bulunduklarının en saf ve en açık örneğidir. Bu bakımdan eser; Türk siyasi tarihi için muazzam bir başyapıt olmasının yanı sıra Türk kültür tarihi açısından da yadsınamaz bir yere sahiptir. Birçok meseleyi ele alış biçimiyle oldukça özgün bir tarzı olan Kutadgu Bilig'in inşasında rol oynayan karakterlerden hükümdar, vezir ve sufi tiplerinin yanı sıra ordu-millet anlayışa mensup Türk milleti için büyük önem arz eden ordu komutanı tipi bu çalışmayla birlikte dünden bugüne uzanan süreçte önemli değer yargılarını zamanımıza aksettirmiştir.

Yukarıda da görüldüğü üzere eserin idealize edilen karakterlere dönük verdiği bilgiler çağını aşan bir özelliğe sahiptir. Söz konusu bu durum devletin temel ayaklarını daha iyi anlama imkânı sunmuştur. Kutadgu Bilig bu yönüyle insanlığın aradığı ideal hükümdar tipine Türk tarihi ve İslâm medeniyeti özelinde bir karakter yansıtmıştır. Aslına bakılırsa gerek eski Türk devletleri gerekse de Türk-İslâm devletlerinde hükümdar, devlet mekanizmasının başı olarak bazı vasıflar taşımıştır. Adı geçen eser, hükümdar özelinde; akli, bilgiyi, cesareti, kahramanlığı, erdemli davranmayı ve adalet dairesinden ayrılmamayı en mühim nitelikler olarak ortaya koymuştur. Hükümdarın bu vasıflara sahip olması yalnızca kendisi için değil, devlet ricali ve halk için de önem arz etmektedir. Çünkü devletin başının sahip olduğu ahlaki değerler; diğer tüm görevliler ile birlikte halka da temayüz edecek bir durum olarak görülmüştür.

Yusuf Has Hacib'in bilgi, akıl, anlayış ve erdem olarak çerçevesini çizdiği temel argümanlar, bir insanın gündelik hayatında olduğu kadar siyasi ve içtimai hayatında da önemli hususlardır. Çalışmada sık sık vurgulandığı üzere müellifin her bir karakter için üzerinde ısrarla durduğu husus bilgidir. Söz konusu bilgi veya bilgili olma hali, devleti idare edenler için liyakatin temeli olarak görülmüştür. Bu bağlamda dikkat edilirse asırlar öncesinde de devletin temelinde görülen ana hususun bilgi olması insanlığın önemli bir çıkarımına işaret etmektedir. Yine aklın, anlayışın ve erdemin de temel izdüşümler olarak nakledilmesi, Türk-İslâm medeniyetinin ortaçağlar özelindeki -konumlanışına ve devlete bakış açısına-da işaret etmektedir.

Cesaret, ordu-millet anlayışına mensup bir milletin hükümdarından, komutanından ve devlet ricalinden bekleyebileceği başlıca nitelik olması hasebiyle Kutadgu Bilig’de de cesaret kavramı, kılıç ile ilişkilendirilmiştir. Kılıç ise memleketlerin fethi ve savunulması için başlıca araç olmasının yanı sıra asayişin temini, halka ve haklara karşı tecavüzün önlenmesi, şehirlerin ve yolların güvenliğinin onunla mümkün olması açısından adı geçen eserde ısrarla üzerinde durulan husus olmuştur. Bu sebepler göz önüne alındığında Kutadgu Bilig’in idealize ettiği devlet teşkilatı için cesaret olmazsa olmaz bir yere sahiptir.

Ahlaki değerlerin bütününe ifade etmesi bakımından önem atfeden erdem, erdemlilik ve erdemli hareket etme durumu çalışmada sunulan tiplerin özelliklerine de işaret eden bir diğer yön olmuştur. Burada Has Hacib, -erdemli duruşun- dar manasıyla ahlaki uygulamaların ve değerlerin bütününe kapsadığı halini nakletmekle birlikte insanın ruhî durumuna, taleplerine ve beklentilerine ne şekilde cevap verdiğiyle de ilgilenmiştir. Bu bağlamda müellifin naklettikleri, idealize edilen Türk hükümdarı için gerekli görülen bir nitelik olarak yerini almıştır.

Erdem kelimesi sahip olunan ahlaki değerlerin bütününe karşılayan bir kavram olması hasebiyle kişinin sahip olduğu ahlaki prensipler ile ruhsal olgunluğa erişmesi ve böylece kişisel arzu ve isteklerinden arınmasını ifade etmektedir. Bu yönüyle erdem, özellikle hükümdarlar için gerekli görülmüştür. Zira erdem sahibi bir hükümdarın erdemli bir yönetim anlayışı güdeceği öngörülmüştür. Erdemden yoksun yönetim anlayışında idareci; kişisel heves ve arzuları uğruna halkına her şeyi reva görecektir, bu durum ise memlekette huzur ve güvenin tesisini zora sokacaktır. Bunun engellemesi için erdemli bir yönetim anlayışına fakat ondan da önce erdem sahibi bir hükümdara ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Hemen her millet ve dönemde ulaşılmak istenen yegâne hedef olarak adalet, zaman ve kişiler üstü bir kavramdır. Gerek eski Türk gerekse de Türk-İslam tarihinde de ana tema kötüyü men edip, adaleti ve merhameti var etme endişesi olmuştur. Kutadgu Bilig’de adalet ise *“insanı yaşat ki devlet yaşasın”* prensibiyle hareket eden bir milletin, insanı yaşatmak için şart koştuğu başlıca kıstas olarak karşımıza çıkmaktadır. Kutadgu Bilig’de adalet, mülkün temelidir. Bu sebeple başta hükümdar olmak üzere devlet ricali için öncelikli vazife adaletin tesisidir.

Yukarıda hükümdarlar için zikredilen her özellik devletin ikinci adamı vezir için de geçerli sayılmıştır. Çünkü devlet idaresinde hükümdar denetim, vezir ise yürütme mekanizmasıdır. Halka değecek her bir politika bizzat vezir tarafından oluşturulmuştur. Bu sebeple vezirin de en az hükümdar kadar liyakatli ve yüksek vasıflara sahip olması beklenmiştir.

Çalışmada eseri oluşturan ana karakterler dışında ele alınan tek karakter ordu komutanıdır. Zira askeri bir mahiyete sahip Türk milleti için komutanlık son derece mühim ve bir o kadar da görevine özgü nitelikleri barındırması gereken bir makamdır. Bu noktada Has Hacib'in üzerinde ısrarla durduğu ve idealize ettiği makamlardan birisi de kumandanlık görevidir. Bu nedenle burada da bir ana karakter olmasa da ordu komutanına, devletin ikinci adamı olan vezirden hemen sonra yer verilmiştir. Çalışmada incelenen bu üç karakter ile ortaya koyulan; hükümdar, vezir ve ordu komutanı tiplerinin eski Türk devlet teşkilatı içerisinde aynı makama sahip görevliler ile birebir benzerlik göstermesidir. Karakterlere ilişkin çizdiği görüntü ile Kutadgu Bilig, eski Türk Hâkimiyet telakkisi ile Türk İdare geleneğinin adeta bir uzantısı durumundadır.

Eserde işlenen son ana karakter; diğer karakterlerden farklı olarak devlet mekanizmasında hiçbir zaman görev almayan, kendi halinde münzevi yaşam süren bilge bir kişiliktir. Bu yönüyle sufi tipi; idarede söz sahibi olan görevlilere fani dünyanın geçici olduğu konusunda konuşmalar yapmış, ölümü hatırlatmış ve ellerindeki gücü iyi, doğru ve faydalı olanın tesisi için kullanmaları için öğütler vermiştir. Bu özellikleriyle sufi karakteri eski Türk topluluklarınca benimsenen Şamanizm, Maniheizm ve Budizm gibi inanç sistemlerinde var olan din adamlarına benzer karakter özellikleri taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Akarpınar, B. (2004). Sufi Kültüründe Sembollerin Yeri Ve Önemi Hakkında Bir Deneme. *Türkbilig*, 3-19.
- Arsal, S. M. (2014). *Türk Tarihi Ve Hukuk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Arslan, M. (1987). *Kutadgu Bilig'de Toplum Ve Devlet Anlayışı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ayan, E. (2002). Türk Mitolojisinde Su Kültü ve Yada Taşı, *Türkler Ansiklopedisi*, 622-629.
- Bars, M. E. (2018). Şamanizmden Tasavvufa, Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler. *Türkbilig*, 167-186.
- Bayar, V. Bayar, S. A. (2014). Erdemli İnsan Yetiştirme Modeli: Hacı Bektaş-i Veli Felsefesinden Çağcıl Eğitim Sistemleri İçin Bazı Çıkarımlar, *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 19-42.
- Biçer, B. (2013). Kuruluş Devrinde Nizamiye Medreselerinin Müderrisleri. *Tarih Okulu Dergisi*, 263-287.
- Çağatay, S. (1967). Kutadgu Bilig'de Oğurmuş'un Kişiliği. *Belleten*, 39-49.
- Çetin, A. (2013). *Ortaçağ'da Devletin İki Yüzü*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Dilaçar, A. (1995). *Kutadgu Bilig İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Donuk, A. (1988). *Eski Türk Devletlerinde İdari Ve Askeri Unvan Ve Terimler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı.
- Doygun, M. (2015). Tarihi Şahitlikle Kutadgu Bilig'de Vezir Vasıfları Üzerine Bir Değerlendirme. *Current Research İn Social Sciences*, 35-43.
- Ergin, M. (2017). *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2011). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erkoç, H.İ. (2008). Eski Türklerde Devlet Teşkilatı (Göktürk Dönemi). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara
- Erman, A. (2019). *Gök Tanrı İnancı*. İstanbul: Urzeni Yayınevi.
- Genç, R. (2002). *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gökalp, Z. (2015). *Türk Medeniyeti Tarihi*. Ötüken Neşriyat.
- Gölpınarlı, A. (2010). *Tasavvuf*. İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Gömeç, S. (2000). Kök Türkçe Yazılı Belgelerde Yer Alan Unvanlar. *Erdem*, 929-947.

Gömeç, S. (2003). Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet. *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi* , 79-104.

Gültepe, N. (2019, 03 05). *İlk Türk Devletlerinde Bürokrasi*. Tarih Tarih : <https://www.tarihtarih.com/?syf=26&syz=364392&/%C4%B0lk-T%C3%Bcrk-Devletlerinde-B%C3%Bcrokrasi-/-Necati-G%C3%Bcltepe-> Adresinden Alındı

Hassan, Ü. (2010). *İbn Haldun'un Metodu Ve Siyaset Teorisi*. Ankara: Doğubatı Yayınları.

İbn Haldun. (2012). *Mukaddime*, C.I, (Haz: Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergah Yayınları.

İbn Haldun. (2017). *Mukaddime*,C.I,(Haz: Turan Dursun), (8. Baskı). İstanbul: Kaynak Yayınları.

İlgürel, M. (2009). Subaşı. TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul.

İnalcık, H. (2016). *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*. İstanbul: Kronik Kitap.

İnan, A. (2017). *Eski Türk Dini Tarihi*. Ankara: Altınordu Yayınları.

İnan, A. A. (2018). *Medeni Bilgiler Ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Kabadayı, T. (2013). “Hakkaniyet” Adaletin Temelidir. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49-57.

Kafesoğlu, İ. (1980). *Eski Türk Dini*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1980). *Kutadgu Bilig Ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (2004). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (2014). Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülahazalar. İstanbul: Ötüken Neşriyat

Kafesoğlu, İ. (1940). “Nizamülmülk”, İslam Ansiklopedisi. İstanbul, IX, s.329-333

Kafesoğlu, İ. (2018). *Türk İslam Sentezi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kalkan, M. (1995). *Orta Asya Türk Devletlerinde Ordu Ve Savaş Stratejisi*. İzmir: Kaynak Yayınları.

Kaşgarlı Mahmud. (2014). *Divanu Lügati't Türk*, (Haz: Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kazmaz, S. (2000). *Hukuk Ve Devlet Yönetimi Açısından Kutadgu Bilig*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma Ve Tanıtma Vakfı Yayınları.

Kerimüddin Aksarayı. (2000). *Müsameratü'l- Ahbar*, (Çev: Mürsel Öztürk), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Klausner, C. L. (2019). *Selçuklularda Vezirlik*. İstanbul: Kronik Kitap.

Koca, S. (2011). İdeal Bir Türk Hükümdarı Ve Başkomutan Olarak Oğuz Kağan (Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değerlendirilmesi. *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı*. Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 75-121.

Koca, S. (2012). Kutadgu Bilig'de “Hükümdar, Vezir Ve Sûfî Tipleri”Nin Tanıtımında Ve Bu Tiplerin Temsil Ettikleri Fikirlerin Açıklanmasında Meraforların Rolü. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 63-79.

Koca, S. (2016). *Türk Kültürünün Temelleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Koca, S. (2019, 05 02). *Eski Türklerde Devlet Geleneği Ve Teşkilat*. Tarihtarih: <https://www.tarihtarih.com/?syf=26&syz=364369&/Eski-Türklerde-Devlet-Geleneği-Ve-Teşkilâtı/-Prof.-Dr.-Salim-Koca- Adresinden Alındı>.

Korkmazlar, F. (2011). *Manas Destanı*. İstanbul: Ananım Yayınları.

Köprülü, M. F. (2003). *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Köprülü, M.F. Ortazaman Türk Hukuki Müesseseleri: İslam Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok Mudur?. İstanbul: Devlet Basımevi

Köymen, M. A. (2016). Alp Arslan Ve Zamanı.*Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi III. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Maraş, İ. (2016). Türk İslam Düşünce Tarihinde Ahlak Ve Örnek Metinler. M. S. Saruhan İçinde, *İslam Ahlak Esasları Ve Felsefesi* (S. 313-353). Ankara: Grafiker Yayınları.

Merçil, E. (2009). Sipehsalar. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 259-260

Nizamü'l Mülk. (1999). *Siyasetname*, (Haz: Mehmet Altay Köymen), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Ögel, B. (1981). *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*,(Birinci Basım). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ögel, B. (2016). *Türklerde Devlet Anlayışı*,(İkinci Basım). İstanbul: Ötüken Yayınları.

Ögel, B. (2019, 04 19). *Devlet Meclisi Ve Kurultay*. Tarihtarih: <https://www.tarihtarih.com/?syf=26&syz=364390&/Devlet-Meclisi-Ve-Kurultay/-Prof.-Dr.-Bahaeddin-Ogel Adresinden Alındı>

Öngören, R. (2009). Sufi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (s.471-471) TDV Yayınları, İstanbul.

Özdemir, H. (2012). *Atatürk'ün Harp Kavramına Bakışı*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.

Öztürk, M. (2013). Tarih Ve Siyasetnameler Çerçevesinde Klasik Türk Edebiyatında Vezir Hikayeleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 73-94.

Pınar, A. (2015). Yargıda Yetkinlik/Kemalat Kriterleri. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 362-420.

Rayman, H. (2016). *Eski Türklerde Üç Din*, Ankara: Karınca Yayınevi.

Sarıca, B. (2008). Kutadgu Bilig'de Komutan Ve Ordunun Nitelikleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 87-105.

Sevim, A., & Merçil, E. (2014). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat Ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Sümer, F. (2016). *Oğuzlar*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Tzu, S. (2018). *Savaş Sanatı*, (Çev: Pulat Otkan-Giray Fidan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Şen, H. (2003). Bir Parasal İstikrarsızlık Örneği: Osmanlı Devletinde Paranın Tağşişi, *Active*, 1-13.

Şeşen, R. (2017). *İbn Fadlan Seyahatnamesi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Taneri, A. (2015). *Türk Devlet Geleneği*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Taneri, A. (1996). Hâciblik. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 508-511.

Taşkın, F. (2016). 1844 Tashih-İ Sikke Sonrasında Para Düzeni Ve Kalpazanlık. *Studies Of The Ottoman Domain*, 1-19.

Toksoy, A. Malazgirt Zaferinden Önce Doğu Anadolu'ya Yapılan Türk Akınları. Web: <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=366863&/Malazgirt-Zaferinden-%C3%96nce-Do%C4%9Fu-Anadoluya-Yap%C4%B1lan-T%C3%BCrk-Ak%C4%B1nlar%C4%B1-/-Yrd.-Do%C3%A7.-Dr.-Ahmet-Toksoy> adresinden 1 Ağustos 2019 tarihinde alınmıştır.

Tüysüz, T. Türkmenler. Web: <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=366729&/T%C3%BCrkmenler-/-Dr.-Cem-T%C3%BCys%C3%BCz> adresinden 1 Ağustos 2019 tarihinde alınmıştır.

Uysal, E. (2016). Devlet Ahlakı. M. S. Saruhan İçinde, *İslam Ahlak Esasları Ve Felsefesi* (S. 297-309). Ankara: Grafiker Yayınları.

Ülken, H. Z. (2018). *Türk Tefekkürü Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ünal, M. (2004). Türk Medyasının Halk İnancılarına Bakışı, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 43-67.

Yusuf Has Hâcib. (1974). *Kutadgu Bilig*, (Çev: Reşit Rahmeti Arat), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soyadı :Ayşenur KALAYCI
Uyruğu :T.C.
Doğum tarihi ve yeri :03.02.1989 - Kazan
Medeni hali :Evli
Telefon :0554 284 8546
e-mail : aysenurozbalak@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet
Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi- Ortaçağ Tarihi	2016-Devam
Lisans	Anadolu Üniversitesi- İşletme	2013

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2014	Ankara	Memur

Yabancı Dil

İngilizce (Orta Seviye)
Arapça (Başlangıç Düzeyi)

